

317287

GAZDASÁG ÉS KULTÚRA

4/2000

5/2001/nr. 1

K É K

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam IV. évfolyam

2000. I. szám

Ára 400 Ft

317287

KÉK

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam IV. évfolyam 2000. I. szám Ára 400 Ft

IRATYAR
FUDORÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

K É K

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam IV. évfolyam 2000. I. szám Ára 400 Ft

Lapunk szerkesztősége:
az MTA Szociológia Kutatóintézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik

Alapító és a szerkesztőbizottság elnöke: Vitányi Iván
Főszerkesztő: Tibori Tímea
Főszerkesztő-helyettes: Németh István

Köszönetet mondunk e tematikus szám társszerkesztéséért Kraiciné Szokoly Máriának

Felelős kiadó: Németh István
A szerkesztőbizottság tagjai: Antalóczy Tímea, Farkas Mária, Harsányi László,
A. Gergely András, Kraiciné Szokoly Mária, Schneider Márta, Szirmai Viktória,
T. Kiss Tamás, Tamási Péter, Utasi Ágnes

Lapterv: Fekete Valér
Fotó: Zátonyi Tibor

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Kutatóintézet
1014 Budapest, Úri u. 49. tel/fax: 224-0797
A kiadó címe:

Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1134 Budapest, Kassák Lajos u. 9 I/1. tel/fax: 359-6338

Nyomás, kötés: Főnix Nyomda
Felelős vezető: Soskóné Müller Judith

A 2000. évi négy szám 1600 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásokat az alábbi bankszámla számon kérjük teljesíteni: 10032000-01731172-0000000

A szám megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram Folyóiratkiadási Kollégiuma,
a IIZ/DVV Német Népfőiskolai Szövetség Budapesti Projekt Iroda és
Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala támogatja.

ISSN 0133-2597

TARTALOM

Magyarország és a XXI. század (tudományos tanácskozás a harmadik évezred küszöbén)

5

GAZDASÁG

Merth László: A globalizáció kihívásai és lehetőségei (A konferencia célkitűzései)	7
Szilágyi Ákos: Nemzeti kultúra és globális kihívások (Inspiráció – tézisek helyett)	11
Tamás Pál: Globalizáció és a következő évek hazai társadalompolitikája (öt tézis a konferenciára)	15
Szentes Tamás: A globalizáció és a mai világgazdaság	19
Simai Mihály: A globális folyamatok szabályozhatósága (Globalgovernance)	31
Palánkai Tibor: A globalizáció kihívásai és lehetőségei	37
Blahó András: Globalizáció és transznacionális társaságok	43
Vértes András: Versenyképesség a globális világban	45
Surányi Sándor: Differenciálódás és globalizáció a világgazdaságban	47
Csillag István: Pénzügyi fegyelem és növekedés	51

KULTÚRA

Vitányi Iván: Mi lesz a kultúrával? – az ezredforduló kihívásai	53
Almási Miklós: Egyenkoszt és tradíció	57
Lányi András: Eurózis	61
Dessewffy Tibor: Nem rés, nem bástya – egy kis ország lehetőségei a globalizációs kihívások erőterében	63
Horányi Özséb: Kultúra, tradíció, jel	65
Vámos Tibor: Adalékok a globalizációhoz	69
Szekfű András: Globalizációs médium - e a magyar internet?	71
Kamarás István: Új vallási jelenségek a globalizáció tükrében	73
Balassa Péter: Tanuljunk - e nyelveket?	79
Ferge Zsuzsa: Az európai szociális trend	83
Gazsó Ferenc: Globalizáció és az új oktatási modellek	87
Szalai Júlia: A szegénység és a globalizáció	91
Kraiciné Szokoly Mária: Egy pedagógus kérdései a konferencia ürügyén	93
Merth László: Zárszó	97

SZEMLE

Mihály Ildikó: Szórakozás – zenei stílusok – kábítószer - fogyasztás	99
--	----

BUDAPEST

Szabó István: A színházak közönsége Budapesten 1999 - ben	105
---	-----

FELNŐTTNEVELÉS

T. Kiss Tamás: A kulturális érték-közvetítő szakemberek képzése és munkapiaci helyzete	115
Esély 2000 Konferencia (Budapest, 2000. szeptember 22 – 23)	117

MAGYARORSZÁG ÉS A XXI. SZÁZAD

A GLOBALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI ÉS LEHETŐSÉGEI

Tudományos tanácskozás a harmadik évezred küszöbén

(A konferencia teljes anyagából technikai-terjedelmi okok miatt válogatást adunk közre.)

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

1999. ÁPRILIS 23.

MERTH LÁSZLÓ: Köszöntő. A konferencia célkitűzéseinek ismertetése

GLATZ FERENC, az MTA elnöke: Szakmai megnyitó

SZENTES TAMÁS: A globalizáció és a mai világgazdaság

SIMAI MIHÁLY: A globális folyamatok szabályozhatósága (globalgovernance)

Szünet

FERGE ZSUZSA: Az európai szociális rend

KOLOS TAMÁS: A társadalmi struktúra változó és stabil elemei a globalizálódó világban

Ebédszünet

ALMÁSI MIKLÓS: Egyenkoszt és tradíció

VITÁNYI IVÁN: Mi lesz a kultúrával? – az ezredforduló kihívásai

TÓKÉS RUDOLF: A kelet-európai rendszerváltás és a globalizáció

Szünet

1999. ÁPRILIS 24.

HOÓS JÁNOS: Globalizáció és paradigmaváltás a közgazdaságtanban

LÁNYI ANDRÁS: Eurózis

Kávészünet

Szekcióvezetők beszámolói

MERTH LÁSZLÓ: A konferencia ajánlásai a műhelymunkára

Zárófogadás

A SZEKCIÓ

Autonóm gazdasági fejlődés és/vagy alkalmazkodás a globális gazdasági rendhez (Gazdaságpolitikai alternatívák)

Szekcióvezető: Palánkai Tibor, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem rektora

VITAINDÍTÓ REFERÁTUMOK:

BLAHÓ ANDRÁS: Globalizáció és transznacionális társaságok

VÉRTES ANDRÁS: Versenyképesség a globális világban

GÁL PÉTER: Globalizáció és a nemzetközi tőkepiacok

TÖRÖK ÁDÁM: Globalizáció és műszaki haladás

SURÁNYI SÁNDOR: Differenciálódás és globalizáció a világgazdaságban

CSILLAG ISTVÁN: Pénzügyi fegyelem és növekedés

FELKÉRT SZAKÉRTŐK:

Akar László, Ángyán József, Bauer Tamás, Békési László, Bihari István, Boros Imre, Demján Sándor, Fekete János, Gáspár Pál, Inotai András, Juhász Pál, Kapolyi László, Kádár Béla, Kupa Mihály, Lörinczné Istvánffy Hajnal, Medgyesi Péter, Mohácsi Kálmán, Molnár József, Nagy Bálint, Petsching Mária Zita, Romány Pál, Sárközi Tamás, Széles Gábor, Tolnai Lajos, Villányi László

B SZEKCIÓ

Társadalomfejlődési trendek és alternatívák Magyarországon a XXI. század elején

Szekcióvezető: Tamás Pál, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének igazgatója

VITAINDÍTÓ REFERÁTUMOK

VÁMOS TIBOR: Az új információs világrend

HORÁNYI ÖZSÉB: Kultúra, tradíció, jel

GAZSÓ FERENC: Globalizáció és az új oktatási modellek

SZALAI JÚLIA: A szegénység és a globalizáció

FARKAS JÁNOS: A tudástársadalmak kialakulásáról

FELKÉRT SZAKÉRTŐK:

Bayer József, Bihari Mihály, Csepeli György, Gerő András, Gyenesi István, Harcsa István, Huszár Tibor, Hüttl Antónia, Kéri László, Kis János, Kulcsár Kálmán, Merth László, Nyíri Kristóf, Pataki Ferenc, Stumpf István, Szakály Ferenc, Szoboszlai György, Tölgyessy Péter, Vuics Tibor, Wessely Anna, Wilhelm Zoltán

C SZEKCIÓ

Nemzeti kultúra és globális kihívások

Szekcióvezető: Szilágyi Ákos, esztéta

VITAINDÍTÓ REFERÁTUM

BALASSA PÉTER: "Tanuljunk - e nyelveket?"

A tanácskozás, jellegét és tartalmát tekintve nem politikai áramlat vagy ideológiai eszme körül szerveződik. Ez egy civil, értelmiségi rendezvény. Ezért az ankét nem kíván politikai értékrendeket felvonultatni és érvényesíteni. Egyrészt azért nem, mert ezek az értékrendek politikai, ideológiai és nem tudományos tanácskozások alapját képezhetik; másrészt azért nem, mert a tanácskozás csak akkor töltheti be alapvető funkció-

dást, hanem a választás szabadságát kínálja fel.

A politikai pártok, de még a tudományos élet sem volt képes a társadalmi rendszerváltozás óta mind a mai napig hosszabb távra konzisztens fejlődési alternatívákat, programokat kialakítani. Mindazonáltal a válasz megszületése a „merre haladjon Magyarország”-kérdésre mind sürgetőbb márcsak azért is, mivel nem halogathatók tovább a hosszabb

Merth László

A globalizáció kihívásai és lehetőségei

A konferencia célkitűzései és szellemisége

it, ha mentes mindenfajta belterjességtől és irányultságtól.

A tanácskozás nyitott a különböző tudományos műhelyek, a különböző szellemi áramlatok felé. A szervezők az ankétan a tudományos, gazdasági és kulturális élet minden olyan képviselőjét szívesen látják – és meg is hívják –, akik fontosnak tartják a konferencia céljait és mondanivalójuk van az ott felvetődő kérdésekről.

A tanácskozás fórumot biztosít a különböző nézetek ütköztetésére és közöttük a párbeszédre. A megvitatandó témakörökben fejlődési alternatívákat, értelmezési lehetőségeket kíván körvonalazni, pontosítani. Ezzel azonban nem az egyetlen lehetséges nézőpontot, megol-

távú – egyéni sorsokat is meghatározó – gazdasági, politikai döntések. A magyar társadalom csak akkor lesz képes az őt érő kihívásoknak megfelelni, ha hitet nyerhet a világfolyamatok objektív értelmezése alapján kidolgozott alternatív programokból.

Magyarország jövője is alávetett a globalizációs folyamatoknak, ezért azokat határainál semmilyen vonatkozásban feltartóztatni nem tudja. De kiszolgáltatottjává válik/válhat e hatásoknak, ha nem képes megfelelően reagálni azokra. A globalizáció ugyanis nem teszi szükségsszerűvé egy nemzet identitásának megőrzését. Ezért a konferencián a nemzet jövőjének biztonsága érdekében át kell tekinteni az ilyen irányú folyamoto-

7

K É K

kat, és meg kell állapítani az ország gazdasági és társadalmi mozgásterét, valamint az ennek céljából érvényesítendő prioritásokat.

Ezt különösen halaszthatatlanná teszi, hogy az 5-10 éven belül bekövetkező európai uniós tagság csak akkor fog jelentősebb társadalmi megrázkódtatások nélkül járni, ha a társadalom különböző csoportjai – ezen belül nem utolsósorban a fiatal korosztályok – szemléletükben, gondolkodásmódjukban fel tudnak arra készülni. E tény fontosságára hívja fel a figyelmet a közelmúltban taggá vált

GAZDASÁG

nak és zárnak le a világban – különösen az európai térségben – lezajló globalizációs folyamatok. Ezen belül különösen fontos a pénzügyi, termelési-kereskedelmi és információtechnológiai folyamatok áttekintése; de fontos – jól lehet nem egyedüli – problémakör a globalizáció és a nemzetsors, nemzeti identitás kérdéseinek megvitatása is. A vitában tehát a magyar társadalom és gazdaság helyét, szerepét kell majd tisztázni a kivédhetetlenül globalizálódó fejlődési folyamatokban.

2. Cselekvési alternatívák és társadalmi értékválasztás

Kísérletet kell tenni egyfelől annak tisztázására, hogy a XXI. század elejére kialakuló nemzetközi és hazai viszonyok között mit jelent a társadalmi progresszió, a szolidaritás; másfelől arra, hogy a konzervatív vagy progresszív értékek domináns politikai értékké emelése milyen konzekvenciákkal jár Magyarország fejlődésére? Mi az, ami a Magyarország előtt álló fejlődési alternatívákból a politikai értékválasztástól függetlenül valósul meg, és mi az, ami valóban alternatív cselekvési programok és fejlődési utak kiindulópontjává válhat? Ennek a problémakörnek fontos, de ugyancsak nem egyedüli tárgyalási lehetőségét jelenti az, hogy mi a realitása és valószínűs funkciója egy nemzeti vállalkozói réteg létrejöttének; mit jelent az amerikai tömegkultúra és a nemzeti kultúra együttélése, – és így tovább.

3. Társadalomszerkezet – társadalompolitika – szociálpolitika

Magyarországon a társadalmi rendszerváltozás óta megindult gazdasági folyamatok a társadalomszerkezetben hasonló folyamatokat (is) eredményeztek, mint ami a fejlett országokban általánossá vált. Ennek egyik metszetét adja a foglalkoztatási viszonyok olyan átalakulása, amelynek eredményeképpen a foglalkoztatottak többsége mindinkább vagy önálló vállalkozó, vagy kis- és középvállalkozás alkalmazottja. Ezzel egyidőben visszaszorulóban van a nagyüzemi munkásság mind létszámát, mind pedig gazdaságban betöltött szerepét tekintve. Emellett jelentős társadalmi csoportok deklasszálódásának (depriválódásának, leszakadásának) a tendenciája is érvényre jut. E folyamatok ismeretében kísérletet kell tenni annak tisztázására, hogy a XXI. század első évtizedeiben a gazdaság átalakuló szerkezetére milyen társadalmi struktúra épül, s ez milyen új hangsúlyokat igényel a társadalom- és szociálpolitikában.

4. A családi gazdálkodás fogyasztás

A családra épülő vállalkozások üzleti, gazdálkodási stratégiájának korszerűsítése érdekében szemléletformáló ráhatás (befolyásolás) szükséges, hiszen a fogyasztói (piaci) társadalom minőségét e mikroegységek helyzete alapjaiban határozza meg. Ezért a konferenciát követő műhelymunka során meg kell határozni a közgazdasági szemléletformálás

8

K É K

Ausztria példája és tapasztalata is: Franz Vranitzky több éves, átgondolt, az oszt-rák társadalom felé folytatott politikai marketing és uniós PR tevékenységet valósított meg. Ehhez azonban ott a politikai döntéshozók a jövőre vonatkozóan viszonylag megbízható és stabil elképzeléssel rendelkeztek.

A tudományos tanácskozás céljai:

1. Globalizáció – regionalitás (lokalitás) – változás

A tanácskozáson szekciómunkával tisztázni kell, hogy milyen társadalmi-gazdasági változási perspektívákat nyit-

tömeges (populáris) hatású módszereit, valamint annak institutionális és információtechnikai szükségleteit.

A konferenciát követő műhelymunkáról

A konferencia elsődleges célja, hogy munkaprogramot fogalmazzon meg a tanácskozást követően megalakuló – mindenek előtt a társrendező egyetemekre épülő – tudományos és szakmai műhelyek számára. E műhelyek integrálni kí-

GAZDASÁG

vánják a civil mozgalmakat, illetve minden olyan értelmiségit, polgárt, akiknek mondanivalójuk van a műhelyek tematikájával kapcsolatban.

A fentiek kapcsán e tudományos és szakmai műhelyek – a civil kontroll jegyében – cselekvési programokat ajánlanak a társadalom (helyi társadalmak), valamint a mindenkor regnáló politikai hatalomgyakorlók felé.

A műhelyek feladata továbbá, hogy a konferencia szellemiségét követve „aprópénzre váltsák” azokat a makro elméleteket, „társadalmasítsák” azokat a folyamatokat, amelyek befolyással vannak, lehetnek a nemzetre, a társadalom mindennapjaira. Magyarán: a műhelyek gyorsan és hatékonyan reagáljanak a nemzet sorsfordító kérdéseire, kihívásaira.

E gondolatok jegyében ajánlom a konferenciát minden felelős értelmiségi és polgár számára.

Budapest, 1999. április 11-én

Nemzeti kultúra és globális kihívások

inspiráció – tézisek helyett

Szilágyi Ákos

Nemzeti kultúra és globális kihívások

Inspiráció – tézisek helyett

A kulturális globalizáció mint *re-ménykép és rémkép*. Kevesen vitatják, hogy a gazdasági globalizációnak kulturális dimenziója is van. Sokan gondolják viszont azt, hogy ez a legfontosabb dimenziója. Az egyik nagy tábor egy új, még soha nem volt modern *globális civilizáció* kialakulását és vele a planetáris „örök béke” eljövételét reméli tőle, a másik viszont a *hagyományos* vallási civilizációkat, a *modern* nemzeti kultúrákat végpusztulással fenyegető veszedelemként, a nivellálódás és uniformizálódás csábításaként utasítja el.

tének, a habitusnak, a gondolkodásmódnak, az ízlésnek stb.) is megvan a maga globális kultúrája.

A kulturális globalizáció folyamatai. Peter L. Berger *Four Faces of Global Culture* című tanulmányában a kulturális globalizáció négy fő folyamatát különbözteti meg. Mind a négy nyugati eredetű és mind a négy egyre erőteljesebben hatja át a nem-nyugati kultúrákat.

Az *első*, amit Berger „Davos-kultúrának” nevez, a világ üzleti elitjeinek szintjén alakult ki és innen árad szét. Ez lényegében a „yuppie internacionale” stí-

11

K É K

A kulturális globalizáció mindenesetre nem *egyik* területe vagy összetevője, nem pusztán *kísérőjelensége* vagy mellékes *következménye* a gazdasági globalizációnak. Inkább azt mondhatnánk, hogy teremtő forrása, közege, nyelve, amely nélkül a gazdaság globalizálódása elképzelhetetlen. Nemcsak abban a kézenfekvő értelemben, hogy a kultúra maga is áru, hogy a kulturális szolgáltatások és termékek – idegenforgalomtól a gyorséttermi láncolatokig, tömegkulturális szórakoztató műfajoktól a magaskultúra alkotásáig – a globális piacon jelennek meg. Abban a mélyebb értelemben is áll ez, hogy a globális gazdaság érintkezési viszonyainak (az üzleti tárgyalásoknak, a szervezési és lebonyolítási technikáknak, az eszközöknek és módszereknek, az érintkezések nyelveze-

lusának, életvitelének, gondolkodásmódjának felel meg a skrupulusok nélkül érvényesített profitmaximalizálás mint életelv, az élet mint befektetés és haszonélvezet, az az életfilozófia, hogy semmi sem számít, csak az, ki a gyorsabb, ki a keményebb és ki a gazdagabb. Ez a habitus az üzleti életből kiindulva mindinkább hatalmába keríti az „elüzletemberesedett”, felfelé törtető fiatal értelmiségiek egész életét is („yuppie stílus van nemcsak a cégeknél, de a családban, az edzőteremben, a hálózobában is”), régióra, országra, politikai beállítottságra, vallásra való tekintet nélkül.

A kulturális globalizáció *második* folyamata is az elithez, de nem az üzleti, hanem az értelmiségi elithez (egyetemek, akadémiai hálózatok, alapítványok, nem-

állami szervezetek, állami és multinacionális ügynökségek tevékenységéhez) kapcsolódik. Ez az, amit Peter L. Berger metaforikusan a „Társaság - Klub Internacionálénak” (Faculty Club International) nevez, s amin a nyugati értelmiség ideológiáinak, észjárásának és kulturális konfliktusmodelljeinek („emberi jogok öku-menizmusa”, feminizmus, multikulturalizmus, szexizmus, másság, politikai korrektség, környezetvédelem, dohányzás elleni mozgalom stb.) globális terjesztését érti. A terjesztés elsődlegesen nem az üzleti élet csatornáin történik, hanem a közoktatá-

son, a jogrendszeren, a jobbító intézményeken és a tömegkommunikáción keresztül. A „metropolisz” kulturális központjában született „tervet” helyi szinten a „komprádor-értelmiség” valósítja meg. A kétféle elitkultúra – a yuppie és az egyetemi – globalizálódásuk során természetesen számos ponton kerül ellentétbe egymással. De mindkettő a helyi, a tradicionális, a „nemzeti” vagy civilizációs értelemben különös értékek és minták, normák és intézmények leértékelését vagy tagadását képviseli (a „globális olvasatban” ezek partikulárisak, barbárok, értelmetlenek, kevésbé értékesek stb.).

A harmadik nagy globalizációs trend a kultúrában, amivel a kulturális globalizációt a leggyakrabban azonosítják: a „McWorld kultúra”. Ezen – Benjamin R. Barber nyo-

GAZDASÁG

mán – azt a „homogén világkultúrát” kell érteni, amely erőszak és kényszerítés nélkül jön létre. Az integrációt és az uniformizálást a globális piac erői hajtják végre a fogyasztói vágyak felkeltésével és manipulálásával. A világot uraló hatalmas gazdasági, technikai és ökológiai erők „a gyors ütemben lüktető zene, a gyors számítógépek és a gyorsétermek – az MTV, a Macintosh és a McDonald’s – varázsával kábítva el az emberiséget...a földkerekség valamennyi nemzetét egy homogén világkultúrába préselik bele, egyetlen globális McVilágba, melyet a kommunikáció, az információ, a szórakoztatóipar és a kereskedelem fog egybe” (Benjamin R. Barber). Ez a kultúra – lévén mindenekelőtt biznissz – a „Davos-kultúra” képviselőinek egyik legkelendőbb árufelesége, amivel a globális piacon megjelennek.

Végül a globalizáció *negyedik* folyamatának Berger az evangélikus protestáns mozgalmat tekinti, különösen annak pünkösdistá formájában, amely Latin-Amerikától Kelet-Ázsiáig a „protestáns etika”, a „nyugati típusú modern pluralizmus értékeinek” terjesztője és szerinte gyökeres változásokat idéz elő a nem-nyugati társadalmak életében minden téren, kezdve a gyermekek iskoláztatásától egészen a férfi-nő kapcsolatokig és a munkához való viszonyig.

Peter Berger szerint a kulturális globalizáció végső soron a nyugati, elsősorban angolszász amerikai kultúra expanziója. Márcsak ezért sem meglepő, hogy mind a négy globalizációs folyamat ugyanazon a nyelven – az angolon – kommunikálódik, amely korunk „koiné”-ja avagy „lingua franca”-ja lett és a nemzetközi

gazdaságban, a technikában, a tudományban a *globális kommunikáció nyelveként* működik (végső soron tehát nem egy nemzeti kultúra eleven nyelveként, nem, mondjuk Shakespeare és Joyce nyelveként, hanem globális – klisészerű, formalizált, uniformizált, „nemzetietlenített” – nyelveként).

Mi itt a kérdés? A globális – a globusz, a földgolyó egészére kiterjedő jelentésében – a lokális, vagyis a „helyi” el-entéte. Mármint a „posztmodernként” aposztrofált *globális gazdaság* a lokalitások világában elsődlegesen a „modern” *nemzetgazdasággal* áll szemben, a globalizáció láthatatlan és politikailag szintelen-szagtalan ágensei pedig – multi- illetve supranacionális vállalatóriások, médiabirodalmak – a nagyon is jól látható, politikai filozófiájukat tekintve a „közjónak” elkötelezett szuverén nemzetállamokkal. A globalizáció folyamata – e szembenállás felől leírva – a szuverén nemzetállam jogosítványainak zsugorodását, fikcionalizálódását, a nemzetállam piacsabályozó szerepének csökkenését jelenti és általában a neoliberalizmus diskurzusához kötődik. Ez a diskurzus a globalizáció jelenlegi módját és általános trendjét megváltoztathatatlan természetfolyamatként, végsőleg pedig az emberiség „üdveként”, „globális közjöként” ünnepli.

A globális kultúra tehát – értelemszerűen – a szuverén, központosító, asszimiláló, normatívákat szabó nemzetállam számára alatt felnőtt nemzeti kultúrával áll szemben, e kultúra számára jelent kihívást, fenyegetést vagy esélyt, új helyzetet. Ahol a modern nemzetté válás – történeti okok miatt – eltolódott és elsődlegesen nem politikai ügy volt, hanem nyelvi-kulturális tett, ott ez a kihívás – a nemzeti kultúra

letéteményesei: „írástudók”, humán értelmiségiek, művészek, írók, gondolkodók és természettudósok serege szerint – az egész nemzetet léteben fenyegeti.

Kérdés azonban, jogosult-e a fenti szembeállítás: mi az, ami és mi az, amivel ellentétet alkot itt? Valóban a „nemzeti” és a „globális”, a „különös” és az „uniformizált általános”, az „értékes” és „értéktelen” ellentétéről van-e itt szó csupán? Nem fednek-e el ezzel az ellentéttel valami igen lényegeset a harcos szembehelyezkedés ideológiái? Nem volt-e a globalizáció első hullámának elindítója éppen a nemzetállam? S nem volt-e a szárnyai alatt felnövekedett *modern* nemzeti kultúra (másfajta *nemzeti* kultúra ugyanis nincsen mint *modern*!) a helyi társadalmak tradícióinak megrostálójá, a kulturális létformák, nyelvi formák sokszínűségének „kilúgozója”, a kulturális normativitás megteremtője, az első nagy nivelláló és uniformizáló rendszer, legalábbis ott, ahol a nemzetállam létrejött? Mi lenne ehhez képest az új helyzet, ha van új helyzet és megfogalmazható-e ebben a helyzetben a helyi társadalmak, civil közösségek és szabad személyek, s persze, a régi vágású nemzetállamok teendője, ha egyáltalán maradt még itt számukra teendő?

Ezek a kérdések eleve nem kérdések a „Davos-kultúra” yuppie értelmisége számára, amely a „multi-kultiban”, a „profitizmusban”, a kulturális pénztermelésben találta meg élete értelmét. Viszont minden olyan értelmiségi csoport és gondolkodó személy számára lényeges kérdések, amelynek és akinek nincs „eladnivalója” a globális piacon (beleértve ebbe most már a globalizálódó helyi piacokat is), s épp ezért rohamosan periferizálódik. Ezek az értelmiségi csoportok vagy a hagyományos nemzetállam (a mindenkori

GAZDASÁG

pártállamok) „szerves értelmiségét” alkották vagy az úgynevezett „szabadon lebegő” értelmiségből regrutálódtak. De akár az állam tartotta el őket közpénzekből, akár gazdag mecénások kivételképpen, akár pedig senki, abban mindképp azonos helyzetben voltak, hogy *szellemi kultúrát* („magaskultúrát”) termeltek, termelésükben nem a piacra orientálódtak és nem befektetésben és megterülésben gondolkodtak.

Ha a kulturális globalizáció csak a modernizációs világfolyamat történetileg első ágensei, a nemzetállamok kulturális képleteinek és képzeteinek felbomlását és letűnését jelentené, attól a szellemi kultúra még akár nyerhetne is: kiszabadulhatna a nemzeti kultúra normatív szorításából, megmerevedett hierarchiájának nyomása alól. A „Mc World” globális kultúrája azonban nem a „nemzeti”, hanem a *szellemi kultúrából fordít ki*. A nemzeti kultúrában a szellemi elit kanonizálta, szentesítette a szellemi kultúra valamely korpuszát, s ezzel kétségkívül marginalizálta, kiszorította, leértékelte, sőt olykor fel is számolta a népi kultúra sokszínű, anoním kollektivitásának szellemiségét. A globális kultúrában viszont a pénzelit „kanonizálja” a kommersz (tehát kereskedelmi) tömegkultúrát és mindenféle szellemi kultúrát marginalizál, kiszorít, leértékel (mint nem eladhatót vagy nem itt és most, nem mindenkinek, nem nagy tömegben eladhatót, mert: „ami értékes – eladható”). Ennyiben persze (de csak ennyiben!) a szellemi kultúra legalánosabb modern szervezésformáját és öntudatát, a nemzeti kultúrát is periferizálja és leértékeli. De mert a nem-

zeti kultúra maga is a globalizáció közvetítője volt egykor, s mert ezen a szinten, a nemzeti kultúra hagyományos normatív (állami) eszközeivel nem lehet védekezni a globális tömegkultúra általános elszellemtelenítő következményei ellen, fölvetődik a kérdés: milyen új vagy régi új szubjektumok és miképpen léphetnek föl a *szellemi kultúra globalizálásának* ágenseiként? *Mert nem a globalizálódás ellen kell védekezni, hanem az elszellemtelenedés ellen, még hozzá éppen a globalizáció legsajátabb eszközeivel, médiumaival, szervezőmódjaival, azt*

13

K É K

is bizonyítva ezzel, hogy az új technikai médiumok önmagukban nem vezetnek szükségképpen a világ globális despiritualizálásához.

Amennyire helyénvaló, ha a dolgok igazgatását nem spirituális szempontok irányítják, olyan kevésbé az, ha a kultúra területén is a dolgok az urak. De vajon ki szállhat szembe a dolgok uralmával a szellem területén, ha nem a nemzetállam és a beléje csimpaszkodó nemzeti kultúra „szerves értelmisége” a jólismert romantikus vagy fundamentalista szólamok jegyében? Először is a civil társadalom közös szellemi ügyek érdekében szabadon társult csoportjai, szervezetei, másodsorban maga a szellemileg eleven és szabad személy.

Ha az államnak itt valami teendője van, akkor az immáron szintén globális teen-

dő: anyagi és szimbolikus eszközökkel segíteni ezeknek az új szubjektumoknak abban, hogy megerősödjenek és a szellemi kultúra ezerféle helyi színének, projektumának, vívmányának, eredményé-

GAZDASÁG

nek, létmódjának, hagyományának a globalizálásával, a modern államok nem-

zeti kultúráinak megmerevedett formái és értelmiségének deffenzív csoportjai fölött átnyúlva, összefogjanak és méltó szellemi választ adjanak a globális kultúra szellemtelenségének kihívására.

1. Az utolsó évtized „globalizációs” vitáinak kiinduló tézisei, meghatározó állításai két nagy csoportba sorolhatóak. Az elsőben megkerülük a folyamat definícióját, a másodikban pedig megpróbálnak valamiféle meghatározást is adni.

Az első csoportba tartozó „lazább” szövegek is kettéoszthatóak:

(a1) a globalizáció „határnélküli világ”, a hagyományos nemzetállam-rendszer végét jelenti (pl. Kenichi Ohmae, 1995, Susan Strange, 1996)

(a2) a „globalizáció” egyszerűen túlpörgetett harci jelszó, egy magát utópia-

mei — a technológia diffúziója, a közvetlen tőkebefektetések szerepének növekedése, a tőkepiacok integrációja és a dereguláció önmagukban egyáltalán nem új elemek. Az újat itt ezek clusteresedése, speciális együttesekbe való összeállása jelentené. Mivel azonban konvergencia csak egy fokig létezik, végül is sokféle kapitalizmus alakul ki, illetve marad fenn.

(b3) a globalizáció westernizációt, s azon belül is kitüntetetten az „amerikai” értékek győzelmét jelenti. Itt természetesen legfőképpen nem az ifjúsági divatról, a multik reklámjáról és a popzenéről (bár ezek is ré-

Tamás Pál

A globalizáció és a következő évek hazai társadalompolitikája

Öt tézis a '99. áprilisi konferenciára

nélkülinek valló világ utópiája (Paul Hirst-Grahame Thompson, 1995)

A szigorúbban vett definíciós kísérletekben négy, egymással legfeljebb laza kapcsolatban álló megközelítéssel (Higgott-Reich, 1998) találkozunk:

(b1) a „globalizáció” korszakot jelez (még ha magával a korszakhatár kijelölésével bajunk is van). Tulajdonképpen itt magáról a Hidegháború utáni korszakról van szó, egy olyan sajátos politikai rezsimről, amelyben nem csak az amerikai-szovjet szembenállás ért véget, hanem talán ettől nem teljesen függetlenül (John Ruggie, 1982 kifejezésével) a tőke és a munka(erő) közötti „embedded liberal compromise” is.

(b2) a globalizáció adott gazdasági jelenségcsoport együttes jelentkezését, vagy közös hatását jelenti. A jelenségcsoport ele-

szei a „globális csomagnak”), hanem gazdaságszervezési formákról, managementbeli előmeneteli filozófiákról, a társadalomszervezés intézményi megoldásairól lenne szó. Ebben az értelemben a „nyugati” intézmények terjedése a „modernizáció” győzelmét jelentene — abban az értelemben, ahogy azt még az 50–60-as évek a fejlődésmodelleket vizsgáló amerikai komparatista szakírói (Lerner, Apter stb.) hitték.

Lényegében nem áll messze ettől a fel fogástól (ha a pozitív és a negatív előjelek fel is cserélődtek) a neo-gramscianusok (vagy a neomarxisták bizonyos csoportjainak) globalizáció-értelmezése sem. Eszerint most a szemünk előtt megy végbe a transznacionális tőkés osztály kialakulása és a neoliberalizmus győzelme, vagy visszaszorulása körül zajló harc tulajdonképpen

15

K É K

a kapitalista hegemoniáért folyó harc új változata lenne.

(b4) a globalizáció technológiai (és ahhoz kötődő) forradalmát: áttérést az ipari kapitalizmusról a posztindusztriális relációk új formáira jelent. E folyamatokat a gazdasági, technológiai és ipari elitek határozzák meg. Ebben az értelemben az elmozdulások nemcsak az állam-gazdaság relációban, hanem magában a civil társadalomban is végbemennek. A „hálózatokba rendezett” gazdaság (networked economy) elitek által meghatározott fejlődési pályái is ide sorolódnak.

16

K É K

A (b1)-(b4) sor egyre növekvőbben radikális és egyre kevésbé visszafordíthatatlan.

KÉRDÉS:

Saját változóan radikális 90-es évekbeli társadalomképeink miként hatottak a globalizáció hazai percepciójára? Mennyire volt először jellemző a (b3) túltengése, és hogyan és milyen csoportoknál – milyen formációkban – szorult háttérbe a neofita buzgalom az évtized végére?

2. A vitákban ezen túl is markánsan kettéválasztható a „kialakuló globalitás” (I) és a „fennmaradó nemzetköziség” (II) híveinek tábora.

Az (I) felfogása szerint a globális világ gazdaságát a nagyvállalatok alkotják és ezek hatalmához képest a hagyományos

GAZDASÁG

hatalmi szerkezetek, leértékelődtek. A (II) ezekkel szemben úgy véli, hogy még mindig az államok az igazi központi aktorok és a nemzetközi rendszerben a biztonságpolitikai kérdések még mindig fontos szerepet játszanak. A valóságban (I) és (II) interaktív és dinamikus kölcsönhatásban van egymással.

A globalizációpártiak számára meghatározó az elmozdulás a piac hatalmának növekedése és az állami autoritás leépülése között (a közszabályozástól a magán szabályozási megoldások és a területitől a transzteritoriális autoritásformák irányában).

A (b1) és a (b2) meghatározási kísérletek bizonyos értelemben inkább „internacionalistának” mondhatóak. A globalizációt olyan zéró-összegű játéknak látják, amelyben a „vagy én, vagy ő” logikájának megfelelően a lokális erőknél legfőképpen ellenállni kell.

A (b3) és a (b4)-et nevezhetnénk a szűkebben vett értelemben globalistáknak. Itt már inkább pozitív-összegű játékról lenne szó és a lokális ellenállás céltalan, a helyi erőknél sem marad más, mint a nagy folyamatok maradéktalan támogatása.

KÉRDÉS:

Milyen játéktér van a helyi játékosoknak e folyamatokban? Az „internacionalizáció” és a „globalizáció” modelljeinek keveredéséből történelmi lokalitásunkban (a történelem által kijelölt helyünkön – a németközponitú Közép-Európát a Balkántól elválasztó dugóban) milyen főbb modellek rajzolódnak ki? Miben és mennyire „állhatunk ellent” (és ez kiknek lenne az érdeke) és hol tűnik reálisabbnak az az elképzelés, amely a

multik délkelet-európai „anyahajóját” megkísérelné Magyarországon kialakítani?

3. A legkomolyabb elméleti bizonytalanságokat nem a piac, hanem az állam szerepének újraértelmezése körül találjuk. Még a nemzetközi szcénán sem az állam végével, hanem egy meghatározott állammodell szerepének zsugorodásával találkozunk. Az állam keynesi funkciói valóban leépülni látszanak, de ugyanakkor azok helyén felértékelődik egy másik szerep, a globális és a nemzeti policy területek közötti transzmissziós szíj funkciója. De felmerülnek általánosabb kérdések is. Vajon hogyan változik ebben a folyamatban egymáshoz képest az állam hatalmának három oldala; „arca” (Lukes, 1974) – az erőszakgyakorlás, a döntéshozatali tematika kialakításának kapacitása és a szelesebb társadalmi értékek befolyásolásának képessége?

A finomabb képfelbontású empirikus vizsgálatok – például Latin-Amerikában – ugyanakkor jeleznek egyfajta államhatalmi paradoxont is. A helyi elitek ugyanis nagyon tudatosan használták az „állam internacionalizálódását” a hosszabb ideje létező belső társadalompolitikai feszültségek feloldására. Az állam külső döntési kompetenciája, a globális, vagy akár a regionális szintű szupranacionális terepeken szemmel láthatóan összezsugorodott. Ugyanakkor ez a külső környezet és az annak kezelésében „megengedett” redukált szerepkészlet lehetővé tette az állam szerkezetének átrendezését (egyfajta kis rendszerváltást is ott). Ez az állam belső, a nemzeti társadalommal szembeni szerepvállalási lehetőségeit kiszélesítette. Bizonyos mértékben a kelet-európai poszt-szocialista állam elvben szintén egy ehhez hasonló térben születik újra.

S ha itt végül is „ellenállás”-nak minősíthető értékválasztással vagy akciókkal találkozunk, úgy – azt hiszem – azok inkább a gyakorlattal szembesülésből, mint a globalizáció elméleti stratégiájának újraértelmezési programjából következnek. S végül felvethető egy az állami szereplehetőségek alakítása szempontjából nem elhanyagolható kérdés is:

Az utolsó válságok jártak-e valamilyen következménnyel magára a neoliberais projektre? A kritika azt rigid, tanulni képtelen rendszerként támadja. Így van-e ez? Vagy most leépül a 80–90-es évek neoliberalizmusának fundamentalizmusa? S milyen e fundamentalizmus dinamikája a poszt-szocialista világokban? A helyi doktrínéria specifikus forrásai a nemzetközi központokhoz képest mennyivel tovább tartják azt nálunk életben?

4. A globalizáció válsága, vagy a neoliberalizmus korlátainak felfedezése? Milyen hatással van globalitásképzőnkre az utolsó két év nagy nemzetközi válságsorozata (kezdvé a 97. júliusi kelet- és délkelet-ázsiaiival a 98. augusztusi oroszón át egészen a legújabb brazil krízisig). Egyáltalán regionális krízisek láncáról, vagy a globalizáció első krízisééről van szó? Mind a két megközelítést alátámaszthatjuk tényekkel. Egyfelől, valószínűleg ez az első komoly kihívás a poszt-hidegháborús nemzetközi renddel szemben. Másfelől, a kirajzolódó táncrend nem univerzális és nem egyetlen aktortípusra, vagy szinthelyre összpontosított. A válság – pillanatnyilag legalább is úgy tűnik, hogy a nem-nyugati kapitalizmusokat ösztöztette és valamennyi időre megerősítette az amerikai döntési központok Jagdish Bhagwati kifejezésével a Wall Street-Treasury (Kincstár) Komplexum befolyását. „Áldás a szerencsétlenségben” – véle-

kednek minderről amerikai politikai tervezők.

Ugyanakkor a válság bebizonyította, hogy a neo-klasszikus gazdaságpolitikai mainstreammel szemben – a pénzmozgások, a „fináncstőke” az új globális rend kialakulásánál nem csak gazdasági, hanem legalább ennyire politikai szerepet is játszik. A krízis elsősorban nem gazdasági, hanem gazdaságirányítási (koordinációs). A neoliberális ortodoxia ugyan megkísérelte a felelősséget a helyi piacokra terhelni („nem volt elég fejlett a helyi bankrendszer”) de azért sokkal valószínűsíthetőbb a nemzetközi pénzközpontok, a nemzetközi finansziális piac felelőssége.

Most már tudjuk, hogy a piacok túlságosan fontos társadalmi intézmények ahhoz, hogy kizárólag szabadpiac hívók terrénumai maradhassanak (a korai politikonómia ezt egyébként tudta. Itt az ideje, hogy most újra tanuljuk, ami ebből következik).

Mindeközben a kríziskezelés visszahozta az államot és a piac más társadalmi keretintézményeit. Ez persze, még nem keynesianizmus.

De milyen az az állam (mekkorák belső forrásai?), amely itt sikeres lehet?

KÉRDÉS:

Vajon mennyire tartós ez az amerikai dominancia és mi következik belőle számunkra mit jelent ez európai kötődésünk perspektívái és az amerikaiak régiók iránt általában is csökkenő érdeklődése szempontjából? S egyáltalán a válságsorozat milyen „lehetőségek ablakát” (windows of opportunity-t) nyitott meg a nagy nemzetközi központok pozícióharcában és milyen ablakot jelent ez most számunkra?

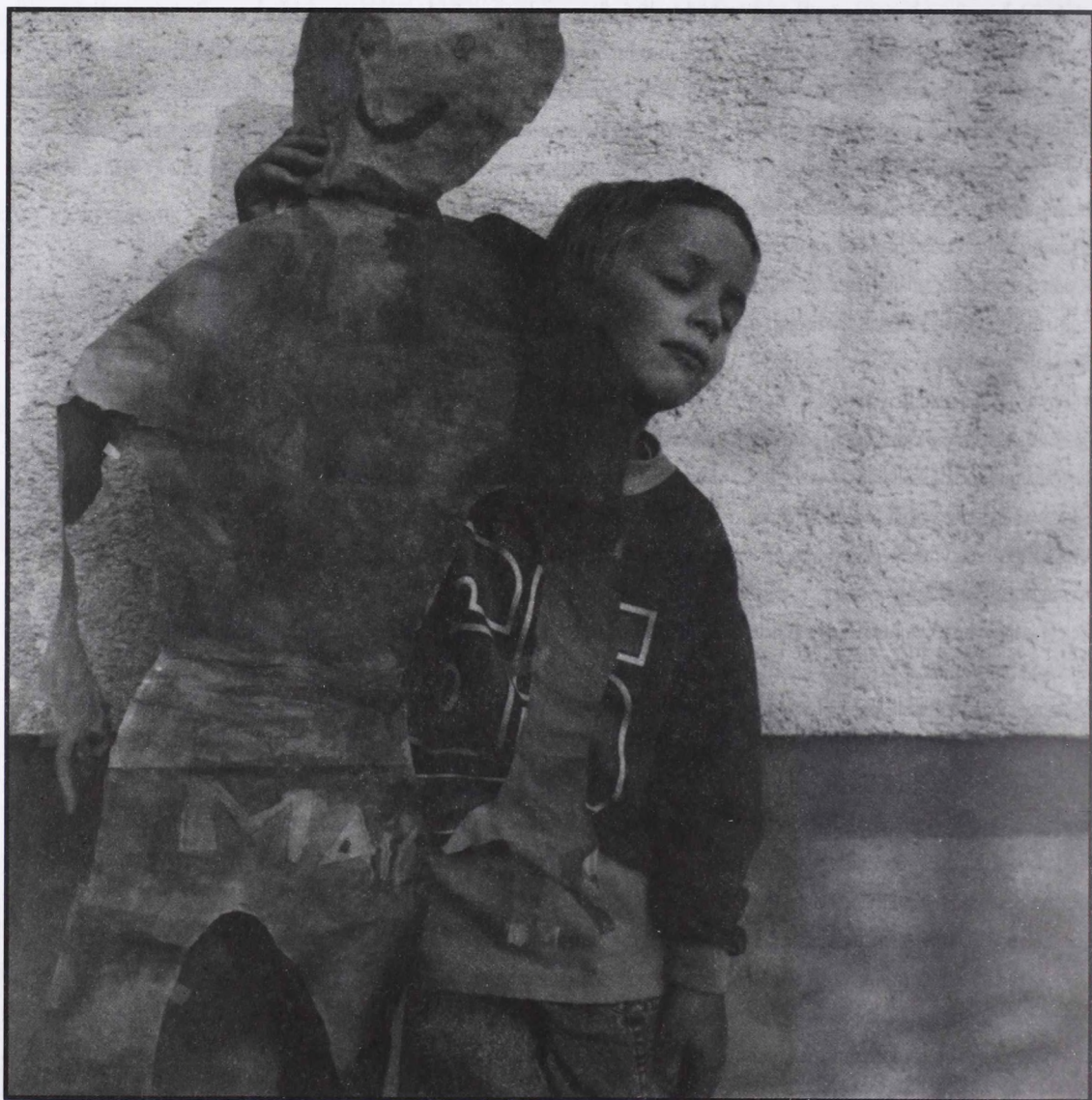
5. A „civilhiányos” (uncivil) társadalom és a globalizációs válság. A válság azokban a régiókban és országcsoportokban robbant ki, amelyekben a civil társadalom hagyományosan gyenge (vagy mindenesetre mostanra legyengített, vagy demobilizált volt). S így nincsenek eszközei, amikor az államok a deregulált tőke továbbvándorlásától tartva rájuk terhelik a jóléti állam szerepeinek egy részét és végül is felmondják az „embedded liberal compromise”-t (pedig e nélkül politikai stabilitás nehezen elképzelhető). Mindezt bonyolítja, hogy a globalizáció úgy tűnik – inkább a férfi

17
K É K

s szerepeket érinti, s a munkamegosztásban hagyományosan nőinek számítottakat egyelőre inkább kihagyja. Mindebből következően hatására a gender különbségek nőnek (s nem csökkennek, ahogy egyébként azt egy modernizációs folyamatban elvárnánk).

KÉRDÉS:

Mekkora itt a regionális különbségek jelentősége? Eddig saját színeinek megtalálásában Kelet-Európa a két nagy másik fejlődő régióhoz, Latin-Amerikához és Kelet-Ázsiához képest ügyetlen és félnék volt? Mi tehető épp ezek a társadalompolitikai szintén helyi játéklehetőségeink felfedezésére? Milyen intellektuális stílus lenne itt elfogadható a regionális fejlődési modellek kialakításánál?

(1) A fogalmakat, így a globalizálódás fogalmát is többféle értelmezésben használjuk, ezért legalábbis indokolt tisztázni, hogy ki mit ért ezen és más fogalmakon.

Bár nem áll szándékomban valamiféle szemantikai vagy etimológiai vitát kezdeményezni, már előjáróban indokoltnak tartom megjegyezni, hogy nemcsak a „globalizáció” fogalmának értelmezésében kell számolnunk többféle magyarázattal, hanem magának a világgazdaságnak az értelmezése is többféle és gyakran nagyonis pontatlan. Sőt, azok akik

korszakra”, továbbá a westernizációra, illetve amerikanizálódásra, valamint a technológiai forradalomra és a nemzetállamok rendszerének hanyatlására utalás, mint egy valójában nem új jelenség (illetve jelenségeknek ezúttal együttes, közös) hatására való utalás. Szilágyi Ákos esztéta ugyanott utal a globálisnak mint a földgolyó egészére kiterjedő jelentésére, és különösen a „globális gazdaságnak” a modern nemzetgazdasággal, illetve a szuverén nemzetállamokkal való szembesülésére.

A vonatkozó nemzetközi irodalomban is a különféle értelmezések sorában

Szentes Tamás

A globalizáció és a mai világgazdaság

Néhány gondolat a globalizálódás és a nemzeti fejlődés kérdéseiről

csak újabban különböztetik meg a hagyományosan értelmezett „nemzetközi gazdaságot” a világgazdaságtól, ez utóbbit mint „globális” gazdaságot értelmezik, amiből legalábbis az következne, hogy előadásomnak a kapott címe, legalábbis amennyiben a globalizáció gazdasági folyamatáról szól, eleve tautológikus.

De nem kevésbé vetődnek fel értelmezési problémák a „nemzetgazdaság”, sőt magának a „nemzet” és „nemzeti szuverenitás” fogalmával, vagy a (már nagyrészt internalizált) „nemzetközi kereskedelem” stb. fogalmával vagy az „emberi jogok” kérdésével kapcsolatban is.

Tamás Pál szociológus a kiküldött vitaindító tézisekben többféle értelmezését is felsorolja a globalizációnak, és ezek között éppúgy szerepel a „hidegháború utáni

éppúgy találunk egyfelől olyanokat, amelyek bizonyos, „nemzeti” keretek között megoldhatatlan és ezért közös, nemzetközi összefogással, „világszinten” való kezelést kívánó problémák (az ún. „globális problémák”) előtérbe kerülésével vagy a világtársadalom egységesülésének, illetve egyfajta „információs világtársadalom” kifejlődésének folyamatával azonosítják a globalizációt, mint másfelől olyanokat (és inkább ezek vannak többségben), amelyek a globalizáció gazdasági jellegét hangsúlyozzák és a világgazdaság egységesülésének tényét vagy tendenciáját látják benne.

De ez utóbbiak között is több változat található:

– Így pl. egy olyan, amely a globalizációt egy a szó szoros értelmében „glo-

19

K É K

bális gazdaság” kifejlődésével azonosítja, és ez utóbbit olyan világ gazdaságként írja le, amelyben minden vállalat és pénzügyi intézmény transznacionális (az országhatárokat keresztező) tevékenységet folytat, az áruk, a termelési tényezők és a pénzeszközök szabadon áramlanak, és amelyben a nemzetállamok már nem rendelkeznek autonóm döntéshozatali képességgel, illetve hatalommal a gazdasági folyamatok vonatkozásában.

– Egy másik, ugyancsak a gazdaságra koncentráló felfogás szerint viszont csupán a globális *interdependenciák* (különösen és érthetően a világ e részében) a globalizálódásról – és az integrációról – elmélkedni és vitatkozni, valójában nem egy új jelenségről, illetve jelenségekről van szó, csupán és kétségkívül annak (azoknak) új összefüggések között, újabb hajtóerők hatása alatt és új minőséget jelentő intenzívebb megjelenéséről.

(2) Minthogy egy fogalom jelentése tartalma nem független a fogalom által kifejezett jelenség eredetétől, ezért szükségesnek tartom megjegyezni, hogy bármennyire is divatossá vált napjainkban (különösen és érthetően a világ e részében) a globalizálódásról – és az integrációról – elmélkedni és vitatkozni, valójában nem egy új jelenségről, illetve jelenségekről van szó, csupán és kétségkívül annak (azoknak) új összefüggések között, újabb hajtóerők hatása alatt és új minőséget jelentő intenzívebb megjelenéséről.

(Hogy a globalizáció és a vele kapcsolatos problematika mennyire nem újkeletű, azt jól illusztrálhatja néhány, évtizedekkel ezelőtt a fejlődés gazdaságtanában megfogalmazott megállapítás:

Így pl. *Celso Furtado*, már a hatvanas évek végén megállapította, hogy az erőforrások racionális elosztásának és az egymástól függetlenül felírható keresleti és kínálati görbéknek, illetve a „szuverén” fogyasztók és termelők döntéseinek feltételezése irreális, alkalmazhatatlan a globális gazdasági rendszer esetében, amelyet a függés és dominancia viszonyai jellemeznek. A globális gazdasági rendszer részei, „alrendszerei” közötti kapcsolatokat szerinte nem is helyes a hagyományos értelemben vett „nemzetközi kapcsolatoknak” tekinteni.²

Hans Singer, már egy 1964-ben írt munkájában megjegyezte, hogy „a közgazdászok a földrajztudósok rabszolgáivá váltak”, amikor elfogadták a komparatív elmélet és a tankönyvek által kedvelt *A és B országok* fiktív földrajzi kategóriát. Hangsúlyozta a globális szemléletmód

szükségességét, főként a multinacionális társaságok világméretű tevékenységének fényében.³)

A globalizáció valójában egy olyan folyamat, nem pedig egy befejezett tény, amely a régmúltba nyúlik vissza, és amelynek persze nemcsak nemcsak gazdasági, hanem megannyi más társadalmi, szociális, politikai, intézményi és nem utolsósorban kulturális vonatkozásai és hatásai vannak – amint azt e konferencia egész tematikája is jól tükrözi.

A globalizáció még pusztán gazdasági értelemben is – szerény véleményem szerint – egyszerre jelenti

(a) a világ gazdaság („glóbusz”, vagyis a földkerekség értelemben is vett) kiteljesedését és ugyanakkor

(b) „szerves rendszerre” válásának egy új szintjét és minőségét.

A globalizálódás eszerint tehát gazdasági értelemben nem más, mint a világ gazdaság valamennyi országra kiterjedő és „szerves” rendszerre válásának folyamata.

(3) A regionális integrálódás, illetve nagyobb területi és gazdasági egységek szerveződése sem új jelenség. De korábban inkább a politikai, illetve katonai vagy a kereskedelmi érdekek voltak a mozgatóerők, ma viszont főként a vállalati mikrointegráció és (a szociális és politikai biztonság mellett) a globalizálódásra adott „válaszadás” vált azzá.

A nagyobb területi és gazdasági egységek létrehozása mindig is célja volt és maradt a politikának és a gazdaság vezető szereplőinek. Az ilyen célú törekvések nyomán bekövetkező integrációknak, beleértve a nagyobb államalakulatok, szövetségi államszervezetek létrehozatalát is (akár a partnerek megállapodására, akár hatalmi erőszak alkalmazá-

csönös függések) kiterjedését és elmélyülését jelenti a globalizáció, vagyis a világban egy olyan állapot kialakulását, amelyben a piacok, a termelési és pénzügyi tevékenységek országhatárokat keresztező összefonódása következtében már minden egyes ország gazdasági fejlődését a határain kívüli fejlemények, gazdasági események és politikák is erőteljesen befolyásolják, amelyben tehát már minden ország gazdasága függ minden más ország gazdaságától¹.

Nem kívánom vitatni egyik értelmezés helyességét sem (hiszen mindegyiknek van bizonyos igazságtartalma), csupán fontosnak tartom megjegyezni, hogy mindenképpen és minden esetben indokolt jelezni, hogy ki mit ért a szóban forgó (vagy más, többértelmű) fogalmon.

sára épültek is azok) a jellegét és funkcióját a múltban elsősorban vagy *politikai*, illetve *katonai*, vagy pedig *kereskedelmi* szempontok határozták meg (mint pl. a perszonal-uniók, szövetségi köztársaságok, sőt, voltaképp a gyarmatbirodalmak esetében is, vagy mint a preferenciális, illetve szabadkereskedelmi megállapodások és vámuniók esetében).

A második világháború utáni európai és más integrációs kezdeményezések és tendenciák is magukon viseltek persze ilyen jegyeket, és azok mögött is jól felismerhetők egyrészt a *politikai és katonai szempontok* (mint pl. a szovjet terjeszkedés és befolyás elleni védekezés szempontja az Európai Gazdasági Közösség létrejöttékor, sőt, annak keretei között a hagyományos német-francia ellentét feloldásának, illetve kezelhetőségének szempontja is), másrészt a *kereskedelmi szempontok* (mint amilyen a tagországok közötti szabadkereskedelem biztosítása mind az EGK, mind az EFTA és más szabadkereskedelmi társulások esetében).

Ezek az integrációs folyamatok azonban, főként az EGK, illetve az EU szerveződése már nagyjából új fejlemények és tendenciák hatása alá is kerültek:

(a) Mégpedig mindenekelőtt a vállalati szféra vonatkozásában, amennyiben a kibontakozó technológiai forradalom vívmányainak alkalmazása és a vállalati versenyképesség biztosítása (különösen amíg kezdetben a méretgazdaságosság, az *economies of scale* jelentette a fő előnyt) a nagyobb tőkeigény, a nagyobb vállalati méretek és a nagyobb piac szükséglete nyomán a mikro-integrációt tette meg az integrációs folyamat legfőbb hajtóerejévé. Ez egyszersmind a nagyvállalatok transznacionális tevékenységét, illetve transznacionális társaságok szerve-

ződését serkentette (az USA-bázisú TNC-k európai terjeszkedése és verse nye közepette).

(b) De másfelől az integráció a *szociális és politikai biztonság*, a jóléti állam működtetése számára is megfelelő bázist és háttérrel ígért, míg ugyanakkor

(c) a felgyorsult globalizálódásra és az azzal összefüggő olyan fejlemények kihívásaira adott válaszként is értelmezendő, mint amilyen a második világháború után megteremtett *nemzetközi gazdasági rend* (különös tekintettel a GATT-ra és annak későbbi tárgyalássorozataira), a *dekolonizáció* és annak következményei, a korábbi zárt és védett piacok megnyitása és a függetlenné vált államokkal való kapcsolatok újjászervezése, valamint és nem utolsósorban a már említett *transznacionális társaságok* világméretű előretörése, globális optimalizációra törekvése.

(4) A globalizáció tehát egy régóta tartó, napjainkban azonban minden korábbinál jobban felgyorsult folyamat, amely nem egyszerűen (miként a regionális integrálódás sem) a nemzetek fejlődését követő, az utáni és abból levezethető folyamat.

(a) A világgazdaság (újra) globális szintű kiteljesedésében főként a volt ún. „szocialista” országok világgazdasági nyitásának, vagyis a korábbi elzárkózás után a világgazdaságba való „szerves” bekapcsolódásának, „reintegrálódásának” van szerepe, és ennyiben a globalizáció valóban a „hidegháború utáni korszak” egyik fontos fejleménye.

Más kérdés, hogy az ún. szocialista rendszerek összeomlása és átalakulása

ennyiben volt magának a globalizálódás felgyorsulásának (is) a következménye, sőt, hogy az ilyen rendszerek képződését és alakulását egyáltalán milyen mértékben lehet csupán vagy akár elsősorban a belső erők és viszonyok termékének tekinteni és a globális összefüggésekből kiragadva elemezni és értelmezni!

(b) A világgazdaság szerves rendszerré válásának történelmi folyamata *nem* a tőkés nemzetgazdaságok kifejlődését követő és azok növekedéséből (vagy ahogyan azt egy időben nálunk is tanították: azok termelőerőinek az országok gazda-

21

K É K

ságát meghaladó és külgazdasági kapcsolatokat előidéző növekedéséből) származó, abból egyszerűen deriválható folyamat. Mint ahogyan a világgazdaság sem egyszerűen az abban résztvevő nemzetgazdaságok együttese vagy „külgazdasági kapcsolataik” valamiféle halmaza. (Ezt a felfogást egyébként mindmáig jól tükrözik a standard tankönyvek, sőt az egyetemi tantárgystruktúrák is, amennyiben minden anakronizmusa ellenére el a mikro-, makro- és nemzetközi gazdaságtan elkülönülése, ez utóbbi tananyagaiban pedig a világgazdaságra vonatkozó tételeket rendre a nyitott makrogazdaság, vagyis a kifejlett nemzetgazdaság folyamataiból, jelenségeiből igyekeznek levezetni.)

A modern tőkés piacgazdaságok megszületése és fejlődése (az eredeti tő-

kefelhalmozástól kezdve az ipari forradalmon át a huszadik századi „szociális piacgazdaságokig” és korporációs rendszerekig) mindvégig a tőkés világgazdaság kifejlődésének és kibontakozásának folyamatával együtt, azzal összefüggésben, *kölcsönhatásban*, sőt ellentmondásokban ment végbe. Vagyis nem egymást megelőző és követő folyamatokról van szó.

Ideje lenni végleg szakítani azzal a feltevessel, hogy a fejlődés a világban valamiféle *radiális terjedési folyamatként* ment végbe – előbb a kisebb, „mini”-

22

K É K

egységek képződésével, majd a nagyobb „nemzeti”, később esetleg „regionális” és végül „globális” szintű entitások kifejlődésével. (Persze ilyen radikális terjedési folyamatok is lezajlottak, de aligha voltak jellemzőek a történelmi valóságra.)

(5) A nemzetek fejlődésének hagyományos felfogása egy alapvetően gazdasági, unilineáris és más nemzetek fejlődésétől független folyamat feltételezésére épült, és ebből adódott a „nemzetközi” jelenségeknek (így a „nemzetközi kereskedelemnek” is), illetve a világszinten kibontakozó folyamatoknak mint a nemzeti fejlődést követő, abból deriválható fejleményeknek az értelmezése.

A nemzetek fejlődését (eltekintve attól a cseppet sem mellékes problémától, hogy az államhatárokkal körülvelt or-

szágok társadalma és a mindig is ambivalens módon meghatározott, pontosan meg nem is határozható „nemzet” fogalma mennyiben fedi egymást, illetve mennyiben tér el egymástól) többnyire és *hagyományosan úgy értelmezték* (és annak megfelelően mérték),

(a) mint alapvetően vagy elsőrendűen gazdasági folyamatot (amelynek persze a klasszikus közgazdaságtan felfogása szerint éppúgy, mint Marxnál, sőt a neoklasszikus iskola legjobbjainál is társadalmi, politikai és intézményi keretei, illetve alapjai vannak), és

(b) mint egyfajta unilineáris folyamatot, amely egy többé-kevésbé egyenes vonalú és valamennyi nemzet, illetve társadalom esetében azonos pályán halad előre, vagyis és következőképpen

(c) mint az egymástól voltaképpen (vagy eredetileg) független nemzeti fejlődések sorozatát, amely az egymástól függetlenül kifejlődő nemzetgazdaságok közötti, tehát úgy mond „nemzetközi”, azok ún. „külvgazdasági” kapcsolatainak kialakulása és gyarapodása nyomán és eredményeként létrehozta a világgazdaságot. (Vagy ahogy a standard tankönyvek még ma is hívják: a „nemzetközi gazdaságot”).

Bár egy ezzel *ellentétes felfogás* nyomai már régóta felfedezhetők a *non-mainstream irodalomban* (mint pl. a külföldi, köztük nem utolsósorban az ilyen-olyan marxista művekben vagy éppen a latin-amerikai strukturalizmus és dependencia-iskola nézeteiben), a *nemzeti fejlődés ökonomista és unilineáris értelmezését*, valamint a „nemzetnek”, illetve az államhatárokkal körülvelt or-

szágoknak a társadalmi-gazdasági folyamatok alapvető és elsődleges szintjeként, meghatározó jellegű elemzési és cselekvési egységeként való kezelését valójában csak a második világháború után megjelenő, illetve a közgazdaságtan „testéből” kivált *fejlődésgazdaságtan* irodalmában és vitáiban vonták határozottan és explicite kétségbe – legalábbis azok, akik a világgazdaság periferiáját alkotó megannyi fejlődő ország gazdasági elmaradottságát már nem tekintették egy unilineáris gazdasági növekedési folyamat természetes és alapvetően vagy kizárólag belső okok miatt még alacsonyabb szakaszának.

Igaz, ez utóbbiak közül egyesek már annyira szélsőségesen ellentétes felfogást fogalmaztak meg (mint pl. Walter Rodney), hogy aszerint szinte *kizárólag csak a külső*, nemzetközi erők beavatkozásának, leigázó és kizsákmányoló tevékenységének volt betudható a fejlődő országok elmaradottsága, vagy (mint pl. Wallerstein, de enyhébb megfogalmazásban Hans Singer és mások is) már *csak a világrendszer*, a tőkés világgazdaságot tekintették *egyetlen valóságos rendszernek*, a nemzetgazdaságokat pedig csupán üres fikcióknak.

Az elméleti viták és persze az elmúlt évtizedek gyakorlati fejleményei nyomán világossá és mind szélesebb körben felismertté vált

– a nem-gazdasági tényezők fontossága és a fejlődés *emberi* (humán) tartalmának, céljának és meghatározottságának ténye, valamint

– a fejlődés globális dimenziója és kontextusa, a „nemzetek” fejlődés-folyamatának összefüggése és mindinkább a globális és regionális fejlődésfolyamatok általi meghatározottsága.

Ez a felismerés azonban *nem jelent* sem a „nemzeti”, pontosabban az adott államhatárokon belüli entitás, társadalmi közösség vagy akárcsak nemzetgazdaság pusztán látszólagos, már nem reális egységekénti kezelését és az elemzés, illetve a cselekvés kizárólag csak a világ vagy a nagyobb integrált régiók szintjére helyeződésének feltételezését, sem pedig és következőképpen az egyes országokon *belüli* társadalmi-politikai erők és kormányzatok cselekvőképességének és felelősségének a kétségbe vonását.

(Ez utóbbit egyébként a *perifériás fejlődés*út, vagyis a relatív gazdasági elmaradottsághoz vezető és azt újratermelő folyamat *három történelmi változata* is aláhúzza, vagyis az a tény, hogy (1) a gyarmati erőszak, valamint azzal együtt vagy attól függetlenül (2) a külföldi tőke beruházási politikája mellett és többnyire még ezek esetében is, de sok esetben ezek nélkül is hogyan vezetett ugyanolyan eredményre (3) a helyi uralkodó elit saját gazdaságpolitikája, ti. egy olyan exportorientált nyersterméktermelésre való berendezkedést illetően, amelyhez egy megnyomorított, de épp ezért munkaerőforrásként funkcionáló prekapiatalista szektor fenntartása, a jobbágyság vagy éppen a rabszolgaság „második kiadása” állt az uralkodó elit érdekében.)

(6) A világ gazdaság szerves rendszeré válásának történelmi folyamatában több fordulópont jelölhető meg, amelyek a gazdasági folyamatok és viszonyok fokozódó transznacionalizálódásának adtak új lendületet.

Mihelyt az alkalmi nemzetközi cserét és a hagyományos kereskedelmet (az ún. távolsági kereskedelmet) felváltotta egy tartós nemzetközi munkamegosztáson és szakosodáson alapuló kereskedelem, már

GAZDASÁG

nemcsak az áramlások és az állományok alakulásával, hanem tartós viszonyok képződésével volt jellemezhető az országok közötti gazdasági kapcsolatok rendszere. És e tekintetben is újabb történelmi fordulópontot jelentett (immár ugyancsak több mint egy évszázada) a nemzetközi tőkeáramlás és a külföldi tőkeberuházások szaporodása nyomán keletkező transznacionális tulajdonviszonyoknak a megjelenése, illetve terjedése, amely a tőke tulajdonának és működtetésének az elválását lehetővé tevő *résztvénytársasági forma* mind általánosabb alkalmazásával függött össze.

A transznacionális tulajdonviszonyok képződésében persze éppúgy, mint a nemzetközi munkamegosztás-viszonyok alakulásában, illetve változásában újabb és minden korábbinál jelentősebb fordulatot hozott a második világháború utáni fejlődés – a globalizáció felgyorsításával, igaz, egyszersmind és átmenetileg az országok egy részének, a „szocialista” országoknak a világ gazdaságtól való elszigetelődésével.

(7) A globalizáció második világháború utáni felgyorsulásában meghatározó szerepet játszanak a technológiai „forradalmak” (főként az információs és kommunikációs technológia forradalma) és a transznacionális társaságok, vállalatsszerveződések.

(a) A technológiai forradalmak a második világháború óta több hullámban is új eszközeit, módszereit és csatornáit teremtettk meg a nemzetközi kommunikációnak, a gazdasági és egyéb kapcsolatoknak.

(b) Az új típusú tőkés vállalatsszerveződések, az ún. transznacionális társasá-

gok (a sokat emlegetett „multik”) a külföldi tőkeberuházások korábbi, „gyarmati típusú” gyakorlatától sok tekintetben eltérő, újfajta, világméretű üzletpolitikát folytatnak az erőforrások, ipari és egyéb tevékenységek reallokációjával és új nemzetközi viszonyok teremtésével.

(Magát a globalizációt aligha indokolt annak e szóban forgó mozgatóerőivel, vagyis a technológiai forradalmakkal és a transznacionális vállalati tevékenységekkel azonosítani.)

(8) A felgyorsult globalizálódás irrelatívánssá tesz számos hagyományos köz-

23

K É K

gazdasági elvet, megközelítési módot, elméleti tézist, premisszát, sőt fogalmat is.

– Így pl. aligha indokolt (ha ugyan valaha is indokolható volt) egy „*állományi*” és egy „*áramlási*” megközelítési mód alkalmazása, ti. az állományok alakulását meghatározó és az áramlások révén képződő tartós „viszonyokra” koncentráló, vagyis „*relációs*” megközelítési mód nélkül.

– Hasonlóképpen aligha fogadható el (ha valaha is elfogadhatónak tűnhetett) a „nemzetnek”, illetve az államhatárokkal körülvett országnak elsődleges (vagy pláne kizárólagos) és alapvető elemzési szintként kezelése és a „nemzetközinek” vagy „globálisnak” másodlagosként és deriváltként való felfogása.

– De nem kevésbé kérdőjelezhető meg a nemzetközi kereskedelem hagyó-

mányos értelmezése (ti. az internalizálódás tükrében és a korábban „non-tradeable” javaknak tekintett szolgáltatások növekvő nemzetközi forgalmára való tekintettel), a nemzetközi kereskedelemre és munkamegosztásra vonatkozó minden olyan, klasszikus és neoklasszikus elmélet, amely „az egyszerűség kedvéért” eltekint a termelési tényezők nemzetközi áramlásától és így a mai világkereskedelem egész szerkezetét és irányát alapvetően meghatározó transznacionális tőkeberuházásoktól, a fogyasztói szuverenitásra vonatkozó hagyományos feltétele-

zés (a fogyasztási szokásokat mindinkább meghatározó „demonstrációs hatások” ténye alapján), továbbá (amint arra *Palánkai akadémikus* tézisei utalnak) a külkereskedelmi mérleg adatainak, a „külföldi eladásoknak” a hagyományos értékelése, a *nemzeti jövedelem* várható alakulásának szokásos számítása, a *kamatláb* meghatározására és a *valutaleértékelés* várható hatásaira vagy éppen a *pénzforgalmi irányszámok* realitására vonatkozó feltevések, stb.

(9) A világgazdaság „szerves rendszerré” válása (és általában az országoknak a világgazdasággal való „szerves” kapcsolata) általában azt jelenti, hogy gazdasági folyamatok és gazdasági viszonyok válnak mindinkább transznacionális jellegűvé – elsősorban

GAZDASÁG

persze a gazdaság transznacionális tevékenységet folytató cselekvői, a „multik” révén. A gazdasági folyamatok és viszonyok előrehaladó transznacionalizálódása nyomán aszimmetrikus interdependenciák képződnek.

(A) A mindinkább transznacionalizálódó folyamatok közé tartozik mindegyik

(a) maga a *termelési folyamat*, amelynek input-elemei között ma már aligha találhatunk kizárólag hazai, illetve „nemzeti” eredetűeket (különösen, ha nemcsak a materiális, hanem a szellemi input-elemekre is gondolunk), továbbá

(b) a „*termelési tényezők*” *újratermelésének folyamata* (beleértve nemcsak a többé-kevésbé külső forrásokból is táplálkozó tőkeképződés folyamatát és a munkaerő fizikai és főként szellemi képességeinek importált cikkekkel, illetve ismeretanyaggal való újratermelését, hanem magának a természeti tényezőnek, a talaj, a levegő és a vizek minőségének is nagymértékben külső hatásoktól is függő megőrizhetőségét),

(c) maga a *fogyasztás* mint társadalmi folyamat, amely a kívülről, elsősorban a fejlett országokból jövő, azok fogyasztási szokásainak és preferenciáinak átvételére serkentő (nem utolsósorban az elektronikus kommunikáció csatornáin át világszerte terjedő reklám és propaganda, továbbá a filmek és televíziók, valamint az idegenforgalom és egyéb eszközök révén érvényesülő) „demonstrációs hatások” következtében már sehol nem tekinthető a nemzeti társadalom „fogyasztói szuverenitása” által meghatározott folyamatnak,

(d) az *információ-áramlás* folyamata, amely a kommunikációs technológia egymást követő „forradalmi” révén ma már a globalizálódás, nemzetköziesedés leggyorsabb hajtóerejévé vált, és amelynek révén gyakorlatilag egyszerre szerzhető tudomás a világ bármely pontján bekövetkező eseményről,

(e) és persze mindezeket a folyamatokat közvetítő, illetve tükröző *pénzügyi, monetáris és pénzügyi folyamatok*, a nemzetközi pénzpiacok és a nemzeti valuták összekapcsolódó, szövevényes hálózataival, illetve rendszerével.

(B) A mindinkább transznacionális jellegűvé váló gazdasági viszonyok sorában történelmileg, illetve kronológiai sorrend alapján elsőnek említendő

(a) a *nemzetközi kereskedelem és munkamegosztás viszonyai*, amelyek az egyes országok meghatározott exporttermékekre való szakosodása révén tartós viszonyokat jelentenek, s amelyek alakulása (a „külkereskedelmi nyitottság” mértékétől függően) közvetlenül is befolyásolja az egyes országok gazdasági helyzetét és fejlődését. A későbbiekben azonban, már a múlt század végén, de különösen napjainkban ezek a viszonyok is mindinkább azoktól a strukturális hatásoktól függenek, amelyeket a nemzetközi tőkeáramlás, a *külföldi tőke beruházásai* idéznek elő, és amelyek nyomán

(b) *nemzetközi tulajdonviszonyok* képződnek, maga a tőketulajdon, illetve általában az erőforrások tőkés tulajdona válik multinacionálissá, és annak működtetése terjed ki egyszerre több nemzetgazdaságra, vagyis transznacionalizálódik, míg az így képződő transznacionális cégek globális üzletpolitikát folytatnak, erőforrásokat és termelési, illetve szolgáltatási tevékenységeket osztva el újra nemzetgazdaságok között.

(c) A nemzetközi munkamegosztás viszonyai és a nemzetközi tulajdonviszonyok nyomán és persze a gazdasági hatalom koncentrációját és az egyes államok közötti erőviszonyokat is tükrözve többé-kevésbé tartós viszonyok képződnek nemzetközileg is azok között, akik a *döntéseket hozzák*, a változásokat kezdeményezik, és akik ez utóbbiakhoz újrameg-újra *kénytelenek alkalmazkodni*.

(d) Mindezeknek a viszonyoknak és a globalizálódó gazdasági folyamatoknak a következtében az egyes országok nemzeti jövedelmének alakulása sem kizárólag a belső, nemzeti teljesítmények függvénye. Vagyis a *jövedelemelosztásnak*, illetve -újraelosztásnak is bizonyos mértékben globalizálódik a folyamata, megjelennek a globális jövedelemelosztás *viszonyai* is.

A globalizálódás előrehaladásával, az említett gazdasági folyamatok és viszonyok mindinkább transznacionális méretűvé válásával valamennyi ország kölcsönösen függővé válik egymástól. Nincs és nem is lehet többé szoros értelemben vett *„gazdasági függetlenség”*, illetve szuverenitás.

A kialakult és egyre szélesedő és mélyülő *interdependenciák* világgazdasági rendszere azonban távolról sem jelent szimmetrikus interdependenciákat, nem jelenti a partnerek egyenlő helyzetét és viszonyait. Egyes országok *domináns* helyzetbe kerülnek, illetve abban maradnak, míg mások alárendelt és nagymértékben sebezhető pozícióba jutnak vagy tartósan is ilyen helyzetben maradnak. Mindez a nemzetközi gazdasági kapcsolatokból származó előnyök és hátrányok, hasznok és veszteségek eloszlásában, valamint a nemzetközi „fejlődés-szakadék” elmélyülésében és a világgazdaság (oly-

kor nagyobb arányú válságokat⁴ is előidéző) súlyosbodó egyensúlytalanságai-ban is kifejeződésre jut.

(10) A világgazdaság szerves rendszerré válásának folyamata azonban még távolról sem fejeződött be. E mindinkább szerves és globális rendszerben még nem jött létre egységes, integrált munkaerőpiac, sem egy adekvát intézményrendszer, és nem alakult ki a globális folyamatokra vonatkozó megfelelő szabályozási technikák és mechanizmus.

A *világgazdaság* fennálló rendszere a globalizálódás és szerves egészzé fejlődés ellenére abban *különbözik* egy „normálisan” kifejlődött, „valódi” nemzetgazdaságtól, hogy

(a) egyrészt nem integrálta (még?) a munkaerőpiacot, vagyis nem alakult ki egy világméretben egységes munkaerőpiac (ti. az állami korlátozások miatt), és ezért a nemzetközi bérkülönbségek is tartósan bizonyulnak,

(b) másrészt nem egészült ki egy természetének megfelelő, adekvát intézményi rendszerrel, amely (a mai nemzetközi intézményeknél érvényesülő állami képviseleti elv helyett vagy mellett) valamennyi etnikai és társadalmi csoport demokratikus képviseleti elvére épülne, és képes lenne egyfajta globális „szociális háló” megteremtésével és az azt is szolgáló nemzetközi adóztatás jövedelem-újraelosztó szerepével gondoskodni a saját hibájukon kívüli okból elmaradt népekről és szegény rétegekről.

(c) De nem alakultak még ki azok a mechanizmusok és intézményesített szabályozási technikák sem, amelyek az egyensúlytalanságok és egyenlőtlenségek

elmélyülésének eredményes megakadályozására, sőt csökkentésükre lennének képesek, illetve erre volnának hivatottak.

(Nem véletlen, hogy a fennálló világgazdasági rend reformját szorgalmazók többnyire a nemzetközi intézmények, és így az ENSZ, bizonyos átalakítását, a képviseleti és döntéshozatali rendszer módosítását és demokratizálását is szükségesnek tartják. Hasonló véleményen vannak azok, akik a világtársadalom más *globális problémáinak* a megoldása végett sürgetik valamilyen planetáris igaz-

25

K É K

gítás, illetve menedzselés intézményi feltételeinek megteremtését.)

(11) A nemzetközi intézmények az állami képviselet és az állami szuverenitás elvére épültek, nincs jogalkotói és végrehajtó hatalmuk.

A fennálló nemzetközi gazdasági rend voltaképpen a II. világháború után létrehozott, illetve működésbe lépő nemzetközi gazdasági intézmények és elfogadott szabályok némiképp módosított, kiegészített, de gyökeresen meg nem reformált rendszere, amely még távol áll attól, hogy alkalmas legyen a globalizálódó világgazdaság folyamatainak megfelelő, valamennyi nép érdekében történő szabályozására.

A nemzetközi intézmények, így maga az ENSZ is – mint ismeretes – az *állami*

képviseltek elvére épülnek, és néhány kivételtől, illetve egyes „nem-kormányzati szervezetek” (Non-Governmental Organizations, NGOs) többnyire megfigyelői státuszban való jelenlététől eltekintve sem az egyes országokon belüli különböző társadalmi rétegek, politikai mozgalmak és érdekképviseleti szervezetek, sem ezek esetleges nemzetközi tömörülései nem vesznek részt közvetlen képviselőkkel a nemzetközi (vagyis pontosabban szólva csak „államközi”) szervezetek döntéshozatalában.

A meglévő nemzetközi intézményeknek (beleértve magát az ENSZ-t is) sem olyan jogalkotói hatásköre nincs, sem pedig és különösen olyan végrehajtó és ellenőrző hatalma, amely a világtársadalom érdekében és annak demokratikus érdekképviselete és érdekegyeztető mechanizmusa alapján világméretekben érvényes szabályok megalkotására és azok megtartásának ellenőrzésére, illetve *kikenyszerítésére* lenne alkalmas. Ez éppúgy megmutatkozik a nemzetközi béketeremtő és -fenntartó funkciók zavarainál és az egyetemes „emberi jogok” megsértése esetében, mint a környezetszennyezések megfékezésének, a nemzetközi fegyverkereskedelem hatékony korlátozásának, a tömegpusztító fegyve-

GAZDASÁG

rek gyártása teljes és egyetemleges tilalmának vagy a nagy régiókat sújtó éhínségek és általában a világméretű szegénység, alultápláltság, analfabétizmus és más társadalmi bajok hatékony orvoslásának a hiányában, vagyis mindazoknál a jelenségeknél, ahol – a központi szabályozás, az államok törvényhozása és végrehajtó, valamint bírói hatalma rendszerétől eltérően – a nemzetközi közösség fennálló intézményei egyelőre csak „tűzoltásszerű” *ad hoc* intézkedésekkel, kisebb-nagyobb pressziók vagy alkudozások segítségével, önkéntes segélyakciókkal vagy szépen hangzó elvekkel és nem-kötelező erejű ajánlásokkal igyekeznek a bajokon segíteni.

Ráadásul az ENSZ és annak intézményei nemcsak az állami képviselő elvére épülnek, hanem az „állami szuverenitás” tiszteletben tartásának elvét követik, amelyet ugyanakkor az „emberi jogok” tiszteletben tartásának elvével igyekeznek összhangba hozni. (Hogy ez mennyire sikeres, azt jól mutatja a jugoszláviai példa.)

(12) Minthogy még nem alakult ki egy valóban integrált világ gazdaság (és világtársadalom) az annak megfelelő intézmények rendszerével, a nemzeti fejlődés és a globalizáció (valamint integráció) viszonyának kérdése továbbra is elsőrendű probléma.

Ezért nagyon is érthető, hogy a társadalomtudományok művelőit ma szerte a világban a nemzeti fejlődés, a regionális integrálódás és a globalizálódás folyamatainak összefüggései, az utóbbinak az előbbi(ek)re gyakorolt hatásai izgatják,

a huszadik század végén ugyanis ezek az összefüggések és hatások másként, más feltételek mellett vetődnek fel.

A nemzeti fejlődés problematikája természetesen régóta foglalkoztatja a tudományt. (A svéd Nobel-díjas tudós, *Gunnar Myrdal* egy ízben azt a megállapítást tette, hogy eredetileg „minden közgazdaságtan, ha egyáltalán használható volt, a fejlődés gazdaságtanát is jelentette”. Bár ez a megállapítás talán túlzott általánosításnak tűnik, való igaz, hogy a tőkés piacgazdaságok és a nemzetállamok kifejlődésének kezdeteitől fogva mind a mai napig a közgazdaságtan központi témája volt és maradt a *nemzetgazdaságok fejlődésének*, az egyes országok gazdagodásának, illetve gazdasági növekedésének, a fejlődés forrásainak és legfőbb meghatározó tényezőinek, valamint kívánatos útjának, mikéntjének, az azt elősegítő vagy hátráltató gazdasági *rendszernek* és gazdaságpolitikának ez a legfőbb kérdése.

Ami a globalizálódás, a regionális integrálódás és a nemzeti fejlődés összefüggéseit illeti, úgy vélem, és az eddigi történelmi fejlemények azt látszanak igazolni, hogy e folyamatok éppúgy elősegíthetők, mint gátolhatják egymást. E különböző szinteken előrehaladó folyamatok tehát adott helyen és időben egymással ellentmondásba kerülhetnek, egymást keresztezhetik, a hozzájuk fűződő érdekek egymással ellentétesek lehetnek, míg másutt vagy más időben egymással összhangba kerülhetnek.

A világ gazdaság történelmében bőven található példákat, amelyekkel illusztrálni (ha nem is mindig bizonyítani) lehet azt, hogy miként *gátolta* a nemzeti fejlődést a globális folyamatokba való bekapcsolódás, a „kifele” igazodás, vagy

éppen a külföldi tőke behatolása, a transznacionális társaságok tevékenysége, mint ahogy arra is, hogy miként *gyorsították fel* a nemzeti fejlődést a külső erők és hatások, a globális folyamatokhoz való igazodás belső törekvései. (És az integrációs szervezetek eddigi története sem adhat egyértelmű választ arra, hogy a kevésbé fejlett országok gyorsabb felzárkózása vagy fokozott lemaradása, és a világméretű gazdasági kapcsolatok, vagyis a globalizálódás serkentése vagy éppen az „erődszerű” blokkosodás lesz-e az eredmény.)

A nemzeti fejlődés kérdése természetesen másként vetődik fel a világgazdaság globalizálódásának más-más szakaszában és az aszimmetrikus interdependenciák különböző pólusához tartozó országok esetében.

A nemzeti fejlődés célját, sőt egyáltalán a „nemzet” mint történelmi közösség fennmaradásának szempontját sokan hajlamosak az *elvont liberalizmus* szellemében a globalizálódás és transznacionalizálódás korában, az integrációs szervezetekhez való csatlakozás célja és érdeke fényében anakronizmusnak, túlhaladott, 19. századi ideának tekinteni, míg mások, éppen ellenkezőleg, a *naționalizmus* jegyében abszolutizálni és reá váló hivatkozással magát a globalizálódást, nemzetköziesedést és a transznacionális társaságok tevékenységét ellenezni, sőt, esetleg magát az integrációs csatlakozást is elutasítani.

Egyesek tehát örvendezve üdvözlik a globalizációt mint olyan fejleményt, amely közelebb hozza a népeket, nemzeteket, kultúrákat egymáshoz, világszerte azonos normákat vezet be, illetve terjeszt el mind a gazdasági liberalizmus, a szabadvállalkozás, a piac autonóm mű-

ködése, mind pedig a politikai demokrácia, az állampolgári, kisebbségi és „emberi jogok” tiszteletben tartása vonatkozásában, míg mások éppenséggel a nemzeti függetlenséget, az állami szuverenitást és a nemzeti kultúra és nyelv fennmaradását féltik tőle.

Ma már azonban nem az a kérdés, hogy érdemes-e a globalizálódási (és az európai integrációs) folyamatokban részt venni annak mérlegelése alapján, hogy e folyamatok mennyiben segítik elő a nemzeti fejlődést vagy mennyiben veszélyeztetik a nemzeti értékeket! Az elzárkózás, a kimaradás ugyanis ma már nemcsak nyilvánvalóan kudarcra ítélt politika, hanem már reális alternatívát sem jelent. (A modern kommunikációs és információs technika körülményei között az elzárkózás már meg sem valósítható, sőt egy ilyen kísérlet ma épp a termelés és technika terén zárja el, míg a fogyasztás terén óhatatlanul nyitva hagyja a demonstrációs hatások előtt a kaput.)

A globális folyamatokban való részvétel (és az EU-hoz való csatlakozás) remélt előnyeit, hasznát nemcsak annak többé-kevésbé kiszámítható költségeivel indokolt egybevetni, hanem az elvesztett lehetőségekben mért költségekkel is, vagyis azzal, hogy mit veszíthetnénk, ha kívül maradnánk. Erre persze csak következtetni lehet abból, hogy mit is veszítettünk az alatt a történelmileg viszonylag rövid idő alatt, amíg az előző rendszer (különösen annak „kemény” diktatúrát jelentő) korszakában kényszerből elszigetelődtünk Nyugat-Európától és a világgazdaságtól, és így nemcsak *elmulasztottuk* azt a még jóval ked-

vezőbb feltételekkel együttjáró lehetőséget, hogy induláskor csatlakozzunk az integrációs szervezethez, és bekapcsolódjunk a tudományos-technológiai forradalom fő (polgári) áramlatába, valamint a transznacionális társaságok „redeployment” tevékenységébe, stb., hanem ráadásul a világgazdaság fejlődési irányától és változó követelményeitől jelentősen *eltérő irányú* fejlesztési („iparosítási”) stratégiának, strukturális, intézményi, bér- és árpolitikának lettünk a kárvallottai.

A huszadik század végén tehát már nincs és nem is lehet más reális és sikerrel

27 K É K

kecsegtető alternatíva, mint a globális folyamatokba, a világgazdaság globális rendszerébe való teljes bekapcsolódás és a változó világgazdasági követelményekhez való igazodás, a strukturális alkalmazkodás. Ez már nem is „választás” kérdése, hanem kényszerítő szükségesség.

(13) A globalizálódás (és integrálódás) folyamata és annak két fő hajtóereje: a technológiai forradalom és a transznacionális társaságok tevékenysége nemcsak új kihívást és veszélyeket, hanem új lehetőségeket és kedvező feltételeket is jelenthet az egyes országok nemzeti fejlődése számára.

Az új kommunikációs és információs technikák, miközben egyenlőtlen terjedésük és egy újfajta „analfabétizmus” kialakulása (ti. a számítógépek „nyelvének”

nem ismerése) a szóban forgó technikák tömeges átvételére nem képes országok további és még nagyobb fokú lemaradásával fenyeget, ugyanakkor a nemzetközi telekommunikáció és elektronikus adatáramlás új eszközeinek (E-mail, internet-, video-konferencia, távközlési műholdak, stb.) meghonosítása, illetve felhasználása és az ilyen globális hálózatokba való bekapcsolódás *gyorsabb felzárkózást*, a világpiaci változásokra való *rugalmasabb reagálóképességet*, a hazai vállalatok versenyképességének javulását ígéri azoknak az országoknak, ame-

GAZDASÁG

országba telepíteni, illetve átvinni, ahol meglévő, illetve a kormányzat által *megteremtett* lokációs előnyök kihasználása a társasági osztóke hozamát, az összesített profitrátát és a társasági összvagyon nagyságát, illetve általában az összhatekonyságot a leginkább növelheti.

(14) A nemzeti fejlődés, versenyképesség és felzárkózás ma, a huszadik század végén a TNC-k nemzetközi hálózataiba való beépüléstől és az új kompetitív előnyök céltudatos megteremtésétől függ, amelyek között elsőrendű fontosságú a munkaerő minősége, a humán tőke fejlettsége, de fontos az információs/kommunikációs infrastruktúra kiépítése, valamint az input-output kapcsolatokat leginkább serkentő tevékenységek kiválasztása.

Mint ahogy épp a nemzetközi nagyvállalatok, a „multik” birtokolják a legkorszerűbb technikát, a know how-t és a fejlesztési kapacitásokat, a legkiterjedtebb nemzetközi értékesítési és információs hálózatokat, a legnagyobb tőkeerőt és önfinanszírozási képességet, stb., az egyes nemzetgazdaságok fejlődése szempontjából kulcskérdés az, hogy miként képesek nemcsak már meglévő „lokációs előnyeik” kihasználásával, hanem ilyenek céltudatos megteremtésével, alakításával transznacionális vállalatok „szülőhajójává”, illetve a másutt létrejött „multik” hazai bázisává válni.

A nemzetek, országok gazdasági fejlődése és világ gazdasági pozíciója tehát ma, a felgyorsult globalizálódás korában nemcsak és nem is elsősorban a már meglévő adottságaiktól (természeti erőforrásaiktól, tényezőellátottságtól) és

adott „komparatív előnyeiktől” függ, hanem mind nagyobb mértékben azoktól a kompetitív előnyöktől, amelyeket maguk a kormányzatok és a társadalom tagjai (vagy ezek közreműködésével és hatására a transznacionális cégek) teremtenek meg.

A nemzetgazdaság összhatekonyságának alakulását illetően elsőrendű fontosságú „a nemzet emberi erőforrásainak minősége”. Emellett mind a nemzetgazdaság, mind az azt hazai bázisul választó transznacionális cégek számára nagyon fontos az egymáshoz kapcsolódó, egymást kiegészítő tevékenységek, vagyis az input-output kapcsolatok sokasága (az „értéklánc”-nak nevezett rendszer).

Bár a munkaerő mennyiségének és minőségének, teljesítményének és költségének jelentőségét többnyire mindenki elismeri, mégis sokan (olykor még vezető gazdaságpolitikusok is) úgy vélik, hogy az export versenyképessége és a külföldi tőke becsalogatása szempontjából is a bérszínvonal alacsonyan tartása jelenti a helyi előnyt. Megfelelkeznek, hogy a bér nemcsak termelési költség (ráadásul a dinamikus ágazatokban többnyire nem is a legjelentősebb⁵), hanem mint vásárlóerő a hatékony kereslet egyik legfőbb komponense, a (külföldi cégek számára is oly fontos) belső piac nagyságának egyik meghatározója. A külföldi beruházókat, különösen a „multikat” egyébként sem a helyi munkaerő „abszolút” olcsósága, hanem a *relatív nemzetközi bér differencia*, vagyis a munka termelékenységében mutatkozó (lehetőleg minimális) különbséghez viszonyított (nagyobb) bérköltség-különbség vonzhatja. Tehát nem a tanulatlan, képzetlen, fegyelmetlen és kulturálatlan munkaerőtömeg, hanem a jól képzett,

28

K É K

lyek kellően felkészítik erre társadalmukat (a közoktatásban és tanfolyamok révén). Sőt, a távoktatás és távfoglalkoztatás lehetőségeinek kihasználását is biztosítja számukra.

A transznacionális társaságok mindinkább globális méretű üzletpolitikája révén megnyíló új lehetőségek mindekelőtt azzal függnek össze, hogy e társaságok készek a termelési és szolgáltatási tevékenységek összefüggő láncolatának szinte bármelyik „láncszemét” és a termékek „életciklusának” is bármelyik fázisát, még akár a nemzeti fejlődés és világpiaci versenyképesség szempontjából leginkább meghatározó *kutatói és fejlesztési* kapacitásokat, illetve a gyártmány- és technológiafejlesztés fázisát is korporációs rendszerükön belül abba az

kultúrált és fegyelmezett munkaerő (amelyet érdemes jól meg is fizetni) és a *humán tőke* fejlettsége, beleértve a képzés és oktatás színvonalát, valamint a kutatási és fejlesztési kapacitásokat.

De sokan megelégednek arról is (és többnyire az elméletekben is elsiklad az a tény), hogy a humán tőke fejlődése, a munkaerő képzettségének és minőségének javulása szempontjából éppúgy, mint a belső piac bővülése, az input-output kapcsolatok (az „értéklánc”) alakulása szempontjából is mi a jelentősége a specializáció megválasztásának, a fejlesztésre, támogatásra kiválasztott ágazat, iparág, illetve exporttermék („fizikai”) jellegének. A különböző természetű termékek, illetve ágazatok ugyanis távolról sem biztosítanak azonos mértékben ösztönzést, illetve lehetőséget, közel sem támasztanak egyaránt sürgető követelményeket a munkaerő minőségének javítására, a humán tőke fejlesztésére, továbbá a technikai fejlesztésre sem, és nem is teszi egyaránt lehetővé a belső keresleti és kínálati ösztönzőknek a gyarapodását, az input-output kapcsolatok sokasodása révén a belső piac bővülését. Nem véletlen, hogy a tartósan csupán nyeresztermékekre szakosodott országok közül még egynek sem sikerült felküzdenie magát a fejlett országok sorába.

Noha a „*strukturális alkalmazkodás*” fogalmát a szakirodalom legjelesebb képviselői úgy definiálják, mint a gazdaság szerkezetének a nemzetközi kereskedelemben élvezhető komparatív előnyök szerinti változását, az elmondottakból – gondolom – kitűnik, hogy a pusztán kereskedelmi szempontoknál és a hagyományos értelemben vett, vagyis meglévő adottságokra épülő komparatív előnyöknél sokkalta fontosabbak azok a

GAZDASÁG

tudatosan megteremthető kompetitív előnyök, amelyek a transznacionális vállalati struktúrákba és hálózatokba való beépülést és azokban a „tisztí”, nem pedig „közlegényi” szerepet biztosíthatják.

(15) A kormányzatok felelőssége a globalizálódás felgyorsulása korában nem csökken.

A fentiekből is következik, hogy a felgyorsult globalizálódás korában a kormányzatok felelőssége és az állam szerepe *nem* csökken (csak módosul). Hiszen a „humán tőke” fejlesztése, a közoktatás korszerűsítése, a hazai tudományos és kutatási kapacitások megteremtése, illetve bővítése, továbbá a nemzetgazdaság távlati fejlődése szempontjából legígéretesebb termelő és szolgáltató tevékenységek serkentése éppúgy, mint a „lokációs előnyök” sorában ugyancsak fontos anyagi és társadalmi infrastruktúra (nem utolsó sorban a távközlési és információs hálózat) fejlesztése erőteljes és célirányos állami támogatást, végső soron a „legproduktívabb” (leginkább megtérülő) beruházások fokozását kívánják. És nem kis mértékben a kormányzati politikától függ az is, hogy mennyire sikerül a világgazdasági és integrációs folyamatokban, illetve kapcsolatokban, valamint a transznacionális társaságokkal való együttműködésben minél több hasznot minél kisebb költség, illetve kockázat árán megszerezni.

Miközben a globalizáció, transznacionalizálódás és integrálódás alapjaiban kezdi ki a gazdasági folyamatok nemzetgazdasági keretek között folyó (közvetlen vagy közvetett) állami szabályozásának hatékonyságát (amint ezt a má-

sodik világháború utáni első két évtizedben még eredményesen alkalmazott keynesiánus gazdaságpolitika kudarca is jelezte már), ugyanakkor maga a strukturális igazodás (nem is szólva az EU-hoz csatlakozás előkészítéséről, a jogi és intézményi, sőt habitusbeli „harmonizáció” feladatairól) és a világgazdasági pozíciót, illetve a felzárkózási esélyt meghatározó kompetitív előnyök célirányos megteremtése az állam szerepének erősítését követelik meg. (Nyilvánvalóan ugyanez következik a nemzeti értékek,

29

K É K

kultúra és biztonság megőrzésének feladataiból is.)

Íly módon bármennyire is ellentétbe kerül a globalizáció és a „szuverén állam” intézménye egymással, és bármennyire is divatos a globalizáció folyamatának felgyorsulását a liberalizálódás, dereguláció és privatizáció terjedésével, vagyis a neoliberalis elvek győzelmével kapcsolatba hozni, míg az állami szerepvállalást a túlhaladottnak ítélt baloldali vagy keynesiánus eszmék, illetve a konzervatív nacionalizmus receptjeként kezelni, a valóság egyik elméleti vagy pláne ideológiai irányzatot sem igazolja. Vagyis legfeljebb csak „szónoki” (a nemleges feleletet magában hordozó) kérdés lehet az, hogy összhangban

van-e (konform-e) a globalizációval a liberalizmus gazdaságfilozófiája, mint ahogy az is csak szónoki kérdés lenne, hogy az állami beavatkozások kiterjedtebb gyakorlatát kíváná-e.

(16) Miként az egyes társadalmakban, úgy a világtársadalomban sem az jelenti a megoldást az egyenlőtlenségek és egyensúlytalanság problémájára, ha vagy a piac vagy az állam, vagy a *laissez faire* vagy a dirigizmus, vagy a spontaneitás vagy az adminisztratív irányítás érvényesülhet korlátlanul.

GAZDASÁG

társadalom (mégpedig minél előbb globális szinten is) mindkettőt, mind a piac spontán működését, mind az állam tevékenységét – éppen ezeknek egymás ellenőrzésére és ellensúlyozására való felhasználásával – korlátozni és megfelelő irányba terelni.

Lehet, hogy ma még utopisztikusnak hangzik a civil társadalom világszinten való szerveződéséről és szerepvállalásáról, érdekkifejező, -képviselő és -egyeztető funkcionálásáról és különösen annak a világpiac és az államok tevékenységét ellenőrző szerepéről szólni.

De ez *egyfelől* olyan történelmi imperativusszá válhat hamarosan, hogy az emberiség jövője függ tőle (hiszen a kiáltó egyenlőtlenségek és súlyosbodó egyensúlytalanságok megoldására sem a piac, sem a meglévő állami, illetve „nemzetközi” intézmények nem képesek), *másfelől* pedig talán épp az informatika fejlődése, egy információs világtársadalom kibontakozása teremti meg lehetőségét.

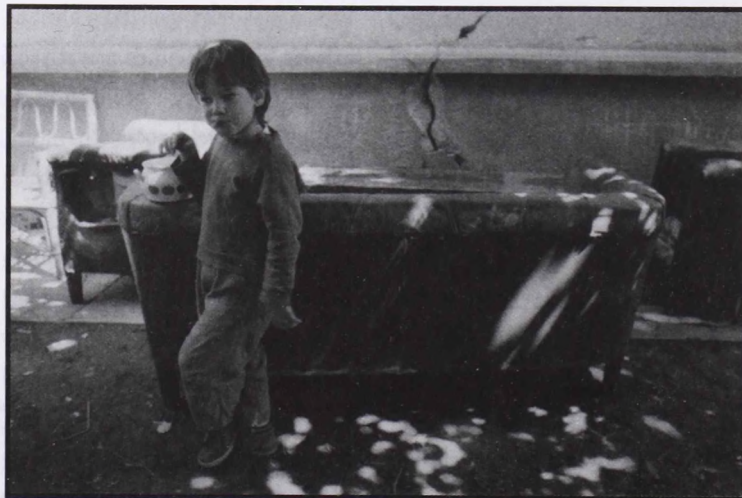
JEGYZET

- 1 Lásd: Robert Rowthorn – Richard Kozul-Wright: „Globalization and Economic Convergence: An Assessment”, *UNCTAD Discussion Papers*. No.131. February 1998.
- 2 Furtado, C. (1971), „External dependence and economic theory”. Reprint. IDEP, Dakar.
- 3 Singer, H.W. (1964), *International Development: Growth and Change*. McGraw-Hill
- 4 Ez utóbbiakkal kapcsolatban megjegyezném, hogy a világ gazdaságnak aligha a legutóbbi évek pénzügyi válságai, tőzsdei zavarai vagy akár csak az 1982-es „adósságválság” voltak az első krízisei. Az 1973-as válság már globális hatásának bizonyult (a „szocialista” országok akkori elszigetelődése és kormányzataik akkori hiedelme, illetve propagandája ellenére), és e válságnak a jellege, természete (messze túl az „olajár-robbanás” monopolisztikus jelenségén) a világ gazdaság szerkezeti egyensúlytalanságára és a gazdasági folyamatok intézményi szabályozásának nyilvánvaló zavaraira, elégtelenségére vallott.
- 5 A már idézett *World Investment Report 1998* is megállapítja, hogy az összköltségeken belül általában csökken a bérköltségek aránya, és hogy az alacsony bérű tanulatlan munkaerő már nemigen jelent vonzerőt a külföldi beruházók számára. (Ugyanott, pp.xix-xx.)

30

K É K

Vagyis nem a „kereskedő” és a „fejedelem” között kell választanunk (ahogy ezt Marc Nerfin fogalmazta). A megoldás attól függ, hogy miként tudja a civil

Előadásom fő mondanivalója előtt szeretnék három dolgot előrebecsíteni. Az első: én nem tartozom azok közé, akik a globalizációt a mai világ egyetlen jelentős folyamatának tekintik, és azok közé sem, akik ezt visszafordíthatatlan folyamatnak tekintik. Akik azt mondják, hogy nem lehetségesek megtorpanások, nem eshet vissza a világ versengő, egymás torkának támadó államok-ra. Ennek a lehetősége az adott helyzetben sajnos megvan.

A másik: a szétesés, mint folyamat, a jelenlegi feltételek között is adott és fo-

daságban élők –, akik nem a modern globalizációba bekapcsolódott, hanem a kilátástalanul kirekesztettek kategóriájában foglalnak helyet.

A harmadik dolog, amit előre szeretnék bocsátani: én nem értek azzal egyet, hogy a társadalomtudományok általában véve nem figyeltek/figyelnek oda ezekre a jelenségekre. A társadalomtudományok különféle iskolái e tekintetben rendkívül eltérőek, de ezekre a problémákra a társadalomtudósok viszonylag korán, nagyon mélyen, sokoldalúan hívták/hívják fel a figyelmet. Az

Simai Mihály

A globális folyamatok szabályozhatósága (Globalgovernance)

31

K É K

lyik. Egyrészt azért, mert a globalizáció az egyes országokra és térségekre – ezen belül is az egyes társadalmi csoportokra – rendkívül eltérő hatással van. A társadalomtudományi kutatások rámutattak arra, hogy a globalizáció a világ társadalmát három nagy csoportja osztja, azokra, akiket bekapcsol ebbe a vérkeringésbe, azokra, akiket kirekeszt már-mint a folyamatba való bekapcsolódás szempontjából a kilátástalanság állapotába juttat és a közbenső szférára. Ebben a három csoportban nemcsak a munka és a tőke áll egymással szemben, hanem mind a három csoportban, valamennyi társadalmi kategória jelen van valamilyen formában, valamilyen mélységig. De bizonyos társadalmi csoportok – például a hagyományos, a tradicionális mezőgaz-

sem igaz, hogy nem figyeltek/figyelnek oda a technikai problémákra. Tulajdonképpen az alkotó rombolás problémájára gondolok, amit leegyszerűsítve nagyon gyakran hangsúlyozunk. Ez a technikai fejlődésnek egy, a gazdasági fejlődéssel összefüggő, nagyon fontos eleme, egyike azoknak a nagy felfedezéseknek, amelyeket a társadalomtudományok tettek és használnak.

Ezek után térnék rá fő mondanivalómra, amelynek címe az, hogy Szabályozhatók-e a világgazdaság folyamatai? A háttérben egy fogalom áll, amit angolul úgy neveznek: *globalgovernance*, magyarul a világ igazgatása, amennyiben ezt a fogalmat helyesen és megfelelően egyáltalán vissza lehet adni magyar nyelven. A fogalmat az angolszász

nyelv találta ki párszáz évvel ezelőtt, azóta is itt-ott visszatérnek rá, más nyelvekben nagyon nehezen, még a franciában sem adható vissza igazán.

Előadásomban öt kérdésről kívánok röviden beszélni: magáról a fogalomról, a háttérrel, amely ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban megjelenik, a globális kormányzás/igazgatás fő szereplőiről és ezek változásáról a jelenlegi helyzetben, a folyamat mechanizmusairól és ezek hatékonyságáról és végül Magyarországról.

1. A fogalomról néhány szót. Valamikor ennek az évtizednek az elején

GAZDASÁG

szerint az úgynevezett civil szervezetekben és más önkormányzatokban, tehát a világ igazgatásának és szabályozásának centrumában a kockázat és a változások közös kezelése áll.

Egy ismert francia szociológus-politikus Raymond Aron azt mondta/írta, hogy „az emberiség mindig veszélyesen élt”. Csak hogy ezek a veszélyek mások voltak régen és mások a veszélyek ma; mindig is volt az emberiség számára a világon kockázat, ez azonban sok tekintetben megváltozott.

Melyek a mai korszaknak nagyon jelentős kockázati tényezői, amelyek „közös kezelést” igényelnek. Az első a kor politikai kockázata és ez a hidegháború utáni korszakban más, mint előtte volt. Akkor az alapvető politikai kockázat a nukleáris világkatasztrófaé volt, meg volt a lehetősége egy olyan helyzet kialakulásának, amelyben az emberiség megsemmisíti önmagát. Napjainkban a kockázat fő forrása az, hogy ma körülbelül 5 ezer olyan etnikai csoport él, amelynek az ENSZ alapokmánya alapján joga van a nemzeti önrendelkezésre, állami önállóságra. Ebből az 5 ezer etnikai csoportból körülbelül 1000-1200 olyan, amely elvileg képes arra, hogy ezt megteremtse. Emellett, a különféle rendezések a nemzeti határokat úgy vonták meg az elmúlt évszázad során, hogy eleve jelentős feszültségeket építettek be a rendszerbe. Ez az egyik legjelentősebb politikaikockázat-tényező ma a világon. Az ökológiai kockázatokról nem kell sokat beszélni: ennek tényezői, összefüggései jól ismertek. Igen jelentős új gazdasági kockázati ténye-

zők épültek be a rendszerbe, annak nyomán, hogy bizonyos globális folyamatok, mindenekelőtt a nemzetközi pénzügyek nem kezelhetők úgy, mint sok más terület folyamatai, és az országok többsége nincs fölkészülve arra, hogy ezt megfelelően kezelje, vagy megoldja.

Nagyon jelentős a világon az egészségügyi kockázat problémája is. Zárójelben jegyezném meg, hogy az első globalizációs erőt a mikrobák képviselték. Aki nem kíséri figyelemmel azt, hogy a mikrobák globális terjedésének a folyamatai milyen problémákat okoztak a világ számára, és hogy hogyan lépett fel az emberiség annak érdekében, hogy hatékonyan tudja ezeket kezelni, az tulajdonképpen nem érti meg kellően a mai globalizáció által teremtett problémákat és feszültségeket sem. Nyilvánvaló, hogy ez egy nagyon lényeges összefüggés, amelyre fel kell hívunk a figyelmet.

A változásokat és ennek közös menedzsmentjét egy olyan háttérhez célszerű kapcsolni, amelyet manapság világrendnek szoktunk nevezni. Ezeket a változásokat a világrend keretei között lehet értelmezni, ami egy sajátos rendszerszemléletet követel meg a társadalomtudományoktól. A világrendet én úgy értelmezem, mint egy sajátos globális, komplex és kaotikus rendszert, amelynek azonban vannak bizonyos rendező erői.

Ezek a következők: először a hatalmi viszonyok, másodsor: azok a normák és szabályok, amelyeket egy adott korszakban kialakítanak, és a nemzetközi szervezetek, amelyek keretében ezeket megfogalmazzák, és amelyek betartását igyekeznek ezeken keresztül is meghatározni. A döntők – és a válto-

32

K É K

meghívtak egy amerikai kormánykutató-intézetbe, hogy dolgozzak egy kutatócsoportban, azzal kapcsolatban, hogy mi legyen a tartalma a Bush, akkori amerikai elnök által meghirdetett és megfogalmazott új világrendnek. Az volt a cél, hogy megkíséreljünk az új feltevések mellett, tehát a hidegháborút követő korszakban valamiféle tartalmat adni ennek a kérdésnek. Ennek akkor, amikor ezt Bush elnök meghirdette és megfogalmazta, sokkal inkább politikai jelszó jelentősége volt, semmint konkrét tartalma. A Bush-adminisztráció megbukott a választásokon, új adminisztráció került hatalomra, amelyet a Bush-féle újvilágrend-koncepció nem érdekelt. Azonban én folytatam ezeket a kutatásokat. Megítélesem

zások szempontjából is meghatározóak a hatalmi viszonyok. Ezeknek három nagyon fontos dimenzióját kell állandóan figyelembe venni, értelmezni. Az egyik a katonai erő, a másik a politikai hatalom és a harmadik a gazdasági hatalom. A jelenlegi világrendre az a jellemző, hogy a hatalom mindhárom lényeges dimenziójában radikális változások történnek. A katonai dimenzió a mai világot három nagy rétegre osztja: a katonai erő szempontjából vezető hatalmak, amelyek hierarchiájának élén az Egyesült Államok áll, amely ma az egyetlen olyan hatalom, amely képes arra, hogy katonai erejét a világ bármely pontjára tömegesen juttassa el, és ott jelentős mértékben befolyásolja a folyamatokat. A politikai hatalom összetettebb, bonyolultabb. De a katonai erő ebben is jelentős szerepet játszik, a politikai hatalom tulajdonképpen azoknak a politikai folyamatoknak a befolyásoló képességét jelenti, amelyek egy adott korszakra, például a mai korszakra jellemző. Például mennyire képes a mai világ befolyásolni azokat a nemzeti, etnikai és egyéb törekvéseket, amelyek megjelentek/megjelennek. Mennyire képes olyan hatalmi viszonyokat fenntartani, amelyek többé-kevésbé stabilizálni tudják a békét. Mennyire képes a lakosság döntő többsége számára politikai szempontból is – és ennek keretében tartoznak az emberi jogok is – megfelelő, elfogadható életfeltételeket teremteni, ahol ezek a jogok érvényesülnek. A gazdasági hatalomról nem kell ebben a körben részletesen szólni, itt is jelentős változások vannak. A mai hatalmi dimenzióban történő változások lényege az, hogy a hidegháború utáni korszakban nem az történt és történik, amit Kissin-

GAZDASÁG

ger és mások is megíjósoltak. Megíjósolták, hogy a kétközpontú világ helyett egy többközpontú világ alakul ki. A 80-as években egy egyközpontú világ alakult ki, az egyetlen hatalom, amely valamennyi dimenziójában meghatározó fontosságú eszközökkel, erővel rendelkezik, ez az Egyesült Államok. Ezzel egy hierarchikus világrend jött létre, melynek a különféle szintjein helyezkednek el az államok, és ahonnan nem nehéz lecsúszni, de rendkívül nehéz ebben feljebb emelkedni. Elképzelhető, hogy 20-25 év alatt kialakul egy többpólusú világ, amelyben a mai, regionális hatalmak közül néhány, olyan globális hatalommá válik, amelyik képes komolyan versengeni. Elképzelhető, hogy az EUBól egy sajátos hatalmi csoportosulás jön létre, amelyik az Egyesült Államoknak egy alapvető versenytársa és partnere lesz, de jelenleg még nem ez a helyzet.

A következő téma: a jelenlegi világrend intézményei, és ezek hatékonysága. Az emberiség modern történetében, mondjuk az utóbbi 200 esztendőben három világrend működött. Az egyik az, ami 1814-1815-ben a Szent Szövetség keretében alakult ki, a napóleoni háborúk befejeződése nyomán. Ez a világrend néhány vezető hatalom együttműködésére épült, bevonva néhány más hatalmat. Gyakorlatilag meghatározták azokat a szabályokat, normákat, mindenfajta nemzetközi szervezeti rendszer nélkül, amelyeket igyekeztek hatalmi pozíciókkal betartani.

A másik világrend a Népszövetségre épült, amelyik már sokkal rövidebb ideig működött, sokkal kisebb haté-

konysággal. A harmadik világrend, amelynek jelenlegi, utolsó szakaszában vagyunk, arra a rendszerre épült, amelyet mi ENSZ-rendszernek nevezünk. Ez egy más történelmi szakasz hatalmi viszonyait tükrözte, és részben tükrözi ma is, más típusú konfliktusokkal – ebbe sorolom a Világbankot és a Nemzetközi Valutaalapot is.

A globális szervezetek közül az első és egyetlen, amely az ENSZ-en kívül működik, és amelyet sok vonatkozásban ezért már a következő, a jelenlegi világrend szervezetének tekintek, az a

33
K É K

Világkereskedelmi Szervezet, amely egész felépítésével, struktúrájával az új hatalmi viszonyokat tükrözi, és az új kérdések kezelését igyekszik megoldani, azzal, hogy magán viseli azoknak a problémáknak a jelentős részét, amellyel az előző, ENSZ-struktúra is rendelkezett. Ezekben jelenleg körülbelül 130 államközi szervezet, körülbelül – csak gazdasági téren – 500 nemzetközi együttműködési rendszer működik, amelyek globális jellegűek, és emellett adva van körülbelül 100 regionális jellegű szervezet és megállapodás is. Nincs a világgazdaságnak, a gazdasági kapcsolatoknak, az államok egymáshoz való kötöttségének, az államok kölcsönös függőségének egyetlen olyan területe sem, ahol legalább egy nemzetközi szer-

vezet vagy nemzetközi rezsim ne működne. És ezek egy része elég jó hatékonysággal működik. Tehát azt sem lehet mondani, hogy a világ tulajdonképpen nem rendelkezik megfelelő eszközökkel, mechanizmusokkal. A probléma tulajdonképpen abban van, hogy a mai nemzetközi rend szereplői meglehetősen sokrétű érdekekkel, értékrenddel és magatartással rendelkeznek. S ahhoz, hogy megértsük ennek a nemzetközi szervezeti rendszernek a hatékonyságát, meg kell értenünk, hogy kik ezek a szereplők? A fő szereplők az államok és még

GAZDASÁG

gyon súlyos helyzetbe kerül. Ezeknek a bürokráciáknak és az államoknak a magatartása rendkívül eltérő. A mai államok között adva van egy-kettő, amelyik unilaterális kooperációs magatartást tanúsít. Tehát az egyoldalú érdekeiből, törekvéseiből indul ki. Ezt, amikor hatalomra került, Clinton elnök például úgy fogalmazta meg, hogy „egyedül cselekszünk, amikor tudunk, amikor erre lehetőség van, és közösen kívánunk cselekedni, amikor érdekeink úgy kívánják”. Nem szabott ebben a vonatkozásban semmiféle határt az amerikai adminisztráció számára, szemben állt sokban a Bush-adminisztráció törekvéseivel, amelyik a multilaterális kereknek nagyobb hangsúlyt adott volna. És ez az unilaterálisra való törekvés nem az Egyesült Államoknak a monopóliuma a rendszerben. Az unilaterális azt jelenti elsődlegesen, hogy a nemzetközi együttműködés szervezeteit alapvetően „a saját külpolitikám, gazdaságpolitikám eszközének, és nem pedig a világ problémái közös megoldására eszközének tekintem”. Ez jellemezte a múltban a Szovjetuniót is, meg az Egyesült Államokat is. Ez vezetett például az ENSZ-rendszer radikális gyengüléséhez, végső soron válságához, amelyből ez a rendszer nem is képes – megítélesem szerint – egyhamar kilábalni. Az államok másik típusa – bizonyos középhatalmak –, amelyek tulajdonképpen nem hanyagolják el a saját nemzeti érdekeit, de hajlanak a közös megoldások, a közös menedzselés felé. Sok kis ország van, amelyik elfogadja a kölcsönös függőség tényeit, gyakorlatát,

ebből eredően azt a következtetést vonja le, hogy együtt kell működni a rendszerben.

Az államok mellett azonban vannak más szereplői is a mai nemzetközi rendszernek, a világrendnek. Ezek a transznacionális társaságok. Utalok Kautzkyra, aki annak idején azt írta, a világ olyan irányba fejlődik, hogy a nemzetközi monopóliumok végrehajtó bizottságai fogják átvenni a kormányok szerepét. Lenin *Az imperializmus* című munkájában azt mondta, hogy „lehet, hogy Kautzkyknak igaza van, de az imperializmus előbb felrobban, mielőtt erre sor kerül.” Nos, az imperializmus abban az értelemben, ahogy Lenin gondolta, nem robbant fel. Ezeknek a társaságoknak a szerepe megtorpan, de jelentőségük növekedett. De nem úgy, ahogy Kautzky írta, hanem a befolyásuk, a szerepük a nemzetközi politikában és a világgazdaságban nagy és növekvő. De jelentős szerepet játszanak még az egyházak, amelyek nagyon jelentős tényezői – különösen a mai – a kialakuló új világrendnek, hiszen szerepük sok területen, sok vonatkozásban annak nyomán erősödik, hogy a civil szervezetek közül a legjelentősebb és a legtapasztaltabb szervezett erő képviselik. A nemzetközileg integrálódó polgári, civil szervezetek ugyancsak növekvő befolyással bírnak. Sokszereplős világról van szó, ahol a világpolitika és a világgazdaság makro- és mikrofolyamatai a meghatározók. Hasonlóan ahhoz, hogy a világgazdaságnak is vannak makro- és mikrofolyamatai.

Mit jelent, hogyan fogalmazható meg a mai nemzetközi szervezeti rendszer hatékonysága mindezek nyomán? Azon az alapon, hogy:

34

K É K

nagyon hosszú ideig az államok maradnak. A világ szétesési folyamata ebben az évszázadban azt jelentette, hogy a nagy birodalmak szétestek. A század elején 50 állam létezett a bolygón, ma az ENSZ-nek 186 tagállama van, most körülbelül 200 olyan politikai egység van összesen a 186 tagállammal, amelynek politikai határai megfogalmazhatóak. A politikai határok jelentősége a mai világban nagyon sok tekintetben nem csökkent. Abban egyetértek Glatz akadémikussal, hogy a határok és a határokat fenntartó, a határookra épült bürokrácia ereje roppant nagy, amit a globalizáció csökkentett, talán inkább módosított. És ez a bürokrácia elkerülhetetlenül igazodik ezekhez, kell, hogy igazodjék, mert ellenkező esetben na-

1) mennyire képesek egy viszonylag békés világfejlődést fenntartani;

2) mennyiben tudják az államok többsége számára a létükhöz, a fejlődésükhöz szükséges megfelelő politikai és gazdasági feltételeket, szabályokat alkalmazni;

3) mennyiben tudják a világ növekvő népességének a politikai, gazdasági, szociális biztonságát azokkal az eszközökkel erősíteni, amelyek a világ közös problémáinak a közös megoldását segítenek elő.

Végezetül néhány szó Magyarországról. Szeretnék egy személyes megjegyzést tenni: tavaly meglátogattam közvetlenebb, szűkebb hazámat, ami egy várossá fejlődött nagyközség Békés megyében. Ott, egy volt osztálytársammal találkoztam, aki a roma kisebbségi csoporthoz tartozik, a helybéli primás fia, tehát egy jobb módú roma gyerek volt. Megkérdeztem: hogy vagy, Elemér? Azt mondta, hogy „Globalizálódok.” Mondom, hogy-hogy globalizálódsz? Azt mondta: „Nyitottam egy vendéglőt, egy kis szállodát, és van három lány is bennem.” Mondom: és ez miért globalizálódás? „Mert kettő ukrán.” Szóval, ha ezt mi így értelmezzük ezt a folyamatot, akkor tulajdonképpen nagyon-nagy tévedésben vagyunk, és az az érzésem,

GAZDASÁG

hogy a rendszerváltás előtt is már, de különösen azóta a globális folyamatokat illetően a mindenkori magyar kormányzatban, sajtóban és bizonyos fokig a közvéleményben is kialakult egyfajta csőlátás. Ennek egyik fő iránya Európa – nem akarom Palánkai akadémikus előtt ezt nagyon ostorozni, mert ő ezzel a témával nagyon mélyen, szakszerűen foglalkozik. De egy nagyon lényeges ténytet szeretnék hangsúlyozni: Európa is egy globális rendszerben létezik, és hogyan fejlődik egy átalakuló, globális rendszerben az az Európa, amelynek lakossága nagyon rövid időn belül a világ lakosságának 4 százaléka-ra zsugorodik. A század elején a világ lakosságának még 25 százaléka élt Európában. Az európai feltételrendszer nem értelmezhető a jövőben sem, anélkül, hogy ne lennénk tisztában azzal, a globális folyamatok hogyan változnak, hatnak Európára. A verseny globális. Azok az erők, amelyek egy világ gazdaságban megjelennek és erősödnek gazdasági téren Európán kívül, ezek minden korábbinál példátlanabb és intenzívebb versenyt jelentenek Európa számára. A magyar társadalom, a kor-

mányzat tulajdonképpen nem igazán fordít ezekre a problémákra, kellő figyelmet.

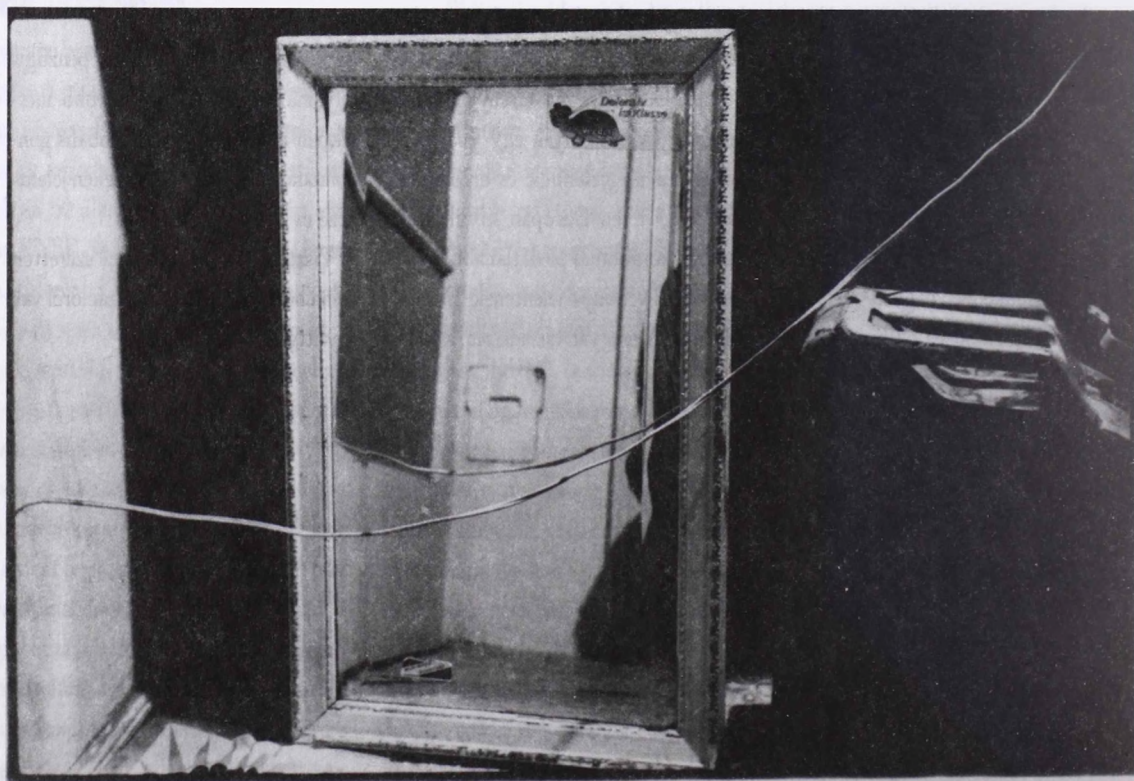
Aktivitásunk a globális intézményekben, például az ENSZ-ben jelentős mértékben csökkent. Azt mondanám, hogy tulajdonképpen a magyar társadalomnak különféle csoportjai különféle módon integrálódtak a globális rendszerbe. A világfejlődés különféle területeken jelentkező problémáival leginkább tisztában lévő társaságot a magyar tudomány képviseli, bizonyos vonatkozásban, a magyar pénzügyi körök.

35

K É K

Ez elkerülhetetlen, hiszen a pénzügyi folyamatok lényegesen nagyobb mértékben kényszerítik ki a globális gondolkodást, mint más területeken jelentkező és lévő folyamatok.

Tisztem szerint ennyivel szerettem volna hozzájárulni a globalizációról való együttgondolkodáshoz.

Szekció bevezető

Az elmúlt évtizedekben a világgazdaságban nagy horderejű változásoknak lehettünk tanúi. Ezek leginkább a globalizációs és integrációs tendenciákhoz kapcsolódtak, amelyek alapján gyökeresen megváltoztak a gazdálkodás és a termelés feltételei, valamint a fogyasztás lehetőségei. A nemzetgazdaságok fejlődése új helyzetbe került. A hagyományos közgazdasági kategóriák tartalma és a gazdaság működési törvényszerűségei és mechanizmusai módosultak.

Palánkai Tibor

A globalizáció kihívásai és lehetőségei

Gazdaságpolitikai alternatívák

Egyesek az 1990-es évek elejére a világgazdaságban bekövetkezett változások kapcsán „kopernikuszi fordulatról” beszélnek. A folyamatot leginkább a kölcsönös függéssel, a források és az piacok globalizálódásával, a transznacionális vállalati együttműködés kibővülésével és a világgazdasági kapcsolatok globális (makro) intézményi szabályozására (governance) tett kísérletekkel lehet fémjelezni. Az új világgazdasági struktúrákkal a hatékonyság és a jólét fokozásának széles új csatornái nyíltak meg. A fejlettség szorosan és kölcsönösen függ a globális világgazdaságba való integrációtól.

A felgyorsult nemzetköziesedési folyamat bázisán a globális világgazdasági struktúrák megjelenésének főként az

1970-es és 1980-as évektől vagyunk tanúi. A globalizálódás kiterjed a társadalmi és gazdasági élet valamennyi területére, a mikro- és makrofolyamatokra. A nemzetközi munkamegosztás komplex-e válik. Az árumozgások mellett gyorsan nő a szolgáltatások nemzetközi kereskedelme és nagyarányú és intenzív termelési-tényező-áramlásokkal kapcsolódnak össze.

A másik nagy jelentőségű folyamat a regionális gazdasági integrációk megjelenése. A regionális egyesülések gondolata nem új keletű, de valósággá csak az

37

K É K

utóbbi évtizedekben kezdenek válni. A nemzetek közötti integrációnak különösen magas fokára az Európai Unió jutott el, amelyben az intenzív gazdasági összekapcsolódás és kölcsönös függés alapján már a politikai unió programján munkálkodnak.

A regionális integráció nem mond elent a globalizációs tendenciának, azzal összefüggésben és kölcsönhatásban fejlődik. Így mikroszinten a vállalati struktúrák transznacionalizálódása, makroszinten regionális és globális integrációval kapcsolódik össze.

A globális világgazdaság fontos szereplői a transznacionális vállalati rendszerek, amelyek keretében a nemzetközi együttműködésből nyerhető előnyök kihasználásának új lehetőségei nyíltak meg,

a közvetlen külföldi tőkebefektetéseken, a közös vállalkozásokon, az alvállalkozói kapcsolatokon és a koncessziókon (franchising) keresztül.

Főként az 1960-as évektől, a fejlett országokban a transznacionális vállalati munkamegosztás gyors bővülése tapasztalható. A transznacionális vállalat a mai világ gazdaság porondján belső és külső kooperációs és gazdálkodási kapcsolataival olyan modern termelő és vállalkozó szervezet, amely szorosan összefügg korunk technikai és társadalmi fejlődésének követelményeivel, és amely

a források és a tevékenységek globális optimalizálására törekszik. A globális vállalati struktúrák a fejlett országok együttműködéséből szervesen fejlődnek ki, míg viszonyuk a világ gazdaság egyéb régióihoz (pl. fejlődő országok) külsődleges és ellentmondásos. A transznacionális vállalatok a nemzeti jövedelmek nemzetközi újraelosztását valósítják meg, s ennek mérlege adott országra és időszakra lehet negatív, s meghaladhatja azokat a hatékonysági és jóléti előnyöket, amelyek a transznacionalizálással való bekapcsolódásból származnak.

A transznacionális vállalat az újratermelési folyamatot komplexen integrálja és optimalizálja. A fejlett országok kutatási és fejlesztési kapacitásai túlnyomórészt a transznacionális társaságok kezé-

GAZDASÁG

ben koncentrálódnak, az elmúlt évtizedek felgyorsult termékinnovációjából és technika-korszerűsítéséből származó különnyereségeket elsősorban ők realizálják. A globális méretekben és dimenziókban manőverező és gazdálkodó vállalatok képesek leginkább a ráfordítások minimalizálására, az erőforrások és a termelési tényezők (tőke, technika, munkaerő stb.) globális allokációjára és hasznosítására. A közvetlen nemzetközi kutatási-fejlesztési, termelési vagy értékesítési kooperációk előnyeit és hatékonysági nyereségeit a mai világ gazdaságban jelentős részben a globális munkamegosztásban lehet kiaknázni („transznacionális kompetitív előnyök”). A világpiac közvetlenül mindinkább a globálisan szervezett és optimalizált termelés ráfordítási viszonyait ismeri el mérceként, ami az árképződési folyamatokban is minőségi változásokat eredményez.

Rendkívül felgyorsul a termelési kapacitások átvitele egyik országból a másikba. Különösen olyan esetekben, amikor a technika jól mozgatható, nem túl nagy az épületek fix költsége, s a szakképzett munkaerő is megtalálják. A nagy globális társaságok alternatív ellátókat építenek ki, amelyekből konjunktúrális vagy egyéb okokból gyorsan megszabadulnak vagy azokat gyorsan transzferálják más országokba. Ez például különösen jellemző a könnyen összeszerelhető elektronikai termékek esetében (csavarhúzó-üzemek).

A transznacionális vállalatok „internalizálják” a nemzetközi kapcsolatokat. Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi munkamegosztás fokozott mértékben

kerül vállalaton belültre. Ez mindenképp előtt vonatkozik a korábban hagyományos árukapcsolatok növekvő részére. A becslések szerint a nemzetközi kereskedelemnek mintegy 1/3-a vállalaton belüli és a közvetlen vállalati kooperációk még ennél is szélesebbek. A transznacionális vállalati struktúrák különösképpen internalizálják a kutatást és fejlesztést, a közvetlen termelési kooperációkat (alkatrész-bedolgozás) és az infrastruktúrát. A legkorszerűbb technika a piacon egyre inkább nem eladó, de vállalaton belül fokozott intenzitással áramlik nemzetközi szinten is. A becslések szerint a nemzetközi technikatranszferek több mint 1/2-e-1/3-a szintén vállalaton belül történik. Ezek mindinkább „kiszívódnak” a hagyományos piaci keretektől.

A specializáció főként a fejlett országok között egyre inkább „ágazaton belülivé” válik, ami az export és az import szerkezetének erőteljes közeledését (intra-szektorális kereskedelem) eredményezi. Számos területen ugyanazon az árucsoporton belül jelentős és dinamikus bővülő kereskedelemre kerül sor, ami részben az alkatrész- és folyamatkooperációra vezethető vissza, részben a fogyasztói igények differenciáltabb kielégítésére való törekvést fejezi ki. Másrészt új együttműködési formák megjelenésének vagyunk tanúi (pl. komputer-szervezett termelési kooperációs kapcsolatok).

A transznacionális vállalati munkamegosztás nagy szerepet játszik a nemzeti piacok globalizálódásában. Szerves kapcsolat alakult ki a kereskedelem és a tőkeáramlások között, s a technikaáramlások fő hordozói szintén a transznacionális vállalatok.

Az utóbbi évtizedektől az egyes országok fokozott külgazdasági nyitását

mindinkább a transznacionális vállalatok valószínűsítik meg. A fejlett országokra egyre inkább az a jellemző, hogy az „importverseny” közvetlenül a belső piacon jelentkezik.

Az áru- és szolgáltatáskereskedelmet a tőkeáramlások többszörösen műlják felül. A tőkepiacok a globális integrálódás fő szféráját képezik. „A külföldi közvetlen beruházások áramlásának a növekedése elérte azt a küszöböt, ahol a fejlett gazdaságok közötti kapcsolódások minőségileg különböző elrendezése jön létre. A közvetlen külföldi beruházások, mint a nemzetközi gazdasági integráció eszközei, a take-off szakaszban vannak, hasonlóan a nemzetközi kereskedelem helyzetéhez az 1940-es évek végén.” Az 1980-as évek globális világgazdaságának egyik fő jellemzője lett a hatalmas és gyors tőkeáramlás. Napi alapon erre az időszakra a határokon keresztül tőkemozgások mintegy 20-szorosan műlják felül a kereskedelmi áramlásokat.

A kamatlábak alakulása ilyen körülmények között már nem a kormányzatok döntésétől függ, hanem a külföldi tőke magatartásától. Ez vonatkozik az Egyesült Államokra is. Az 1987-es tőzsdéi krach után a japán magántőkebefektetések csökkenése közvetlenül kihatott az amerikai kötvénypiacra, s nagy szerepe volt a kamatlábak emelkedésében.

A hagyományos gazdasági kategóriák, mint például adott ország tényleges kereskedelmi mérlege, ártértelest igényelnek. A globális integráció és a versenyképesség teljes képehez az import és az export mellett hozzátartozik a külföldi tulajdonú vállalatok forgalma is, amelyek adott esetben az impor-

tot vagy az exportot helyettesítik. Ha újra számoljuk az amerikai és a külföldi tulajdonú társaságok közötti tranzakciókat mind az USA-ban, mind külföldön, akkor 1986-ban az ország összes „külföldi eladásai” 1,145 milliárd dollárt, a „külföldi vásárlásai” pedig 1,088 milliárd dollárt tettek ki. A „tényleges” többlet tehát 57 milliárd dollár, míg formálisan az amerikai kereskedelmi mérleg 144 milliárd dollár hiányt mutatott.

Megváltozik a valutaárfolyamok gazdasági hatása. A leértékelés exportösztönző hatásával kapcsolatosan már korábban is voltak fenntartások, s azt csak rövid távon tartották hatásosnak. Most még inkább megváltozott a helyzet. A kölcsönös összekapcsolódás mellett a leértékelés nem javítja az exportőr versenyképességét, sőt adott esetben ronthatja, miközben inflációs hatásokkal jár együtt. A magas import-inputok mellett a termelési költségek a leértékelés miatt hamarabb megemelkednek, minthogy a leértékelés exportversenyképesség-javító hatását ki lehetne használni. Az importárak közvetlenül mennek át az exportárakra.

A monetarizmus alapösszefüggései is ártértelelődnék. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi pénzforgalom hatalmas volumene mellett a pénzforgalmi irányszámok teljesen illuzórikusak. Az 1980-as évektől elterjed a „külső monetarizmus”, ami az árfolyam stabilitásra teszi át a hangsúlyt. Az árfolyam-alakulás lesz az infláció meghatározója a pénzforgalommal szemben.

Az 1970-es évektől mindinkább jellemzővé válik az erőforrások és az ellá-

tás globalizálódása (energia, nyersanyagok vagy élelmezési források). Fokozatosan sor kerül az ún. extranacionális források (világóceánok vagy a világűr) hasznosítására. Egyre inkább kialakul a nemzetközi munkamegosztás globális infrastruktúrája (transzkontinentális szállítórendszerek vagy a világűr kommunikációs hasznosítása), amelynek a termelési költségek és a versenyképesség szempontjából is messzemenő következményei vannak. A nemzetközi kooperáció infrastrukturális költségei, főként a kommunikációs technikák és a

39

K É K

szállítás fejlődése alapján, jelentősen csökkentek. Ez különösen a korszerű „globális” vállalatsservezés és -irányítás, valamint a kooperációs alkatrészszállítások szempontjából volt döntő fejlemény. Az 1980-as évekre a nemzetközi vállalati integrációk infrastruktúrája minőségileg javult, s a következő évek új technikája további rohamos fejlődést ígér (vállalati mőholdrendszerek kiépítése stb.).

A források és az infrastruktúra gyakran közvetlenül nemzetközileg értékelődnek. A nemzeti és a világpiaci árak hagyományos viszonya megfordul. A termékek jelentős részénél a világpiaci ár tradicionálisan a nemzeti ráfordításokból és árakból összegeződik és vezetődik le. A globális források és tényezők

esetében az ár közvetlenül mint világpiaci ár jelenik meg (pl. olaj vagy szállítási tarifák), s a nemzeti árakat is a világpiaci árakból származtatják.

A globalizálódással egyre komolyabban számolni kell a globális externáliák felfemerülésével összefüggésben. Egyre nagyobb méreteket öltenek a környezet elszennyeződésével kapcsolatos „külsődleges költségek”. Ezek ma még semmilyen formában sem kerülnek be az árképződés folyamatába, de előbb-utóbb ez nem kerülhető el.

40 K É K

A világgazdasági folyamatok nem kezelhetők csak önmagukban. Az elmúlt évtizedekben az egész társadalmi-gazdasági struktúrában forradalmi változások mentek végbe. Kétségtelen, hogy ebben alapvető szerepe annak a műszaki forradalomnak volt, amely gyakorlatilag a második világháborút követően az egész technikai struktúrát az alapanyagoktól az automatizált termelési rendszerekig megújította. A folyamat különösen az 1970-es évektől gyorsult meg a mikroelektronikával, a biotechnikával vagy a robotizálással, ami teljesen új termelési eszközállományt, szervezési, irányítási és kommunikációs technikát (számítógépesítés) eredményezett. Talán nem túlzás, hogy a mezőgazdaságra való áttérés (az „első átalakulás” 5000 évvel ezelőtt), majd

GAZDASÁG

a gépi nagyipar kialakulása után (az ún. „ipari forradalom”, mintegy 200 évvel ezelőtt) ma a számítógépek alapján az emberiség történetének újabb nagy fordulatával állunk szemben. Az internet megjelenésével kapcsolatosan sokan a „második tűzgyújtásról” beszélnek.

A fenti folyamatok az elmúlt évtizedekben fokozatosan bontakoztak ki és halmozódtak fel, de hatásaik robbanásszerűen csak az 1980-as években jelentkeztek. Ennek volt a következménye a radikális alkalmazkodási kényszer és struktúraváltás a világgazdaság valamennyi övezetében. Némi egyszerűsítéssel a folyamatnak tulajdonítható végül is a közép- és kelet-európai szocialistikus rendszerek összeomlása, hiszen a centralizált, bürokratikus tervgazdasági rendszerek, még megreformált változataikkal is, ezekkel a kihívásokkal szemben egyszerűen csődöt mondtak. Valóságos, csendes és viszonylag békés „forradalom” zajlik az évezred fordulóján.

Az 1990-es évek második felében a globális világgazdaság zavaraiival és válság jelenségeivel kerülünk szembe. A nemzetgazdaságok szerkezeti gyengeségei és a nemzeti gazdaságpolitikák hiányosságai, főként a nagyobb országok esetében kivetülnek a világgazdasági folyamatokra és a zavarok globális továbbterjedése felgyorsult és intenzívvé vált. Másrészt, a gyors és nagyarányú tökezmozgások egyre nagyobb mértékű zavarokat okoznak a globális gazdaságban, s a reálgazdaság szférájára is kihatnak. A nemzetgazdaságok és a globális gazdaság sebezhetősége egyaránt nagy mértékben fokozódott.

Ez új kihívásokat jelent az ezred fordulóján. A hagyományos gazdaságtan paradigmáit újra kell gondolni. A nemzetgazdaságok között új típusú kapcsolatokra van szükség és a koordinált politikai és gazdaságpolitikai fellépés jelentősége felértékelődik. A hárompólusú világgazdaság markánsabbá válik, bár erőviszonyaik mozgásban vannak. Az 1990-es évek végére az amerikai gazdaság teljesítménye minden tekintetben jelentősen javult, s az Egyesült Államok volt egyedül képes arra, hogy az 1960-as évek „aranykora” teljesítmény paramétereit képes legyen megismételni. A japán gazdaság szerkezeti problémákkal került szembe, s nem képes hosszabb idő óta pénzügyi helyzetét stabilizálni. Az euro bevezetésével az EU új világgazdasági helyzetbe került, s az egységes valuta a dollár mellett vezető kulcsvalutává válhat. Általános az egyetértés, hogy a nemzetközi gazdasági intézmények szerepét és működését (WTO, IMF, Világbank) újra kell gondolni és esetleg új intézményekre lehet szükség.

Autonóm gazdasági fejlődés és/vagy alkalmazkodás a globális gazdasági rendhez

(Gazdaságpolitikai alternatívák)

Kérdések a szekcióvitához:

1. Milyen hatással van a globalizáció a világgazdaság fejlődésére, szerkezetére és működésére?
2. A globalizáció és a nemzetgazdasági folyamatok.
3. Hogyan érinti a globalizáció a nemzeti gazdaságpolitikai autonómiát, tehetetlen-e a nemzeti gazdaságpolitika a

globalizációval szemben, milyen stratégiákra van szükség és lehetőség, valamint hogyan értékelődik át a nemzeti állam gazdasági szerepe?

4. A transznacionális társaságok szerepe a nemzetgazdasági fejlődésben, előnyök és hátrányok, mennyiben kiszolgáltatót a nemzeti állam a nagy multikkal szemben?

5. Van-e „harmadik út”, vagy a kényszerpályák meghatározzák a nemzeti társaságok és kormányok cselekvési lehetőségeit?

GAZDASÁG

6. Milyen gazdaságpolitikai elvek és stratégiák konformak a globalizációval (pl. liberalizmus)?

7. Szükség van-e paradigma-váltásra a közgazdaságtudományban a globalizáció kapcsán?

8. A jelenlegi globális válság, hasonlítható-e a korábbi válságokhoz, mennyiben csak a pénzügyi szférát érinti, s hogyan hat a reálszféra folyamataira?

9. Milyen intézményi reformokra van szükség a globális válságfolyamatok kezelésére, a „global governance” lehetőségei?

10. Globalizáció és a világpiaci verseny új feltételei.

11. A globalizáció és a műszaki haladás és innováció lehetőségei. Ki monopolizálja a korszerű technikát és mik a következményei?

12. A nemzetközi pénzügyi (monetáris) rendszer reform lehetőségei. Kell-e új „Breton Woods”?

Blahó András

Globalizáció és transznacionális társaságok

Gazdaságpolitikai alternatívák

A helyzetem három szempontból is könnyű: a bevezető nagy plenáris előadásokban Szentesi és Simai akadémikusok már elmondták, és Hoós János is megerősítette, hogy a globalizáció fő motorja a transznacionális vállalat. Előadásomban ez az első kiindulópont. A második elméleti kiindulópont hogy a későn jövőeknek is van előnye, és nem is kevés. Mégpedig azzal, hogy az előtte lévő fejlődési szakaszokat elemezve, tudatos és okos nemzetpolitikával, lehetőségessé válik a globális folyamatokhoz való alkalmazkodás, akár úgy is, hogy

mellett, azzal párhuzamosan és nem helyette, nemzetközi együttműködési csatornákat építsenek ki. Előadásomban nemzeti globalizációnak hívom, ami lehet, hogy fából vaskarika, de úgy érzem, hogy ennek van jelentősége.

Hoós János egyik következtetése volt, hogy nem csak a profitszemlélet a meghatározó a nemzetközi tőkés nagyvállalatoknál. Úgy gondolom, ezt érdemes alaposan átgondolnunk, mert itt valóban nagyon nehéz az empiria, de azért van empiria. Meg kell vizsgálni, hogy a nemzetközi nagyvállalat, ha nem

43

K É K

másokat, a döcögve haladókat megelőzze. Én a globalizáció fogalmi meghatározását nagyon lényegesnek tartom.

A globalizálódásnak és a fragmentációnak egy dialektikus ötvözetéről van szó, bizonyos folyamatok a transznacionális vállalatok lévén globalizálódnak, ez viszont fragmentációt okoz nemzeten belül. Kérdés, hogy ez a fragmentálódás elindít-e nemzetközi együttműködést, amely nem feltétlenül globalizáció. Tehát egy hármas szakasz indul meg: egy globálissá váló világgazdaság, amelyen belül a nemzetgazdaságnak nagyon lényeges és fontos szerepe van, de a nemzetgazdaságon belüli gazdaságok ez az általam fragmentálódásnak nevezett folyamata arra kell, hogy készítse őket, hogy a globalizálás

is kifejezetten és nem is mindenütt, – én mind a kettőt hangsúlyoznám – profitorientált és hatékony: piac, kultúra, munkaerő, ész, szellem, akkor viszont más a nemzeti válaszreakciók lehetősége is. Úgy látom, hogy a globalizálódó transznacionális vállalatok éppen emiatt egyre inkább olyan térségekbe mennek, én Közép-Kelet-Európát is ilyennek látom, ahol a helyzeti előnyöknek nevezett motivációs tényezők jobban adóttak, mint a világgazdaság más térségeiben. Ebből tehát előnyünk származhat.

A következő, provokatív jellegű következtetésem az, hogy a világgereszkedelmre alapozott nemzeti stratégiák ideje lejárt. A nemzetközi tőkeforgalom sokkal dinamikusabban nő, és a világ-

kereskedelem a tőkeforgalom nemzetköziesedése révén ugyancsak nő. A tőkeforgalom – én közvetlen tőkéről beszélek csak és nem portfólióról – évi mintegy 17 százalékkal, a világkereskedelem 3-4 százalékkal.

Mi ennek a fő motorja? Egyre inkább a tőkekoncentráció és a centralizáció.

Következő tézisszerű következtetésem a stratégiai egyezményekre vonatkozik, amelyek döntően a műszaki, a hatékonysági, az innovatív elemekre koncentrálnak. Itt megint nem csak a profitmotivum a meghatározó, vagy

inket. Tovább mennék, ha nem látjuk, ránk kényszerítik, mert egyszerűen két lehetőség van: vagy elvesztjük értékeinket, lehetőségeinket vagy pedig felismerve csatlakozunk.

Következő tézisé az, hogy a nemzeti stratégiák számára az egyetlen lehetőség a globális, kompetitív előnyök felismerése. Ugyanis, ha a transznacionálódás – műszaki, technikai, hatékonysági, kulturális – összefüggései, amiről itt tényleg nagyon átfogóan hallhattunk, igazak, akkor a nemzeti válaszsreakció csak az lehet, hogy ezt a folyamatot a maga sokoldalúságában ragadja meg. Ezzel nem mondom kevesebbet, mint hogy a magyar nemzeti gazdaságstratégia az nem csak gazdaságstratégia. Egyre inkább nem az. Ugyanis ez innovatív és kulturális, a tőkemunka közötti kapcsolatnak egy teljesen más globális viszonyára alapul.

Közép- és hosszú távon egy olyan változó és dinamikus tőkebehozatalra kell számítanunk, amelyre, ha nem kész a régió és az államok, akkor nagyon sokat lehet veszíteni, vagy nyerni. Ebből következik az is, hogy nem általában kell, lehet és szabad a globális tőkét, – a technikát, a hatékonyságot – behozni, hanem az egyedi transznacionális vállalatokkal kell megbarátkoznunk.

Ebből ismét fakad egy következő tézis, mégpedig a versenyképesség, a nemzetközi versenyképesség kérdése. Köz-

gazdászként nekünk mindent mérni kell, de egyre inkább be kell látnunk, hogy nem mindent tudunk mérni.

Ha a nemzetgazdaságban általánosítom, akkor a termelékenység mérésének, és különösen a nemzetközi termelékenység mérésének elég nagy dilemmája vár ránk, és ezt nekünk kell megoldanunk, mert abba beletartozik a hely, a kultúra, az életérzet, a másság, ami nemcsak azt jelenti, hogy egy időegység alatt többet, hanem mást, másképp, speciális módon állítok elő. Tehát én ebben látok egy nemzeti lokalizációs elemet, ahol jelentős lehetőségei vannak nem csak a magyar, de a hasonló helyzetben lévő országoknak is. Ehhez viszont az szükséges, hogy elfeledjük, hogy a hagyományos közgazdasági befektetés és gazdálkodás meghatározó tényezők: költség, piac, hatékonyság, egyre inkább elvesztik globális szinten a jelentőségüket, és ehelyett az úgynevezett kreált kompetitív előnyök kapnak szerepet, ahol éppen hogy az alrendszerek – a régiók, a nemzetek és még az alatt levők egyéni kezdeményezés és ráhatás a meghatározó. Ha ezt az irodalomban kreált előnyöknek nevezett helyzetet – az általam a tézisekben csak vázolt világgazdasági folyamatokat – felismerjük, akkor itt hatalmas új lehetőségek tárulhatnak fel.

Végül megjegyzem, mindez azt jelenti, hogy nem csak technika, technológia, műszaki fejlődés, gépek és munkaeszközök léteznek, hanem az ember is a maga tudásával.

legalábbis megkérdőjelezhető, hogy a nemzeti, tőkeliberalizációs politikák helyes irányban fejlődnek-e, vagy ez-e vajon a leglényegesebb pont? A globális világgazdasági folyamatban ez a bizonyos beemelés, a nemzeti vagy regionális gazdasági folyamatokból globalizál bizonyos folyamatokat, de egyúttal, Lányi András nyomán hadd használjam itt most, az idegen hatásnak megfelelően a nemzeti jelleg sokkal pregnánsabbá válik. A globalizálódással jobban meglátjuk saját értékeinket, a hatékonysági, termelékenységi lehetősége-

A versenyképességről szeretnék beszélni magyar szemszögből. Abból a megközelítésből, hogy a globalizáció a források és a piacok kinyílásával jár. Így a piacok egyre megközelíthetlenebbé és kezelhetlenebbé válnak. Nemzetközileg ma az egyik fontos kérdés az, hogyan lehet megjeleni a piacokon. A magyar versenyképesség szempontjából ez a lényegi kérdés, mert a magyar cégek nemzetközi szempontból méreten alulnak, kicsiknek minősülnek.

Az egyik ajánlott megoldás, stratégiai szövetségek kötése. A másik lehe-

peltek, jóval hátrább kerültek: vas-, acélárúk, fémtermékek, hús- és húskészítmények stb. Ha megnézzük ugyanazt az importban, pontosan ezeket a termékcsoportokat találjuk. Mindez a globalizációnak arra a nagyon fontos jelenségére utal, hogy egy ágazaton belüli csere történt, tehát ez egy vertikális specializáció.

Végül is ez a folyamat, nagyobb részt a külföldi tőkebefektetések bejövetelevel függött össze. Hosszú ideig az volt az általános vélemény, hogy a fajlagos bérköltségek az alapvető okai a Magya-

Vértés András

Versenyképesség a globális világban

45

K É K

tőség valamilyen multinacionális céggel, cégbe való integrálódás, egy harmadik: az adott piacon hasonló erővel rendelkezők összefogása. Végül van egy negyedik marketingstratégia is: költsd az árbevételed 20 százalékát piacszerzésre! – de ez szinte lehetetlen.

Érdemes megnézni, hogyan alakult az öt legjelentősebb magyar termékcsoport az exportban. *Első helyen* a villamos gépek, a *másodikon* az irodagépek, a *harmadikon* a híradástechnikai készülékek, a *negyedik helyen* a ruházat, az *ötödiken* a közúti járművek szerepeltek. Magyarul az első ötből négy gépi-pari termékcsoport volt. Azok a termékcsoportok, amelyek korábban, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években a magyar exportban nagy súllyal szere-

rországra jövő külföldi tőkebeáramlásnak. Nemcsak erről van azonban szó. Egyik felmérésünkben a külföldi cégek csak a szakképzettség, a termékszerkezet, a piacismeret és a technológia mögé, ötödik helyre tették a viszonylag alacsony béreket. Ez a képzett, a piachoz közeli munkaerő viszonylag kedvező technológiával és jó termékszerkezettel történő értékesítését jelenti.

Most csak a pozitívumokról beszéltem, de mi a fonákja ennek a folyamatnak? Nyilvánvalóan, egy szétszakadó gazdaságkép tárul elénk. Láthatóan a gazdaságnak vannak olyan darabjai, amelyek valóságosan integrálódtak már az EU-ba, vagy a világ gazdaságba, ugyanakkor a beszállítói kapacitások ehhez képest sokkal szűkösebbek és

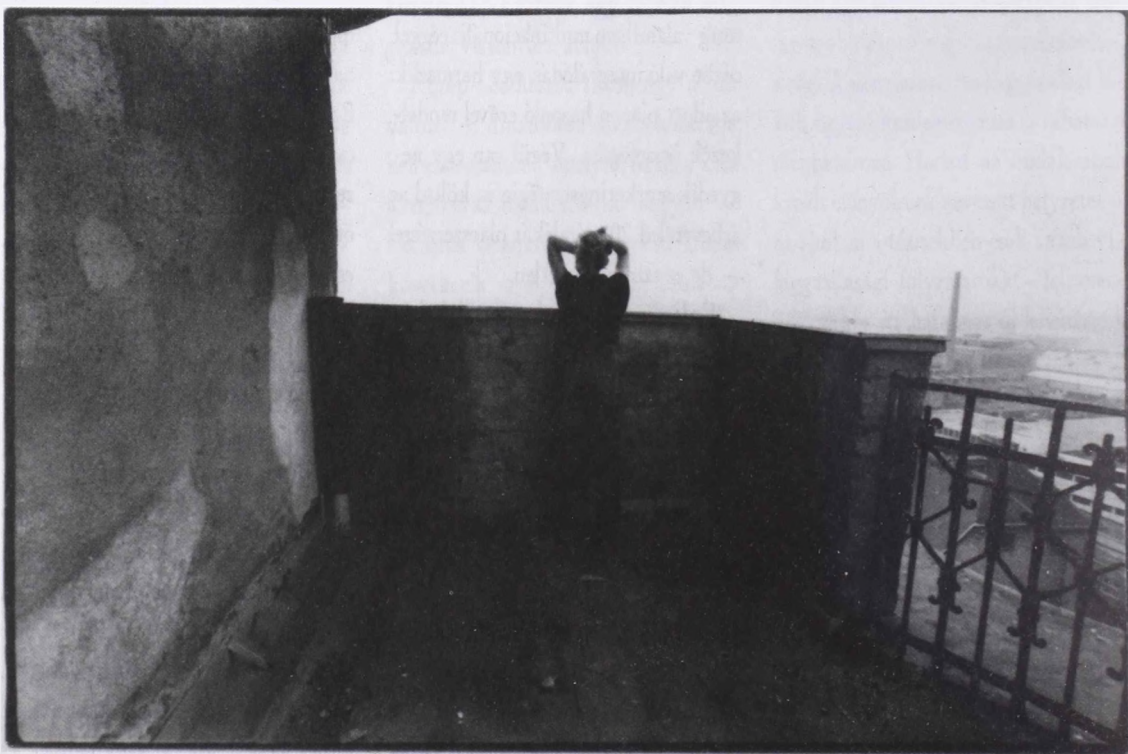
gyengébbek. A kis- és középvállalkozások terén még nem sikerült ehhez a folyamathoz fölzárkózni. A jövő egyik nagy kérdése, hogy vajon a gazdaság ebben az értelemben továbbra is szétváló irányba megy, vagy sikerül valahol egymással párhuzamos, vagy egymáshoz közelítő pályákra ráállni. Úgy vélem, vannak ma már nagyon erős középállalati csoportok, amelyek elindultak ebbe az irányba. Nem nagyon segíti őket az állami gazdaságpolitika a jelenlegi időszakban sem. Komolytalannak azok a kísérletek, amelyek a felké-

GAZDASÁG

születlen mikro- vagy kisvállalkozások feltuningolására irányulnak.

Befejezésül, hol van a tere a versenyképesség szempontjából a nemzeti gazdaságpolitikának egy ilyen helyzetben? Van-e egyáltalán? Igen, de egyre kevesebb. A magyar export-import egy nagy multi belső forgalmává válik. Az áru-, a pénz- és a szolgáltatás-áramlások nagy részére ez igaz, sőt kapcsolódik hozzá a szellemi menedzsment is.

Véleményem szerint a nemzeti gazdaságpolitikának négy ágon van komoly tere. Az egyik, az integrációs képesség segítése; a második a működőképes rendszerek kialakítása; a harmadik alapvető követelményként mindenhol a világon azt mondják, hogy az állam leginkább azzal segítheti egy nemzetgazdaság versenyképességét, ha stabilitást biztosít a rendszerekben és a makrogazdaságpolitikában: végül a negyedik: az államnak az életmód- és életminőség kérdéseire kell koncentrálnia a gazdasági területeken is.

Azzal kapcsolatban, hogy a napjainkban felgyorsult globalizálódás jó-e, vagy rossz, milyen rövid-, illetve hosszú távú következményekkel jár, sok esetben éles vita zajlik politikusok és közgazdászok körében egyaránt.

Előadásomban mindenek előtt azt tartom szükségesnek hangsúlyozni, hogy a globalizálódás alapja a tudományos-műszaki fejlődés és a termelő apparátus bővülése. Ilyen értelemben az egyes nemzetgazdaságoknak aligha van választási lehetőségük, hogy részt vegyenek-e benne, vagy zárkózzanak el előle, nyilván-

integráció) és a nemzetközi tőkeáramlás egyaránt példátlanul bővül, a vállalatok termelési és beruházási döntéseiket a globális piac igényei alapján hozzák, megváltoznak az országok, illetve régiók közötti gazdasági erőviszonyok, mely nyomokat hagyva nemzetgazdaságokon, polgárokon, kultúrákon és életformákon egyaránt. A növekvő lehetőségekkel azonban bizonyos kockázatok is megnövekednek.

A következmények értékelése és a követelmények felmérése ezért fontos az egyes nemzetgazdaságok szempontjából,

Surányi Sándor

Differenciálódás és polarizálódás a világgazdaságban

47

K É K

való, hogy alkalmazkodniuk kell. Az említettek alapján is fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a globalizálódás *pozitív folyamat*, előrehaladása a világgazdaság fejlődésének minőségileg új szakaszt jelenti és elősegíti a globális források hatékonyabb kihasználását.

A hidegháború vége és a tervutasításos rendszerek megszűnése, a tőkés piacgazdasági modellt tette általánossá, ami még kedvezőbb körülményeket teremtett a globalizálódásra. Technikai alapjait az újabb tudományos eredmények, a távközlés, a szállítás, a számítástechnika, stb. fejlődése megerősítette, ezért az elmúlt években minden korábbi meghaladó mértékben felgyorsulhatott.

Hatására a világgazdaság alapvető változásnak indult, a kereskedelem (a piaci

hiszen azok a globalizálódás objektív jellege ellenére sem véletlenszerű játékszerrek, vagy kiszolgáltatott áldozatok a globalizálódásban. Maguk is formálhatják, negatívumait csökkenthetik, következményeit a maguk javára fordíthatják.

Sok elemző egyoldalúan csak a negatívumokra, a globalizáció által előidézett, vagy általa súlyosbított problémákra koncentrált. A *fenntartásokat* hangoztatók zöme a tőkés ipari gazdaság problémáinak gyökerét a gazdasági tranzakciók „túlméretezett” internacionalizálódásában látják.

Érdemes utalni arra, hogy a globalizálódás legélesebb kritikusaiknak jelentős része nem közgazdász. Ezt esetleg azzal lehet megmagyarázni egyebek mellett, hogy a globalizálódás hátrányai nem kis részt in-

kább a társadalmi, és kevésbé a közgazdasági racionalitás oldalán mutatkoznak meg.

Olyan megfogalmazással is találkozhatunk, mint a következő: „globalizálódásnak nevezett új erő” söpör végig az ipari országokon, veszélybe sodorva civilizációjuk gazdasági alapjait. Ezt az új erőt teszik felelőssé a bér és jövedelem egyenlőtlenségek fokozódásáért, a középosztály eróziójáért és a foglalkoztatás növekvő bizonytalanságáért még olyan országban is, mint az Egyesült Államok.

Bár kétségtelen a nyugati, elsősorban az angolszász gazdasági és politikai be-

GAZDASÁG

van szó, hogy számos korábban is meglévő feszültség a globalizálódás révén nem csökkent, hanem inkább elmélyült, sőt újabbak is keletkeztek.

Elsőként a perifériára sodródás globalizálódás által is inkább tovább mélyített problémáját említeném. Bár a globalizáció egyik előnyeként tartható számon globális erőforrások hatékonyabb felhasználásának lehetősége, nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni olyan ellentmondásokat, mint az országok fejlettsége közötti egyenlőtlenség fokozódása, a máris tolerálhatatlan globális jövedelepolarizáció súlyosbodása.

Az a statisztikai mutató, amely szerint szakadatlanul nő a világtermelés a tényleges fejlődésre vonatkoztatva alig jelent valamit. A reálgazdasági fejlődés fontosabb mutatója, hogy mi történik a szegénységgel, mint pusztán a GDP növekedési üteme, nagysága, vagy akár annak egy főre jutó átlagos értéke, kiváltképp ha figyelembe vesszük a munkaerőpiacra lépők nagy számát és a mindinkább a „jobless growth”-ként jellemzett (munkahely teremtés nélküli) növekedést és a vele járó növekvő munkanélküliséget és alulfoglalkoztatottságot. A globális gazdaság, termelési és elosztási tevékenységek strukturális átalakulásának egyik jelentős hatása, hogy csak a legmagasabban képzett munkaerő iránti igény nő.

A technológia nemzetköziesedése sem járult hozzá a világgazdaság arányosabb fejlődéséhez, nem vált az egyenletesebb világgazdasági fejlődés forrásává. A technológiai szakadék minden korábbinál nagyobbra nőtt. Az ún. „harmadik ipari

forradalom” szinte kivétel nélkül minden fejlett országban végbemegy, de csak kevés fejlődőt érint.

A második veszély a bérek tartós stagnálása. Mindez messze túlmeleg a pusztta foglalkoztatási kérdésen, hiszen hozzá kapcsolódik a reálbérek és fizetések csökkenő tendenciája, nem utolsósorban pedig az oktatásra, képzésre fordítható kiadások eróziója, valamint a jóléti kiadások háttérbe szorulása.

A harmadik a fogyasztási szerkezet és az életforma terjedésében mutatkozó kedvezőtlen hatás. Ez valójában uniformizáló hatásnak tűnik, de nem kis mértékben része a polarizálódásnak.

A TNC-k globalizálódásában játszott domináns és sok esetben torzító, egyenlőtlenítő szerepe nem korlátozódik a hagyományos gazdasági szférára. Tevékenységük és befolyásuk elmozdult a politika irányába. Az ellenőrzésük alatt lévő óriási gazdasági erő egyre jelentősebb politikai befolyást is teremt számukra. Természetesen a korporatív tőke célkitűzései önmagukban nem elitelendők. A döntő kérdés az, hogy a korporatív tőke érdeke és szempontjai mennyiben képesek a nemzetállam, a régiók, vagy akár a helyi érdekek fölé kerekedni.

Az állam és az intézményei ugyanis nem vállalatok. Erejük minőségi kategória a TNC-hez képest. Képviselniük kell a közérdeket és a közjót, továbbá kulturális, környezeti, sőt politikai megfontolások sem mellőzhetők. A korporációk nem képviselnek szélesebb társadalmi rétegeket. Ezért a globalizálódás egyik jelentős aránytalansága a túlzott korporatív tevékenységben és az ezzel szembeni elégtelen állami ellenőrzésben rejlik. Aligha reális tehát az állami sze-

48

K É K

rendezkedés számos előnye, és sokan a globalizálódást is többnyire e modellhez kötik nem helyes, ha eleve minden tekintetben ebből indulunk ki és semmiféle más fejlődési út lehetőségét nem vesszük figyelembe.

Úgy gondolom fontos azt is hangsúlyozni, hogy a mai globalizálódó világ még távolról sem kialakult, sőt reális megítélés alapján még azt sem gondolhatjuk biztosan, hogy feltétlenül ez a mai változat az egyetlen lehetséges kibontakozási irány.

A fentiek előrebocsátásával előadásomban néhány, a globalizálódással is összefüggésbe hozható kockázati tényezőre szeretnék utalni. Természetesen hibá lenne ezek felmerüléseért kizárólag a globalizációt tenni felelőssé. Inkább arról

repvállalásnak a gazdálkodásból és az üzleti életből való visszaszorulását annak megszűnésével azonosítani. Sőt, a piac jó működésének is feltétele a jó kormányzás. A globális rendszer továbbra is a nemzetállamon nyugszik, amelynek funkciói értelemszerűen módosulnak a formálódó újabb feltételeknek, illetve követelményeknek megfelelően.

Végezetül megemlítek még egy fontos esetleges veszélyzónát a globalizálódással összefüggésben, nevezetesen a helyi termelés és a civil társadalom elemeinek háttérbe szorítását. A kis- és közepes gazdaságok fejlődéséről és a helyi szükségletek helyi termelésből való minél nagyobb mértékű kielégítésének össz-tönzéséről van szó. Ez csökkentené a városba áramlást, csökkenne a szállítási igény (és a környezeti terhelés) olyan helyekre, amelyek minden nehézség nélkül képesek lennének magukat ellátni.

A nagy kereskedelmi láncok rohamos térnyerése azonban jól szemléltetheti az élel-

GAZDASÁG

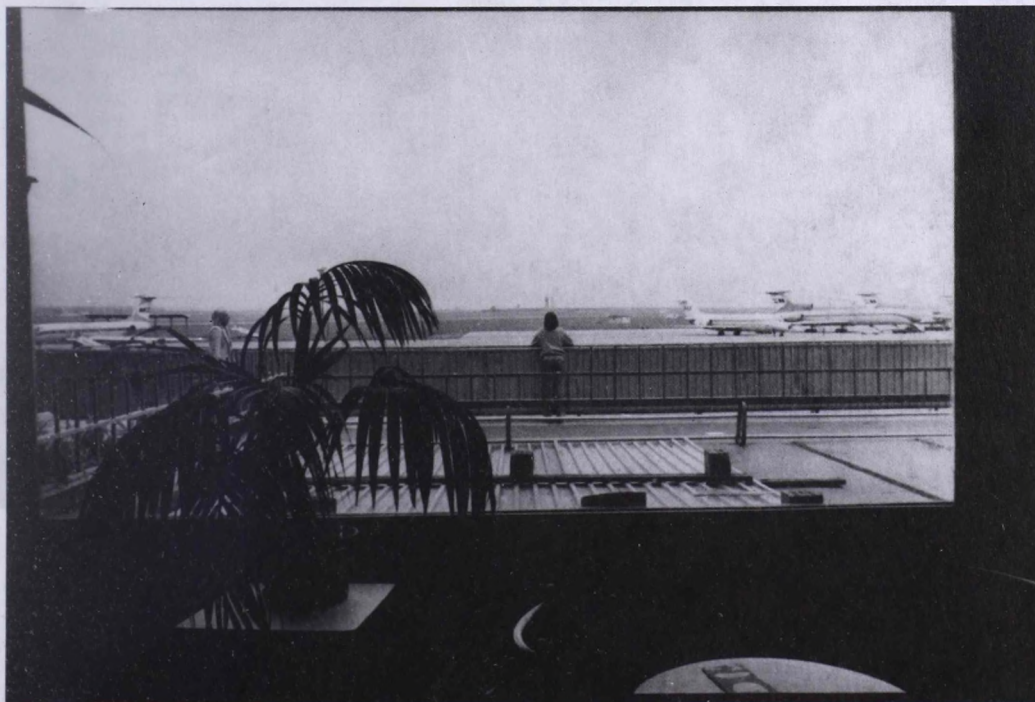
miszer kiskereskedelmi tevékenység bekebelezését. Mindez a szállítási igények felduzzadásához és a környezetszennyezés további fokozódásához vezetett. Olyan helyekre is nagy távolságokról való szállításokkal oldják meg az ellátást, amelyek minden nehézség nélkül képesek lennének magukat ellátni, miközben a helyi termelőket súlyos károk érik, a tényleges társadalmi költségek pedig nőnek, hiszen a megnövekedett távolsági szállításokból eredő plusz környezeti terhelés nem szerepel az árban. A helyi termékek eltűnését, standardizált típustermékek megjelenése követi.

Számos esettanulmány mutat rá, hogy az amerikai kiskereskedelmi hálózatok terjedése kereskedők tömegeit teszi tönkre, legtöbbször tudatosan, hiszen gazdasági erejüknel fogva évekig akár veszteséges árak mellett is képesek működni.

Összegezőképpen arra szeretnék utalni, hogy megítélésem szerint a mai világ talán legsúlyosabb gondja a szakadék állandó növekedése fejlett és kevésbé fejlett országok, régiók között. Ennek megállítása, de legalább lefékezése és egy fenntartható fejlődés lehetőségének a megteremtése kritikusan fontos kérdés. Márpedig a globalizáció hatása ezen a téren a legproblematisabb, itt igényli leginkább a nemzetállamok fejlődési érdekeinek fokozottabb figyelembe vételét.

49

K É K

Csillag István

Pénzügyi fegyelem és növekedés

Előadásom címe a pénzügyi fegyelem és növekedés némileg egybecseng a korábban sokszor emlegetett stabilitás, egyensúly kontra növekedés ügyekkel. A pénzügyi fegyelem a pénzügyi piacokon egy relatíve új keletű fogalom, legalábbis a nemzetközi piacokon. Magyar vonatkozásban az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetközi pénzügyi piacokon a pénzügyi fegyelem sokkal előbb köszöntött be Magyarországra, mint a vállalati vagy a belső hitelpiacokon. Úgy gondolom, hogy ez a fogalom lényegében egy konzisztencia kérdést jelent. Ha valahonnét

egyfajta transzparenciát is jelent. Így a versenyben, amelynek eddig kizárólag növekedési mutatói voltak, mintegy tíz éve a pénzügyi fegyelem normái érvényesülnek. Ez megnövelte a versenyben elért teljesítmény összehasonlíthatóságát, átláthatóságát.

A második szint, a kormányzati szint. Ahol lényegében a különböző politikák konzisztenciájáról lehet beszélni. Olyan politikákra gondolok, mint jövedelem-, fiskális- és monetáris politika közötti összhang. Kormányzati szinten vizsgálva a pénzügyi fegyelmet, ez a fogalom azt is

51

K É K

kölcsönözni kellene a fogalomrendszert, akkor én a fizikából venném azt, amiben mozogni szeretnék. Ez a hulláminterferencia jelensége, ami eléggé közismert: amikor azonos amplitúdójú hullámok találkoznak, akkor ezek eredménye egy relatíve nagyobb kilengés, és ez valamilyen minőségi áttörést hoz létre. Amikor ellenben fordított a helyzet, tehát ellensúlyozzák egymást, akkor kisimulnak, és nem következik be minőségi változás. A magyar gazdaságot illetően azt mondhatjuk, hogy az elmúlt évtizedben fordult elő először, hogy a konzisztencia törvény (vagy a fizikából ismert hulláminterferencia) eredményesen is ki tudta fejteni hatását.

A kérdést három szinten érdemes vizsgálni. Először belső vállalati szinten, ami

jelent, hogy a különböző kormányzati szereplők, a különböző kormányzati politikák között a konzisztencia törvény érvényesült-e, ennek egybe kell csengenie a vállalati piacokon tapasztalható pénzügyi fegyelmezettséggel, transzparenciával is. A kormányzatoknak – miként a vállalatoknak is – alapvetően kétféle cselekvési terük van: az intézményépítés és a policy kérdések. Magyarország kormányzati szintjén a konjunktúrapolitikai eszközök, tehát a policy kérdések jelentősége hagyományosan sokkal nagyobb, mint az intézményépítésé. Jóllehet, nemzetközi összehasonlításban Magyarország a környező országokkal szemben az elmúlt tízéves fejlődésben éppen intézményépítési képességével tűnt ki. A kormányzat az eddigi hagyományos

policy szerepköréhez képest áttért az intézményépítésre. Amiről mostanában másfél-két éve beszélünk, az a három policy jelenség: tehát jövedelem-, fiskális- és monetáris politika közötti összhangtörvény megbomlása, ebben az értelemben tehát a pénzügyi fegyelem kormányzati szinten történő megbomlása. Ami persze csak azért lehet így, mert azok az intézményrendszerek, amelyben kormányzati szinten mozogni lehet, nem nagyon épültek tovább.

A harmadik szintje ennek az összhangzattannak, tehát a konzisztencia,

52

K É K

vagy a hulláminterferencia-jelenségnek, a nemzetközi pénzpiacokon való reagálás és helytállás. Ez alapvetően valuta- és árfolyam-politika ügye, a valutaszpekuláció, illetve a valuta értékállóságára irányuló külső, externális sokkok kivédhetőségére való törekvés, ilyen intézmények építése, és az erre irányuló policy-k összehangoltsága. Ebben a tekintetben Magyarország többé-kevésbé jobban vizsgázott, mint a hasonló kicsi, sérülékeny és eladósodott országok döntő többsége.

Ebben megint elsősorban az intézményépítésnek az előnyei mutatkoztak meg. Nevezetesen: a monetáris politika, illetve a monetáris hatóság függetlensége Magyarországon az összes többi hasonló országhoz képest sokkal inkább előre haladt. Ez olyan esetekben is vissza tudott téríteni esetleg növekedéspárti vagy egyoldalúan növekedéspárti, egyéb kormányzati beavatkozásoktól, amire egyébként van példa a környezetünkben is, ami kivédte azokat az – egyébként létező – veszélyeket, amelyek egy ilyen kicsi gazdaságra leselkednek.

A hihetetlen váltás abban van, hogy ezen a kompetitív állami piacon versenyszervező és szolgáltató jellegű tevékenységet végeznek-e. Ez pedig megint intézményépítési kérdés, kiszámíthatóság, transzparencia, különböző politikák elválasztása a megfelelő eszközrendszerekkel, és a cselekvési tér beszűkítése, az összhang megvalósulása, kitágítása, tehát a reagálóképesség.

Tehát ami az elmúlt tíz évben Magyarországot bekapcsolhatta a globalizációba, az elsősorban az autarkiaák megtörése.

Az egyik előadásban elhangzott több „P” betű. Úgy gondolom, hogy a pénzügyi fegyelem szempontjából több „K” betűt érdemes egymás mellé tenni. Az egyikről volt már szó: ez a konzisztencia.

A másik a kompatibilitás, a harmadik a komplexitás és a negyedik a koncentráció.

Befejezésül, ismert tény, hogy a különböző politikák, a kormányzati beavatkozás és elsősorban a fiskális beavatkozás három fő funkcióját szokták megkülönböztetni. Ezek az újraelosztásban játszott kormányzati szerep, az allokációban és a stabilizálásban játszott állami szerep. E folyamatok hatására teljesen világossá válik, hogy az újraelosztásban játszott szerep marginalizálódik, vagy nem hatékony. Az intézmények közötti és melletti versenyek kikezdték ezt a hagyományos szerepet. Az allokációs szerep azáltal vált lényegében lehetetlenné, hogy kitágult a piacok hatóköre és területe, következésképp, – amiről már beszélünk – az internacionalódás és a különböző folyamatoknak internné tétele, az allokációs problémát nagyon nehezen teszi kormányzati szerepkörben megoldhatóvá.

A különböző statisztikák azt erősítik meg, hogy hihetetlen forrásokat és különböző újraelosztási politikákat pazaroltak vagy dolgoztak ki mintegy tíz év alatt, de a területi különbségek jöttányit sem csökkentek. Ez azt is jelenti, hogy egy másfajta koncepcióban kell gondolkodni. Utolsó mondatként: vannak természetesen a pénzügyi fegyelem építésében véletlenszerű jellegzetességek is. Tudniillik a globalizáció látszólag egyfajta konvergenciát, kiegyenlítést is jelent, másfelől pedig egy szegregációt, mint ahogy erről már volt szó.

Vitányi Iván

Mi lesz a kultúrával – az ezredforduló kihívásai

Megpróbálok a sok hasznos közgazdász-fejtegetés után a kultúráról szólni, a témához kicsit máshonnan közeledni. De ugyanazt fogom mondani, mint barátaim. A kultúra hegeli fogalmát fogom használni, aki szerint a kultúra az a képességünk, hogy az egyest az általános alá rendeljük. Ez teszi az embert emberré, ezen alapul a nyelv és egész viselkedésünk. Egyszerű a dolog, ha mondjuk két különböző macskát kell

keljünk, hogy „Megrakják a tüzet, mégis elaluszik”, már benne van egy általánosítás, mert hiszen voltaképpen az idő fogalmát írjuk körül, Utána pedig azt mondja a népdal: „Nincs az a szerelem, aki el nem múlik.” Ez már akkora általánosítás, hogy akár Heideggernél is megjelenhetne: amelyiknél arról van szó, hogy a tűz is, meg a szerelem is ugyanolyan dolgok, meg is rakják őket, meg el is múlnak. A népdal azonban ebből

53

K É K

ugyanazon fogalom alá rendelni, egy cirmost és egy sziaimit, mert meglehetősen hasonlítanak. Két kutyával már nehezebb a dolgunk, mert lehet az egyik pincsi, a másik pedig dobberman. Azt tudni, hogy ők egyazon általános alá tartoznak (a kutyáéhoz), ahhoz már kell bizonyos szellemi művellet. Ha pedig azt kérdezzük, hogy mely folyamatok tartoznak a globalizálódás tárgykörébe, akkor már az egyest az általános alá rendelni egy nagyon széles körű, nagyon bonyolult folyamat.

A kultúra tehát az a képességünk, hogy ezt meg tudjuk tenni. Amikor a kultúrát gyakoroljuk, akár a legegyszerűbb dal éneklésekor, vagy egy vers elmondásakor voltaképp ugyanezt tesszük. Például, ha a népdalban azt éne-

következtetést von le a rózsájával szemben. Nem azt, hogy rózsám, menjél haza, hülyeség elkezdni a szerelmet, hanem azt, hogy „Rakd meg rózsám, rakd meg, lobogó tüzedet/hadd melegítsem meg fájo kezeimet”. Azt hiszem, hogy itt a népdal a filozófia legmagasabb szintjén válaszol az idő kérdésére, vagy arra, hogy az ember hogy használja az idő fogalmát. Ha viszont inkább slágert éneklünk, mondjuk, rockzenei stílusban: „Mi ebből a tanulság, abszolúte semmi”, annak is megvannak ugyanezek a tanulságai. Most már csak azt tenném hozzá, amit Shelley mondott. Shelley példája szerint, ha két ember megismerkedik egymással, és megállapítják, hogy szeretik egymást, az bizonyos értelemben egy tudományos megállapítás, megfo-

galmaznak egy igazságot. De mit tesz a költő? A költő nem marad a megállapításnál, hanem tovább kérdez. Te jó Isten! Hogy mi a szerelem, arról fogalmam nincs. Nem is lehet! Mert az emberiség millió év óta gyakorolja, és még mindig nem tudja, és ezt fogom én, a költő megírni. Ez ugyanoda tartozik: az egyesnek az általános alá rendeléséhez.

Ennyi bevezető után térjünk rá a kultúrára. Nézzük először a mennyiségi oldalát. Egy kis parasztközösségnek számszerűen nincsen sok kultúrája. Van néhány dala. Járdányi Pál és Vargyas

KULTÚRA

gyon sok jut, ezek kevesen vannak, és vannak sokan, akiknek kevés jut.

Mi van ma? Ma, ha a kultúrát nézzük, a legelső megállapítás, hogy mennyiségileg óriási fordulat következett be. Gondoljuk el: 1899-ben hány zenemű hangzott el Magyarországon egy év, egy hét, egy nap alatt? És hasonlítsuk össze, hogy hány hangzik el ma? Mert akkor csak úgy tudott elhangzani, ha valaki eljátszotta. Ma viszont ezer és ezer módja van a televíziótól, a videótól, az internettől, a CD-, normállemeztől, a kazettától, amely módon az emberek zenét hallgatnak. És hányfélet? Akkor csak azt hallgatták, ami itt rendelkezésre állt. Bizonyára nem sok tibeti zene hangzott el Magyarországon, vagy talán egyáltalában nem hangzott el. Ma, ha valaki tibeti zenét akar, bármikor játszatja, dosztig. Tibetit, indiait, dél-amerikait. Múltbelit, jelenbelit, akármilyet. Végtelen mennyiségben áll rendelkezésre. Ugyanúgy lehet folytatni, például a színházi előadásokkal. Természetesen abból is több hangzik el, különösen, ha bele vesszük az elektronikus formákat. De azt is mondhatom, hogy hányféle vallás hozzáférhető, amelyikbe az ember beléphet. Lehet Síva-hívő, Buddha-hívő vagy muzulmán, ha két nap alatt odatartozhat a közösséghez. Megtanulhatja a legkülönbözőbb tanokat. Tehát fogalmazhatjuk úgy, hogy végtelenül megnőtt a kultúra diszponibilitása, és ez egyaránt vonatkozik a művészetekre, a tudományokra, a társas viselkedési formákra is, legalábbis elvileg. És ez az alapvető, ez az első számú történet, ami a modern

kort, a globalitás korát jelenti. Ugyanakkor azonban a globalizáció nem homogenizálja a társadalmat, legfeljebb uniformizálja, és ez nagyon fontos. Nem homogenizálja, de megváltoztatja a munkát, és ezáltal a társadalom szerkezetét. Ma kevesebb munkára van szükség ugyanannyi teljesítményhez, ezért össztársadalmi szinten is kevesebb munkára van szükség. A tőkének is kevesebb munkára van szüksége ahhoz, hogy ugyanazt megtermelje, ennél fogva a munka fogalma is megváltozik. József Attila szavaiból – „A szén, vas és olaj / E való anyag teremtett minket e szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve”, – ma már csak a szörnyű társadalom az érvényes, az összes többi nem. Ezért kiáltott fel Hannah Arendt „Hová, mi lesz a munka társadalmával munka nélkül?” Hová vész a munka társadalmából a munka. No, persze, megvan, de megváltozott. Ma már a flexibilis munka a divat, ami azt jelenti, a munka szervezettsége is megváltozott, és ezzel a társadalom egy jelentős részének megváltozott az időhöz való viszonya. Erről egyaránt lehet mondani, hogy a szabadidő növekedése és az időszervezet fellazulása. Az ELRA-nak (European Leisure and Recreation Assotiation), amelynek tagjai vagyunk, az EU azt a feladatot adta, hogy vizsgáljuk meg, hogy mi fog történni 2010-re, amikor az EU-ban általában bevezetik a négy napos munkahetet. Mert természetesen előbb-utóbb elérkezünk ehhez. A heti munkaidő obligát mennyisége egy évszázad alatt 35 órára csökkent, de ott megállt. Pedig jeles közgazdászok, filozófusok, szociológusok azt mondták, hogy sokkal jobb lenne ez alá menni, jobb lenne ugyais, ha az emberek ugyan

54

K É K

Lajos vizsgálták: egy-egy faluban mintegy 500 és 1000 közötti számú dal él. Azután van néhány mese. Azt is vizsgálták, nem több ennél a számnál. Néhány díszítő motívuma, ez még sokkal kevesebb. Néhány dramatikus szokása, ez is csak néhány. Nagyon kevés tehát a kultúra. A nyelv is, híjában van absztraktnak fogalmaknak. Tehát a kultúra maga kevés, de az mindenkié, és alkalmas arra, hogy a közösséget egyben tartsa. Később ez változik. Létrejön egy másik fajta társadalom, amit egyesek kapitalizmusnak neveznek, mások p-betűs szavakat használnak: polgári, piaci, pénz, politikai társadalomban. Ebben sok kultúra van, de nem egyenletes elosztásban. Vannak emberek, akiknek na-

kevesebbet dolgoznának, de többen dolgoznának, tehát a munkanélküliség csökkentésének ilyesfajta eszközei is lehetnek. Jospain végül utolsó nap merte azt bevetni választási hadjáratába, meg is nyerte vele.

Miért nem merik hát megcsinálni? Azért, mert félnek. Ha a munkaidő 35 óra alá csökken, egy más társadalommal fogjuk szembe találni magunkat, amelyekben nem az a dolga az embereknek, hogy ott üljenek a munkában, és munka után kifáradva kezdjenek szórakozni. Az eddigi társadalom már féken tartható, rendben tartható, csak akkor lázad, ha már nincs ideje ennie, a lázadásnak pedig megvannak az előre kiszámított formái, amelyek rendőri módszerekkel elfojthatóak. Ha azonban elkezdődik az, hogy az emberek jelentős része az idővel másképpen rendelkezik, akkor csak azt lehet tudni, hogy nem lehet tudni semmit. Hogy elkövetkezik az a pillanat, amikor a dolgok mássá válnak, elkezdhetnek gondolkodni arról, hogy mit csináljunk, és abban mindenféle dolog előfordulhat, a társadalommal szemben is. A társadalom tehát nagy dilemma elé került, legalábbis a fejlett része, amelynek ez lehetővé válik. Ez nem vonatkozik egyelőre Pakisztánra, még kevésbé Tanzániára, még kevésbé Burundira. De itt, a tőlünk Nyugatra eső szerencsésekre, és egy kicsit ránk is már lassan kezd vonatkozni az. A dilemma a következő: vagy marad a munkanélküliség, és akkor megnövekszik az underclass, új formái fejlődnek ki, társadalmi feszültségek keletkeznek. Vagy több szabadidő van, de akkor másképpen lesznek a társadalmi feszültségek, és azok szintén nem lesznek elkerülhetőek. Ez a kérdés, válaszok – mondja a

nemzetközi globalizmus a társadalmaknak. Ezt a feszültséget méltóztattok választani, vagy azt a feszültséget. Ezt a megoldást, vagy azt a megoldást. A társadalmak pillanatnyilag nem választottak. Azt hiszem, hogy a globalizáció ebből a szempontból egyrészt valóban óriási lehetőség, másrészt óriási veszély, mert nincs az emberiségnek olyan lépése, nem is lesz, amely ne járna veszélyekkel. Rettenetes lenne majd olyan korban élni, amikor már előre minden kiszámítható, pontosan úgy történik, és semmi nem jön közbe.

Az időszervezet tehát nem vált homogénné. Felül – elmúlt már a vebleni időszak, amikor – a felsőosztály dolgoztalan volt. Ma a felsőosztály látástól vakulásig dolgozik. Éppen azért felsőosztály, mert tele van munkával, aktivitással. Alul, az underclass viszont nem érkezik bele ebbe a szabadidőkorszakba, hanem a kényszeres időfelhasználás korszakában van: minél nagyobb az underclass, minél hagyományosabb, annál inkább; és mindenütt van hagyományos alsóosztály. A csodálatos, gazdag Amerikában éppen úgy nem szüntették meg, sem a chicanókat, sem a feketéket, sem a más bevándorlók nem érkeztek még bele abba a gyönyörű társadalomba, amelyben ezeket az eszközöket tudnák használni. Középen van az a probléma, amiről beszélünk, a közép kultúrája az, amely eldöntheti azt, hogy milyen irányban fogunk haladni, ebben a középben nem pusztán középarányost, hanem arisztotelészi értelemben véve, a szervező közepet értem. A jövő rajta múlik.

Ennek ismeretében nézzük meg az egyes ember időfelhasználását. Magyarországon – mint láttuk – végtelen mennyiségben élhetünk a kulturális eszközökkel. Ugyanakkor mit csinál az egyes ember? Az egyes ember most olyan, mint a paraszt. Olyan maradt. Mert a paraszt annak idején 500-1000 dalt tanulhatott meg, egy cigányzenész, vagy 500-1000 nótát ismer (ezt viszont Sárosi Bálint mutatta ki). És hogyha most valaki mondjuk a rockzenét vagy a technozenét szereti, az körülbelül ugyanennyit tud.

55

K É K

Aki a klasszikus zenét szereti, Vivaldit és Beethovent, az vajon fejben tud-e tartani ennél többet? Nem tud, a legkomolyabb zenét élvező és a legpopulárisabb muzikát kedvelő is csak egy bizonyos határig tud elmenni a maga személyes gyakorlatában. És ugyanúgy minden műfajban. Az egyes ember megmaradt embernek ebben a rendszerben, tehát arról van szó, hogy milyen rétegek kultúrák, kultúraformák keletkeznek?

Ugyanide kell sorolnunk, tennünk azt a fajta törmelék-kultúrát – csak így tudom nevezni –, ami nagyon sok embertársunknak jut osztályrészül, éppen az underclassokban. Ők azok, akik nem jutottak el oda, hogy magasabb kultúrát, vagy valamilyen, viszonylag kompakt szub- vagy rész-kultúrát sajátítsanak el.

Ahhoz sem, hogy a magyar vagy az európai rockkultúrát, vagy a Diákszigeten játszott mostani alternatív kultúrát tudják magukénak. Csak mindenből egy keveset, csak éppen annyit, ami a mindennapi élethez elégséges. Az a kérdés, hol tartunk? Ha ilyen sokféle rész-kultúra van, akkor hogyan lehet ezt osztályozni? Valamilyen módon meg kell tartani azt az osztályozást, amely felső (elit), közép és alsó szintű kultúrát különböztet meg.

A társadalom elitjében is megkülönböztethetjük a menedzseri és az akadémiai kultúrát. A magas kultúra válfai-

56

K É K

jainak mindegyike a tudatos választást, a generalizálás módszerének tudatos alkalmazását jelenti.

A középréteg kultúrája kétféle. James Davieson Hunter, amerikai szerző azt írja, hogy az amerikai középosztály kultúrája is kétfajta. Nemcsak abban különböznek, hogy milyen televíziót szeretnek, vagy milyen színdarabot néznek, hanem egész magatartásukban, amelyben benne van az erkölcsi, a politikai, a társas magatartás, az iskolához, a médiához, a kultúrához való viszony.

Sok példát mond Hunter, egyet idézek. A kérdés, hogy hol történjen a gyerekek szexuális felvilágosítása? A konzervatív szárny azt mondja, a tanár ne magyarázzon az iskolában az én lányomnak petesejtről, meg ondósejtről. Ne mondja el, hogy a méhek és a nyulak hogyan csinálják. Ez a családban az apa feladata. A pedagógus maradjon nyugodtan. A libertárius pedig azt mondja, hogy az adóból azért fizetem a pedagógust, hogy magyarázza el, énnekem aztán már csak az erkölcsi tanulság levonása marad. Ez két világ. Ez nem érintkezik egymással. Másképpen ítélik meg az amerikai elnök szexbotrányát. Másképpen ítélik meg a kossovói bombázást. Másképpen ítélik meg a napi eseményeket, az egészségügy reformját, a televízió műsorát. Mindent másképpen ítélnék meg, mert két, különböző magatartást követnek. Harc folyik a két kultúra között, amelyben mind a kettőnek vannak változatai.

Két nagy társadalmi modell érvényesül a globalizáció keretében a kultúra vonatkozásában. Az egyik azt mondja, hogy nincs szükség csak egy szűk értelmiségi rétegre, amely a globalizáció gazdasági és politikai erőinek szolgálatában megteszi a szükséges intézkedéseket, fölfedezi azt, amit föl kell fedezni, kidolgozza a technikáját annak, amit ki kell dolgozni, megteremti a munka-

feltételeket, végrehajtja, és akkor a társadalomnak nincs más dolga, mint nézni a televíziót, és valamilyen módon jól élni. Mert ebből annyi pénz származik, hogy a társadalmat el lehet tartani, és ha valaki még lázadni akar, akkor reggeltől estig nézheti a Baywatch-ot. Lehet így élni? Lehet. Egész tisztességes élet, sokkal jobb ez, mint szegényparasztok lenni 1930-ban Magyarországon. Ez tehát egy lehetséges koncepció, ehhez a társadalomnak már nagyon nagy demokráciára sincs szüksége. A demokrácia színpadi díszlet marad, a kormányok és kormányfők majd eljátszadognak, de valójában a nagy korporációk a színpal mögött rendezik el a dolgokat.

A másik koncepció az, amikor a társadalom önmaga is saját kultúrát, életet, demokráciát akar, s meg tudja teremteni a feltételeket arra, hogy egy igazi együttműködés jöjjön létre a civil társadalom, az állam és a gazdaság, tehát az előbb emlegetett három szereplő között.

Nem egyirányú látszat-játék, hanem egy kölcsönös, tárgyalásokon alapuló folyamat. Ehhez természetesen olyan kultúra szükséges, amelyik felkészíti a szereplőket. Nem hiszem, hogy ez csak lokális kultúra.

Azt hiszem, Szilágyi Ákosnak van igaza, amikor a lokalitással szemben a szellemi kultúrának a jelentőségét emeli ki. Tehát részben lokális erők kellene hozzá, részben általában a szellem, a kultúra védelme.

Almási Miklós

Egyenkoszt és tradíció

Előadásomban a globális kultúra és a globális gazdaság közötti „senki földjén”-vel szeretnék foglalkozni. A globális kultúráról sokat írtak már, a globális gazdaságnak is nagy irodalma van, a kettő egymáshoz kapcsolódása azonban – úgy gondolom –, mégér egy misét. Az első részben azzal szeretnék foglalkozni, hogy hogyan működik a kulturális globalizáció gőzhengere. Mi az, ami előre hajtja, mi az a kapcsolódási pont, az interface, ami gazdaságilag megteremti az utat, a befogadást, az igényt a globalizáció termékei iránt.

képtömegek, amelyeknek vevői és fogyasztói vagyunk.

A tulajdonképpeni probléma az, hogy a globális kultúra nem a kultúra teljességét foglalja magába. Az offenzívítás és a gőzhenger-jelleg először a képi forradalommal kezdődött. A picturturn a televíziókép, film-, magazin-kép uralmát hozta. Másodszor a popzene világa, harmadszor az életforma, öltözködés, mindaz, ami ehhez kapcsolódik. Mindegyiknek a jelszava: hogy „mindenütt, minden, ugyanúgy”.

57

K É K

A második részben arra szeretnék válaszolni, hogy milyen ellenhatást vált ki a gőzhenger beindulása világszerte, azaz a lokális kultúrák visszacsapásáról beszélek. A kétféle mondandóm aránytalan lesz, mert a dolog velejét illetően pesszimista vagyok. Úgy érzem, hogy a globális kultúra nyomása, túlhatalma, nagysága sokkal erősebb, mint hogy arra érdemben reagáljunk, akár Európában, akár másutt.

Kiinduló tézisem a Wallerstein-féle centrum-periféria gondolat. A tőke, pénz, kulturális és társadalmi modell a centrumból, jelesül Amerikából indul és a periféria országai felé halad, ide értve Európát is. Az USA-ból vesszük át az értékeket, onnan indulnak meg azok a

Ez az első tulajdonképpeni kérdés, hogy hogyan lehetséges az, hogy a globális kultúrának legalábbis ez a része, ami a képkultúra nem mindenütt, nem ugyanúgy talál befogadásra. Ezekben álmokat adnak el, rémálmokat, vágyálmokat, egyéb álmokat, és ezeknek a világon mindenhol vannak vevői: Kazahsztánban, Kuala Lumpurban, Dél-Afrikában, Európában. Ez azért furcsa – és most itt, mint esztéta teszem föl a kérdést, de nem úgy akarok rá válaszolni –, mert ezek különböző kultúrák és fogalmuk sincs arról, hogy hogyan működik az az eredeti társadalmi, kulturális modell, aminek a leképezései ezek a filmek. Mi az oka annak, hogy az amerikai filmnek ez a of-

fenzívája sikeresen működik? Három okát látom. Az első ok, hogy ezek a filmek nem történetet, narratívát adnak, hanem egy életformát kínálnak. A néző egy életformát vesz, amikor nézi, abban él, annak dacára, hogy nem ismeri. A második a virtualitás, és a harmadik a szórakoztatás.

Az életforma esetében megfigyeltem, hogy az embereknek nem is tűnik föl az, mi is a történet veleje, viszont észrevesznek pl. egy fürdőszobát, milyen érdekes, vagy, milyen klassz gatyája, milyen szép cipője van a szereplőnek,

58

K É K

milyen érdekes ételeket találunk abban a kis venezuelai vendéglőben, ahol a főhőst aztán a maffia majd lelövi. A filmből többnyire ezek maradnak meg. Ezek a furcsaságok, különlegességek egy életformáról szólnak, ami hihetetlenül vonzó. Álomról van szó. De fölteszem az első rejtvénykérdést: tudja-e két ember ugyanazt álmodni? Nem, két ember nem tudja ugyanazt álmodni. Ezt a tételt már a görögök megfogalmazták: azaz minden ember éber állapotban közösséget alkot, de álmában mindenki külön-külön álmodik. A filmmel „kitalálódott” egy olyan álomfajta, amit milliók álmodnak egyszerre. Hogyan lehetséges az, hogy ez az álom befogadásra talál? Mert olyan életformát ígér, amely hallatlanul von-

KULTÚRA

zó. Itt jön a centrum-periféria összefüggése, a centrumország Amerika, az amerikai életforma, mint modell, hihetetlen erővel sugárzódik át.

A második mozzanat, amit kiemelnék, az a virtualitás. Mivel álomról van szó, virtuálisan kínálja. Senki nem hiszi azt, hogy ha azt a hamburgert eszi, amit Bruce Willis, vagy azt a nadrágot, amit ő hord vagy azt a T-shirt-öt, amiben leléptek, akkor ő azonos lesz azzal. Ez virtuális azonosulás. A látszólagos világában történik ez az azonosulás, csak hogy a képi forradalom korszakában a virtualitásnak valóságértéke van. A kultúra virtuálisan olyan szuggesztív, a jövőre vagy a jelenre vonatkozó ígéretet hordoz, ami valóságnak hat. Manuel Castels, az Internet forradalom alapkönyve, a *Network Society* című könyv, szerzője írja le azt az esetet, ami az előző elnökválasztásnál történt. Ott ugyanis az elnökjelölt arra vállalkozott, hogy valami olyasmit mondjon, ami közel áll a néphez. Kiszúrta a Murphy Brown című sorozatnak egyik epizódját. Ebben Candys Bergen nevű színésznő által alakított figura elhatározza, hogy egyedül szül gyereket. Keresztül is viszi, szakít a férfival, akivel addig együtt élt, a gyerek megszületik. A szenátor – valóságos elnökválasztó hadjárata során belekötött a film cselekményébe: a család, ilyen-olyan értékek nevében. Csak hogy a következő adásban – azaz a virtualitás szintjén – Candys Bergen fõlszólalt, és kikérte magának a történeteket. (Az adáson belül, a forgatókönyv szerint ő megszólalhatott és válaszolhatott az el-

nökjelöltnek.) Fõlmerül a kérdés: ki válaszolt itt és kinek? Ha a virtuális valóságban vagyunk, akkor a figura, ha a valóságban, akkor Candys Bergen, a színésznő az, aki megszólal. És kinek: egy valóságos elnökjelöltnek, vagy egy feltételezett konzervatív ellenzéknek? Vagy hogy történik ez? Nem a globális kultúra találta ki a virtualitást, de kihasználja az életforma kisugárzását, a jobb életforma ígéretét, és ezt a furcsa, a valóság és álomvilág között ingadozó, nem tetten érhető szerkezetű struktúrát, amit ezzel a példával próbáltam illusztrálni. Ennek a két mozzanatnak, az életforma-ígéretnek és a virtualitásnak van azonban egy rendkívül erős társadalmi-gazdasági funkciója. Nevezetesen a tőkebehatalás előkészítése. Voltaképpen domesztikál a globális kultúrának ez a része, a képi kultúra, televízió, film, képeslap, az a képtömeg, ami ránk hullik ebből az esőből. Megszoktatja azt a világot, ami be akar hatolni, és amit be akar oda vinni. Azaz könnyebbé teszi a tőkebehatalást, mert előkészíti annak otthonos mozgását. A nyelvet tekintve, minden angolul hangzik el. A szerződéskötés, az újságírói szakzsargon, a közgazdasági fogalmak angolul vannak, és ez nem baj. A másik oldalon ez azt is jelenti, hogy az a nemzetközi menedzser, aki útra indul, nemcsak azt akarja, hogy abban az országban, ahova megérkezik, otthonos körülmények fogadják, tehát reggel Kellog's-reggeli legyen, hogy tusfürdő legyen a fürdőszobában és az Intercontinental színvonalának és struktúrájának megfelelő szoba várja, hanem hogy az a fajta modernizáció, amit ő folytatni fog, már félig-meddig elő legyen készítve. Itt van az az inter-

face, ami a globális kultúrát hordozza. Nem egyszerűen arról van szó, hogy itt egy zseniális dramaturgia — az is van benne természetesen — működik, hanem ezt alátámasztja az, amit úgy nevezünk, hogy a tőkebehatolás stratégiája. Ugyanakkor jól tudom, hogy mindez a teremtő pusztítás nevében, a modernizáció jegyében történik. Tehát a tőkebehatolás kapcsán — s ezt én most nem démonizálni akarom — egy nagyon erős modernizációs tendenciáról van szó. Kuala Lumpur húsz évvel ezelőtt kis falu volt, ahol a tehenek benéztek az ablakon. Ma ott van a világ legmagasabb kettős toronyépülete és egy olyan üzleti negyed, ami Manhattanal vetekszik. A baj az, hogy valami pusztul, a veszteség itt is jelen van, mert teremtő pusztításról beszélünk. Először is elvesz a pluralitás, aminek egy demokratikus társadalomban hívei vagyunk, a tőkefejlődés sokfélesége, például a történelmi értékeké. A globális kultúra abszolút jelenidejűséget igényel. A múlt nélküli ember, a történelem elvesztése az én elvesztését jelenti. (Az én létem az, hogy ki voltam a múltban: ha ezt megvonják, a nemzet, a regionalitás, az egyén szintjén, akkor ez a véget jelenti.)

A harmadik gondolat: a kultúra globalizációját elősegíti a szórakoztatás. Itt azonban egy többretegű fogalommal találkozunk, amelyet infotainmentnek neveznek. Az információ ugyanis csak szórakoztatásként adható el, de másként, mint a hagyományos esetében. Két különböző dolognak az összekapcsolásáról van szó: így az információnak és a szórakozásnak, vagy politikának és szórakozásnak.

A globalizációnak óriási visszahatása van, hogy addig nyomul, amíg kiprovokálja a befogadó országból az ellenállást, hogy nemet mondjon ennek a nyomásnak. Ennek legnyilvánvalóbb megjelenése a különböző fundamentáliszmusok föltámadása, az Amerika-, valamint az amerikai kultúra, az amerikai politika ellenessége.

Másik jelenség a nemzetfogalom újra-éledése. Nem a hagyományos értelemben, hanem egy új köntösben, amiről megpróbálják az elmúlt húsz évben lehámozni azokat a negatívumokat, amelyekkel megterheltek. A német történetírás, a német közírás küszködik a leglátványosabban ezzel: mit jelent németnek lenni? Mást jelentett az egyesülés előtt, akkor behúzták a farkukat és semmit nem szóltak. Most egyesült a két Németország, nagyhatalom lett, most mit kezdenek magukkal, amikor ilyen nagyok és erősek lettek? Ennek vannak negatívumai, de én a pozitívumokra hívnám fel a figyelmet: egy másfajta, a történelemmel, a tradíciókkal és a hagyományokkal összekapcsolt nemzetfogalom születik meg, ami nem akarja takargatni a negatívumokat. Sőt! Tagadja azt a kiglancolt és a konfliktusokat elfedő tradicionalizmust, ami a régít jellemezte

Ugyanezt a visszahatást a kultúrában is tapasztalhatjuk. Megjelentek és körülbelül húsz éve élnek azok a kísérletek, amelyek az egyes nemzeti kultúrákon belül saját képi kultúrát, saját populáris kultúrát akarnak újratermelni, mert otthon akarják magukat érezni. A BBC-4 nevű filmstúdió dolgo-

zott ezzel, sikerei is voltak, jeles filmek születtek: *Négy esküvő, egy temetés* című filmet emliteném például, s ezt Európában veszik, mert végre van valami, ami rólunk szól. És úgy is szól, hogy igen, ez nem amerikai jellegű, ez a miénk. Csakhogy globális piacon kell érvényesülniük. És a BBC-4 bajba került pénzülszán, egyszerűen nem bírja fenntartani magát, engednie kell a globális piac törvényeinek, jelesül a hollywoodi nyomásnak, amely nem összeküvés alapján működik, hanem a piac törvényei szerint. Azt mondja Ameri-

59

K É K

ka: döntsön a piac — arra a francia kísérletre, ami úgy szólt, hogy bizonyos kvótát írnak elő, hogy a televízióban vetített filmek hány százalékának kell franciának lennie. Az amerikai tömegfilm a tizenéveseket célozza meg, s ők nem tudják, tíz év múlva már nem is fogják tudni, hogy mivel mással lehetne ezt pótolni. Tehát elfelejtődnek bizonyos tradíciók, narratív struktúrák, elbeszélési fordulatok, a kétfenekűség, a fenntartott láb, az ironia, mindez elfelejtődik, mert nem abban nőttek fel. Később ők lesznek a többségi nézők, és ők, mint többségi nézők fogják elsőpörni az európai kísérleteket.

De tekintsünk másfelé! A mediterrán kultúra nem tudott átlépni az Alpokon. Ott maradt. De ott megmaradt!

Az Alpokon túl a protestáns, itt egy másfajta katolikus kultúra terjedt, melyek a kultúra gyökerei, lenyúlnak az életformába, amik évszázadokon keresztül alakultak ki, amik nem engedik magukat csak úgy, „egy vonattól elütni”. Tehát a globalizálás gőzhengerre nem fogja tudni olyan könnyen elsimítani. Mégis ezt most feltételes módban kellene fogalmaznom, mivel pesszimista vagyok a folyamatot illetően. De megpróbálok bizakodni. Például abban,

KULTÚRA

hogy Kelet-Európának van egy fantasztikus ütőkártyája. Ez a Bécs-Budapest-Prága jelenség, talán Varsó, amely egy kicsit még körülöttünk van. Az a fajta ironikus, humorra kihegyezett hang, fül, szem, ami mindenben a kétértelműséget, a feltételes módot, az igenbe csomagolt nemet látja és az akasztófa alatt is humorizál. Amit nem

ért meg Hollywood, ezeket kihúzza. A globális kultúra nem akar, nem tud ezzel élni. Semmiféle kétértelműséget nem tűr meg, itt viszont ez az, ami hat és ez az, ami Švejtől Esterházyig fellelhető és a mai irodalom jelentős áramlatai is ebből élnek.

Abból a humorból és kétértelműségből, ami a túlélés majdnem hogy egyetlen feltétele a globális nyomással szemben.

Lányi András

Eurózis

A globalizáció szó hallatán megjel-
nik egy kép a szemem előtt: az egész
művelt világ nagyjából egységes kor-
mányzati elvek szerint, kitűnő utakkal,
jó kommunikációval összekötve: az anyagi
javak – odáig ismeretlen – bősége, kifino-
mult jólét, – íme, a római birodalom képe
i. sz. 4. századában, az összeomlás előtt.
Az ökológiai rendszerelmélet arra tanít
bennünket, hogy egy rendszer minél egy-
ségesebb, minél inkább egynemű, azaz
egy elv alapján működik, annál életkép-
telebb, rugalmatlanabb, törekenyebb.
A gazdasági hatékonyság elve alapján

hetősége, különben ezek a személytelen
közvetítőrendszerek, az informatika és
a piac nem működnek. Minden tudást
olyan alakra hoznak, amelyben az más
tudásokkal maradéktalanul összemérhe-
tő, felcserélhető, ellenőrizhető és így
használható, optimalizálható.

Lényegében ez a globalizáció kihí-
vása, Európa egyesítésének az a törek-
vése, amelyet én „eurózisnak” neveztem.
E felfogás szerint Európa egyesítése az
európai gondolatnak, Európa kultúr-
történeti fogalmának a szöges ellenke-
zője, ha dramatizálni akarom, akkor az

61

K É K

egységesülő későmodern civilizáció egy
ilyen, az ökológia felfogása szerint ha-
nyatló szakaszába jutott rendszer.

Vajon olyasm-e a kultúra, ami glo-
balizálható? A kultúra egy adott né-
pesség történelmileg kialakult együtt-
élésének a mintázata. Ez a mintázat
nyelvi úton kerül áthagyományozásra,
tehát személyes részvételhez és megér-
téshez, együttléthez kötött. Ezért nem
globalizálható, tulajdonképpen a
globalizáció civilizációknak a szó szor-
os értelmében vett kulturális korszak
végét jelenti. A globális informatika
korában a tudást tároljuk, használjuk
és manipuláljuk. Ezekhez a műveletek-
hez nem elengedhetetlenül szükséges a
tudás megértő elsajátítása. Szükséges
viszont a tudások egyetemes összemér-

európai kultúra vége. Európa a kicsi-
nyek legyőzhetetlen ereje, az az erő, ami
a megszüntethetetlen sokféleségben rej-
lik. Európa történetében időről időre
törtétek kísérletek Európa egyesíté-
sére. Az első ilyen kísérlet és maradjon
ez modell számunkra, az a déloszi szö-
vetség, amit a perzsa háborúk győztese,
Athén erőltet rá a városállamokra, si-
kerül is egy egységes, erős, ütőképes
görög szövetséget létrehozni, ez nagyon
jó az athénieknek, és néhány évtized
múlva az egész antik görög kultúra vál-
ságához vezet, amelyet azután e kultu-
rális formáció összeomlása követ. Eu-
rópa tehát nem egyesíthető, ha egye-
síthető volna – ebben az értelemben –,
már nem volna Európa. Nem a nemzeti
öncélúság, a nemzeti elzárkózás szem-

pontja az, amivel Európában az európai egyesítés mostani törekvésével a gondolkodó emberek szembeszegülnek. A sokféleség tette lehetővé, hogy az európai kultúra termékeny párbeszéd lehessen az egymástól különbözők között, ami soha nem asszimilációhoz, hasonlósághoz, hanem inkább új sajátosságok, minőségek születéséhez vezetett. Ez a páratlan dinamizmus az európai fejlődés titka. Európa egyesítése, azaz egyenműsítése a közös mérték, a közös szabályozás, a közös törvénykezés, a közös ellenőrzés stb. tulajdonképpen az euró-

KULTÚRA

pai kultúra létalapját veszélyezteti, a személyt, az individualitást, az egyéni kezdeményezés jelentőségét. Európai alapértékek sérülhetnek egy ilyen egysegítő, egyenműsítő folyamatban.

Ami a nemzetállamot illeti: mi, magyarok, akik az államhatárokkal úgyis bajban vagyunk, mert időről időre változó birodalmi fennhatóságok alatt kell magunkat magyaroknak vallanunk, és ez esetleg a határ egyik-másik oldalán élőknek nem válik előnyére. Korántsem mindegy, hogy a nemzeti szuverenitás egyes elemeit földadják, vagy leadják helyi és regionális autonómiák javára. Nagyon jól tudjuk, hogy az európai döntéshozó testületekben ma már a szakapparátusok és központi bürokráciák viszonya megváltozott. Az egyensúly a szakbürokráciák javára billen el.

Miért féltjük mi, magyarok, másoknál inkább a kulturális önazonosságunkat? Mert veszendő, vitatott és több száz éve sem megszűnni, sem teljes biztonsággal megmaradni nem tud ez az önazonosság, tehát állandóan ki is alakítja a védekezés – olykor nem éppen szerencsés – mechanizmusait, de alakítja egyúttal ennek a nemzeti kultúrának a különös életképességét is. Mindig képes arra, hogy új, idegen, külső hatásokkal termékeny kölcsönviszonyba kerüljön. Azért európai a magyar kultúra, mert a különbségek őrzésén, fenntartásán és párbeszédén alapuló kapcsolatokra van berendezve. Védekező, mert kicsiny és mert a birodalmi alárendelődés sokféle történelmi tapasztalata áll rendelkezésünkre. Az egyenrangúként való szövetség tapasztalata ellenben vajmi ritka az utóbbi évszázadok történetében. Mozgásterünk az integráció keretében nem növekedni, hanem szűkülni szokott.

62

K É K

Szilágyi Ákos filozófiai gondolataihoz kapcsolódnék. Mélységesen egyetértek fő tézisével, amit úgy fogalmazott meg, hogy nem a globalizálódás ellen, hanem az elszellemtelenedés ellen kell védekeznünk, még hozzá a globalizáció legsajátabb eszközeivel. Előadásomat különböző definíciók alább megadott fogalmi rácsára kívánom felépíteni.

I. Kultúra fogalom

- A. kanonizált magas kultúra
- B. társadalmi cement
- C. személyes jelentések, szubjektív életvilág

Dessewffy Tibor

Nem rés, nem bástya –

egy kis ország lehetőségei
a globalizációs kihívások erőterében

II. Állami szerepvállalás lehetséges formái

- A. Tulajdonosi
- B. Szabályozó
- C. Vásárló
- D. Megrendelő
- E. Támogató

III. Kulturális globalizáció negatív formái

- A. Tömegkultúra McWordl (Barber)
- B. Terjeszkedő yuppie stílus és értékrend
- C. Terjeszkedő technokrácia, Mcdonaldizáció (Ritzer)
 - hatékonyság
 - számszerűsíthetőség
 - előreláthatóság
 - ellenőrizhetőség

Az első probléma az, hogy maga a kultúra fogalma is nagyon sokrétű. Egészen más a kanonizált magas kultúra, a

társadalmi cement funkcióját betöltő kultúra, vagyis a közös szokások, normák, szabályok rendszere, és egészen más a személyes jelentések azon hálózata, amely mindannyiunk számára lehetővé teszi, hogy tájékozódjunk a világban. Ha azt mondjuk, hogy a globalizáció, a tömegkultúra veszélyezteti a nemzeti kultúrát, akkor azt hiszem, egyértelmű, hogy az A kultúrát veszélyezteti a globalizáció jelenséggöre, a többbit – a B és C definíciójú kultúrát – nem veszélyezteti. Ad absurdum, el lehetne képzelni talán olyan társadalmat, amely megvan

63

K É K

e nélkül az A típusú kultúra nélkül, hiszen a B-vel és a C-vel is el lehet bologulni. Én nem értek egyet azokkal, akik azt gondolják, hogy a magas kultúra kiveszőben van. Azt gondolom az államnak van teendője ez ügyben. Az állam nem egységes aktorként jelenik meg a kultúrával kapcsolatban, hanem legalább öt funkciója lehet. Hasznos, ha ezt az öt funkciót különválasztjuk: a tulajdonosi, a szabályozói, a vásárlói, a megrendelői és a támogatói funkciót. Az államnak jelentős eszközrendszer áll a rendelkezésére, hogy életben tartsa, támogassa a magas kultúra intézményeit, illetve produktumait. A mi esetünkben – egy kicsi, a tőkehiánnyal megvert országban az államnak, nagyobb szerepet kell vállalnia, mint mondjuk egy

nagyon erős magánpiacal rendelkező nagy országban. Ebből a szempontból nem az amerikai modellek lennének az utánzandóak.

A másik, amiért nem aggódom, a piac, illetve a társadalmi különbségek Bourdieu által leírt rendszere, ahol a magas kultúra a társadalmi távolságoknak, a felső középosztály elhatárolódásának az eszköze az alatta lévő osztályoktól. Véleményem szerint a piac és az állam közösen életben fogja tartani a magas kultúrát. De ez az *elszellemtelenedés* viszonylag nehezebben megragadható ka-

KULTÚRA

felbontja a monolit struktúrákat, mert a mássággal való találkozásnak sokkal radikálisabb, dinamikusabb megjelenítését hozza el. Nyilvánvaló, a globalizációnak vannak negatív formái is. Az első a tömegkultúra terjedése, ezt Benjamin Barber nyomán McWordl-nek szokás nevezni: a tömegkultúra, a gyorsétkedék, a filmek, a mozi, a média, az a vulgaritás, mindaz, ami csábításaival előnti és veszélyezteti a világot. Ez az első szint.

A második szintet terjeszkedő yuppie-stílusnak és értékrendnek nevezem. Azt tartom problémásnak, hogy ez a fajta értékrend és viselkedési mód (egy-fajta realtime-készenlét, örjöngő hedonizmus) – a média által felerősítve – beszívárog olyan területekre, ahol nem lenne keresnivalója.

A harmadik negatív fogalom – amit Ritzer nyomán – McDonaldizációnak nevezek: a McDonald's éttermekben jelentkező struktúrák, működési elvek az élet számos más területén is jelentkeznek. (Így a hatékonyság, a számszerűsíthetőség, az előreláthatóság és az ellenőrizhetőség, amely értékek egy gyorsétteremben nagyon is helyén vannak.) Mindannyian idegesek lennénk, ha nem kapnánk meg azt a hamburgert

az ígért egy perc alatt. A probléma abban áll, hogy ezek az elvek az élet más területein is jelentkeznek. Ez némiképp rokonítható az előző yuppie-stílussal. A globalizáció valódi negatív kihatása, kisugárzása az, hogy a globális verseny felerősíti ezeket a működési szerkezeteket/formákat.

Hasonló érzésem, érintettségem van mostanában az egyetemen. Azzal, hogy a felsőoktatás tudásgyárrá változik, ahol olyan illúzióink van, hogy a teljesítmény számokkal mérhető, piacra termelünk. Szilágyi Ákoshoz hasonlóan ezt elszellemtelenedésként élem meg. Jóformán alig van személyes kapcsolat az oktatók és a diákok között, valóban az egyetem McDonaldizációja ment végbe.

Ez felveti azt a kérdést, hogy mi is az oktatás szerepe? Az oktatás célja – nem csak a piaci igények kielégítése, nem csak a tudás beleplántálása a tanulóba, nemcsak bizonyos készségek beprogramozása, amely lehetővé teszi azt, hogy elhelyezkedjenek a munkaerőpiacon, hanem az oktatás célja az, hogy nemesebb lelkek és szellemek kerüljenek ki az iskolapadokból.

Azon kellene tanakodnunk, hogy miként lehetne a globalizáció elembertelenítő, technokrata értékrendjét – nem megsemmisíteni, hanem „ketrecbe zárni”?

64

K É K

tegoria, de nem tartom abszurdnak. Nehéz megragadni, mert kérdéses, hogy mi egyáltalán a társadalmi rendszerek, a szociológiai valóság és a szellem viszonya. Azt mondanám, hogy semmilyen viszonyt nem tudunk leírni. Fel fogásom szerint a globalizáció a pozitív és a negatív szintézise. Ennek számos pozitív fejleménye van. Nagy pozitívumnak tartom, hogy kognitív szinten

Három dologról szeretnék beszélni. Az egyik: mit jelent a társadalmi kommunikáció szempontjából az információs társadalom, aminek az eljötté – akár szeretjük, akár nem –, nem kétséges.

A másik: a tradíció kérdése. Végül is nem kérdéseket tennék fel, nem is akarnék a kérdésekre választ adni, inkább néhány ajánlást tennék arra vonatkozóan, hogy ha rajtam múlna, akkor milyen típusú problémákkal foglalkoznék ebben a körben.

A kommunikációról – azt gondolom, hogy ma, az elektronikus infor-

Egy másik perspektívából ugyan-
ezt: biológiai tény, – hogy emberi mó-
don élni, csak közösségen belül tudunk.
Ehhez a közösség tagjainak valamifaj-
ta integrációjára van szükség. A kom-
munikáció voltaképpen ennek az in-
tegrációnak a mechanizmusa, a tech-
nikája. Tulajdonképpen kommunikatív
alapon részesedünk abból a tudásból,
amit a közösség kultúrájának, és e te-
kintetben az emberi módon való lét
szükségyszerű feltételének gondoltunk.

A kiadott előzetes szövegben olyas-
féle kifejezésekkel találkozunk, mint

Horányi Özséb

Kultúra, tradíció, jel

65

K É K

máció-technikai forradalom idején, az információs társadalom reményében, vagy fenyegető közeledtében – nem lehet másként gondolkodni, mint egy közösség kölcsönös tudásáról. Ez az én számomra szinte megkülönböztethetetlenül azonosnak tűnik azzal, amit – globális értelemben – a közösség kultúrájának nevezünk. A kommunikációban olyan tudásról van szó, amelyből a kommunikációs közösség tagjai részesednek. És maguk az események, amelyeket kommunikációsak nevezünk, valójában ennek a részesedésnek az eseményei. Mind a hozzáférés, mind a hozzáférés legkülönbözőbb korlátozása értelmében: társadalmilag is, kulturálisan is.

például társadalmi progresszió, vagy szolidaritás. Ezek a típusú kifejezések az általam előbb említett integrációnak, mint kommunikációs eseménynek a stratégiáira vonatkozó kifejezések. Az új technológiák megjelenésével kommunikációnk alapvetően átalakulóban van.

A másik dologról, amire szeretném felhívni a figyelmet, a tanácskozás céljai között a harmadik pontban kiemelten olvashattunk egy érdekes kifejezést. Így szól: „A XXI. század első évtizedeiben a gazdaság átalakuló szerkezetére milyen társadalmi struktúra épül?” Én arra a viszonyra szeretném a figyelmet felhívni amely szerint: van egy gazdasági struktúra, és azt kérdezzük, hogy

erre milyen társadalmi struktúra épül fel. Nekem úgy tűnik, (abban a kommunikációs fogalomban gondolkodva, amit az előbb nagyon röviden vázoltam, és ennek az egész információs társadalmi helyzetnek a kialakulásában, ezt minimum interaktívnak kell gondolni) egyáltalán nem magától értetődő számomra ebben a pillanatban, hogy valóban tartható-e, a mindannyiunk által ismert felfogásnak ez a formája, ami itt megjelenik. Nevezetesen, hogy a gazdasági struktúrára épül a társadalmi struktúra. Sokkal inkább azt

KULTÚRA

hogyan előadásom a tradícióról szóljon –, akkor a tradíciót is a közösség közös tudásaként, a közös tudás egy részeként gondolom el, amelyik ugyanúgy működik, mint általában a kultúra, amely a dolgainknak többjelentést ad. Nem az a kérdés, hogy a kultúrát szembeállítjuk-e a tradícióval, hanem sokkal inkább az, hogy ennek a közös tudásunknak mely része alkalmas válaszgenerálásra, mely része működőképes az adott kihívásrendszerben, és mely része nem az. Hiszen jól emlékszünk rá, hogy mit mondott Hajek ebben az ügyben, hogy tudniillik a tradíció, egy közösség tradíciója azért nagyon fontos, mert a közös tudásnak ez a része adja meg azokat a stabil közös alapokat, amelyek stabil kulturális környezetet és társadalmi helyzetet tudnak létrehozni. Ha egy közösségben a hagyománnyal kapcsolatban elvész a konformitás és a konvencionális tisztelete, vagyis – és itt a hajeki gondolat –, ha elvész az áhítat és az alázat igénye, akkor tulajdonképpen hagyomány nélkülivé válik az adott közösség.

Három dolgot szeretnék megfogalmazni ezzel kapcsolatban. Az egyik a magyar kultúra sajátosságaira vonatkozik, mint ennek az általunk, a mi közösségünk számára valamilyen formában közös tudás megnevezése. Abban a régióban, amiben élünk, úgy vettem észre, s ezt nagyon sok empirikus vizsgálat alá tudja támasztani, és éppen a konvencionális és a konformitás iránti tisztelet, az áhítat és az alázat igénye veszett el. Vagyis az a társada-

lom, amiben élünk, legalább két okból kifolyólag nagyon súlyos helyzetben van. Az egyik az, hogy hagyomány nélkülivé kezd válni, vagy éppen már hagyomány nélkülivé vált. Ennek van egy másik nagyon fontos vonatkozása is. Azok a társadalomtörténeti események, amelyek az elmúlt évtizedekben lezajlottak, a folyamatos belső migráció, a társadalomszerkezet folyamatos átrendezése, egy szokatlan, nagy akkulturációt idézett elő a társadalom tagjaiban. Mondhatjuk, hogy a társadalom legnagyobb része olyan helyzetben van, hogy adott esetben az életvitelével kapcsolatos legelemibb tudásáról sem mondhatja, hogy a közösségtől kapta. *Kiküzdzeni individuálisan kiküzdheti, s éppen erre vonatkozik az ajánlás:* Vajon akkor jár-e el egy közösség jól, ha magára hagyja a tagjait, hogy a számukra szükséges problémamegoldó tudást egyéni erőfeszítéssel érjék el, avagy akkor hasegíti azt, hogy adott esetben a tradíciónak azt a részét, amely látszólag nem működőképes, működőképesé tegye és ilyen formában kínálja fel. Szerintem valami ilyesmit kéne tenni, de az minimum kutatási kérdés. Ez általában is igaz. Azt hiszem, hogy ökonómiai okból nyugodtan gondolhatjuk azt, hogy egy holt tudás élővé tétele sokkal kisebb társadalmi befektetés, mint valami abszolút új (problémamegoldó) tudás létrehozása egy adott kihívásra. Azt hiszem, hogy társadalmi méretekben mindenképpen érdemes azon elgondolkozni, hogy minden új kihívással kapcsolatban új tudásra van-e szükségünk, avagy nem jelent-e kisebb befektetést régebbi, tradicionálisan meglévő tudásunknak új formát adni?

66

K É K

gondolom, hogy van egy adott régiónak, egy közösségnek egy olyan kultúrája, amelynek mellékesen társadalmi szerkezeti formában való megjelenítéseit is megértjük, és valójában ez szabja meg azokat a gazdasági struktúrákat, amik abban a régióban, abban a közösségben egyáltalán ki tudnak alakulni. Nem biztos, hogy a pozíció pillanatában ennyire élesen akarok fogalmazni, hogy a viszonyt végül is megfordítom, de azt mindenképpen fontosnak, védhetőnek gondolom, hogy valójában nagyon komoly interakcióról van szó.

Ami a tradícióra vonatkozik: Ez egyetlen gondolatot említek. Amikor a kultúrával szemben tradícióról beszélünk –, pontosabban az a kérés,

A harmadik megfontolás a magyar nyelvvel kapcsolatos. Úgy vettem észre, hogy ennek a konferenciának a tematikájából valahogy kimaradt a nyelvészeti értelemben vett nyelvről való gondolkodás. Ezért engedjek meg, hogy mondjak erről valamit. A magyar nyelv a világnak ebben a tartományában, ahol vagyunk, mindenféle értelemben zárvány. Zárvány abban az értelemben, hogy nem hasonlít a környező nyelvekre, nagyon kevesen beszélnek. A kérdés az, hogy egy ilyen globalizálódó világban, amelybe elkerülhetetlenül belekeverül ez a régió is, mi egy ilyen zárvány-nyelvvel kapcsolatos nyelvpolitikai-szintű stratégia. Legalább három szinten kell a kérdést megfogalmazni.

Az egyik, hogy a magyar társadalomnak mi legyen a válasza arra a tényre, hogy a globalizált világnak a nyelve érezhetően az angol. Mármint nem az az angol, amit a brittek beszélnek hosszú tanulás után, és még csak nem is az az angol, amit az amerikaiak beszélnek ugyancsak hosszú tanulás után. Ez egy másik, de minden kétséget kizáróan „angol nyelv” és minden kétséget kizáróan a globalizáció minden pontján megjelenik. Erről azt gondolom, hogy egy zárvány nyelvet beszélő közösségnek el kell gondolkodnia. Teljesen természetes, hogy nem az a kérdés, hogy van-e a nyelvek között verseny. És például eldől-e már az, hogy az angol lesz a legfőbb világnyelv az elkövetkezendő évszázadokban. Ez

minden valószínűség szerint eldőlt. De egy csomó dolog még nem dőlt el. Az elmúlt évtizedek ide vonatkozó vizsgálatai nagyon világosan megmutatták, hogy a globalizáció e tekintetben nem nyelvi versenyt jelent, hanem egy egészen más természetű dolgot, globalizált funkciók megvalósítását. Hogy hogyan történik a repülőgép-irányítás, a meteorológiai szolgálat, milyen nyelven beszél a CNN, milyen nyelven beszélünk az Interneten, és így tovább. Ezek a valódi kérdések, amihez egy nyelvpolitikai megfontolás keretében hozzá kell párosítani a magyart.

A másik dolog ehhez képest egy mezzo-szintű kérdés. Magyarország történelmi és jelen kontextusait tekintve minden valószínűség szerint egy sereg dolog felértékelődik. Például az, hogy itt a globalizált angol nyelv mellett megmarad a német nyelv jelentősége. Mi ezzel kapcsolatban a magyar társadalomnak a nyelvpolitikai attitűdje?

Végül az utolsó: mi legyen a magyar nyelvvel kapcsolatos nyelvpolitikai attitűd egy globalizált világban? Magyarhoz hasonló kis nyelvek, kisebbségek és nagyobbak zárványok vannak Európában és lehet tudni, hogy milyen a nyelvpolitikai attitűdjük.

Két modell körvonalazódik ebben a pillanatban. Az egyiket a franciák valószínűleg meg, ahol mindenki számára az

angol nyelv áll az első helyen kötelező idegen nyelvként, azon egyszerű okból, hogy tudomásul vették, hogy ez a globalizáció nyelve. De egyébként minden olyan helyzetben, amikor a kontextus nem globális, a franciát előnyben részesítik, megtartják. A másik: a magyarhoz hasonló zárványnyelv, a holland. A hollandok stratégiája a következő: minden olyan tudományban, ami keménynek számít, beleértve a közgazdaság legnagyobb részét, egyszerűen megszüntették a holland nyelven való kommunikációt. Áttértek az an-

67

K É K

golra. Ez egy egészen más kulturális minta, mint a francia, de működik. Hogy mi lesz a következménye, azt ebben a pillanatban nem lehet tudni. Egyébként azt sem lehet pontosan tudni, hogy a francia típusú megoldásnak mi a következménye. Amire én mindössze fel akarom hívni a figyelmet, az az, hogy ezzel a kérdéssel egy olyan kis nyelvet beszélő közösségnek, mint a magyar, egészen biztos, hogy politikai, stratégiai szinten kell foglalkozni.

Mindig elmondom, az eszközök, amiket az ember használ, szolgálhatnak jó és rossz célokat is². Az őseMBER kőbaltájával is agyon lehetett ütni valakit, de lehetett vele szépet faragni is. Célszerű meggondolni, hogy mi minden jó származott a technikai fejlődésből: fűtött lakásokban élünk és télen nem fagyunk meg, számos gyógyszerrel, orvosi eszközökkel életünket nemcsak meghosszabbítani tudjuk, hanem fájdalommentesíteni is. Nem olyan nagyon régen még egy foggyulladás is halálos lehetett, nem beszélve az elviselhetetlen

pen a fordítottja történik: hasznos célok szolgálataiba állítják a tévét (például felvilágosító műsorok sokaságát sugározzák). Ami pedig a klónozást, s egyáltalán a biológiai metódusokat illeti, nem árt emlékeztetni: a XIX. században nagy csatározások voltak amiatt, hogy helyes-e, ha beoltják az embereket a fertőző betegségek ellen? Most ugyanitt tartunk, hiszen nagyon rövid időn belül eljutunk oda, hogy az ember genetikai kódját sikerül úgy rögzíteni, hogy lehetővé váljon olyan készítményt adni az adott embernek, amilyen saját bio-

Vámos Tibor

Adalékok a globalizációhoz¹

69

K É K

fájdalomról. Amikor gyerek voltam, még azt tanították a szülők, ne igyunk hideget, mert tüdőgyulladást kapunk és meghalunk. Mert tüdőgyulladástól valóban meghalhattak az emberek. Ma néhány antibiotikummal el van intézve. A lényeg tehát az, hogy azokat az embereket, akik a technikai haladás ellen vannak, arra kellene egyszer szorítani, hogy csupán egy hétig éljenek technika nélkül. Azután nyilatkozzanak. A televíziót otthon akkor kapcsolom be, ha az unokám nálam van, és mesefilmet nézünk a videóról. Nem nekem találták ki ezt az eszközt. Mert ahogyan a (kőbalt!) követ is lehet rossz dologra használni, a televíziót is általában így működtetik. Persze tudom – tapasztalom – a világon van egy csomó hely, ahol ép-

lógiai habitusának a legjobban megfelel. Azaz, nem általános gyógyszerekről lehet majd szó. Ehhez az tartozik, hogy egy sereg génkombinációt ismerünk már, amelyekről tudható, hogy nagy valószínűséggel súlyos megbetegedésekhez vezetnek. Olyan szörnyűség az, hogy időnek utána be tudnak avatkozni a leendő gyermek génállományába és azt a gént kijavítják, amelyik okozhatná tegyük fel az emlőrákot, s nem viszi el 40 éves korában a kór a megbetegedett embert? Ez ellen kell harcolni? Az embereket fel kell világosítani arról, hogy a tudományos haladás általában jót szolgál. Ha persze gyilkos emberek kezébe adják a hatalmat, akkor azok gyilkosok lesznek. Az iraki vezér a biológiai kutatás eredményeit elsősorban tömeg-

pusztító fegyverek létrehozására használja. Magyarországon is vannak olyan csoportok, amelyek nagyon boldogok lennének, ha tömegpusztító eszközöket kapnának a kezükbe, s azzal elintézhették a kurziválási műveleteket. Tehát nem az ilyen emberekre kell bízni a hatalmat. A kérdés nem tudományos, hanem politikai, az emberi kultúrának a kérdése. A tudomány képes arra, hogy hallatlanul sok jót hozzon. Vegyük észre, csupán az utolsó két évtizedben, a medicinában a képalkotási technika mit fejlődött: lehetőség van arra, hogy az

emberi teszt feltárása nélkül aprólékos részletességgel megállapítsuk, mi a baj. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt is úgy élt még a rákbetegség a köztudatban, hogy az szükségszerűen halálos kór, aki megkapja, azon nem lehet segíteni. Ma már egyáltalán nincs így: idejében felfedik, s igen sok esetben képesek is gyógyítani. Egyebek között az orvosi képalkotási technika hathatós segítségével.

A globalitásra pedig aligha kell rácsodálkoznunk. Már csak azért sem, mert mindig is megvolt, elvégre az ember egy globális állat. Az egész világon elterjedt, pedig egy szűk törzs volt Afrikában. Az összes nagy emberi áramlat – az összes nagy világvallás – ugyan csak globális volt. A kereszténység legnagyobb újítása a zsidósággal szemben,

KULTÚRA

amikor kilépett, tulajdonképpen az volt, hogy – a mai szóval – globálisként jellemezte magát. Napjainkról szólva sem lehet mást mondani, a globalitás realitása, amit megerősít az a tény, hogy a tömegtechnológiák fejlesztése roppant költséges. A technológiai fejlődés tehát odaig lépett, hogy a technológiák, a befektetések, az erőfeszítések egyaránt globálisak. Igen ám, de ezzel párhuzamosan születik újjá a regionalitás, az autonómia, s egyáltalán: a kiegyensúlyozó hatás. De gondoljunk arra, hogy az IBM nem túl régen még a világpiac 80-90 százalékát uralta. Ma alig húszat. Ettől még nem lett kisebb az IBM, csak relatív értelemben. De az sem valószínű, hogy a Microsoft örökké a mai helyzetében lesz. A dinamikus rendszerek néha túlnővik magukat persze, aztán szét is esnek, mint a világbirodalmak. És mint tudjuk, a világbirodalmak mindannyiszor globális törekvések voltak. A realitások jutnak tehát érvényre, kialakulnak olyan viszonyok, amelyekben az ésszerű kompromisszumok győznek: részben a versenyben, részben olyan megfontolások alapján, amelyek hosszú távra igyekeznek normál feltételeket biztosítani.

De térjünk más területre³. Itt van például az információs robbanás. Hoz a társadalom számára egy csomó kiszámítható robbanást, és megjósolható egy sor változás, hiszen az, hogy gyökeresen megváltoztak a tér és idő viszonyok, valamint a kommunikáció módja a tér és idő koordinátaiban és a tér és időről való gondolkodásban, radikálisan megváltoztatta az emberek egymás közötti

viszonyait. Gondoljuk meg, hogy nemrégiben az emberek túlnyomó többsége a szülőhelyének határait sem lépte át, fogalma sem volt arról, hogy milyen a világ. Ma az elektronikus kapcsolatok a legkisebb településen lakók számára is időben és térben odahozzák a világot. Vagy például ha korán reggel írok egy levelet Amerikába, akkor azt a még ébren lévő kollégám rögtön megválaszolja. És mivel a telefonálás a világban végtelenül olcsóvá válik, a tarifák egyre inkább távolságtól függetlenek, ezek a viszonyok tökéletesen megváltoztak.

Megváltoznak a munkaviszonyok is. A fizikai munkák gyakorlatilag hobbiá válnak. Az a fajta tevékenység, ami régen egy mester munkája volt, megmarad, sőt művészi szintre emelkedik. Gondoljunk a középkor céhmestereire. Nemcsak a nürnbergi mesterdalnokokra, hanem például a suszter mesterekre, de felsorolhatunk egy sor mesterséget, például a minőségi borkészítést, amelyek visszaemelkednek eredeti rangjukra. Az emberi munka többségében remélhetőleg olyan lesz, amit az emberek szívesen végeznek. Ami fizikailag megerőltető, kellemetlen, unalmas, azt elintézi a gép. Csak azon a szinten nem automatizálhatóak a folyamatok, ahol a munkán keresztül az ember az emberhez szól. És ez az érték.

JEGYZET

- 1 Vámos Tibor akadémikus e témakörben két interjút adott, amelyekből ezt az utánközlést összeállítottuk
- 2 Szekeres Zsuzsa beszélgetése Vámos Tiborral a VII. Országos Neumann Kongresszus plenáris ülésén;
- 3 Gergely László: A jövőépítő tudomány tudása. Magyar Gyáripar 2000. XXXX. évf. 1.sz.

A globalizáció remény- és rémképe-
ihez hasonlóan, az internet is polarizál-
tan jelenik meg a sajtóban, a rádióban
és a televízióban. Egyfelől mint bármely
problémára javasolt megoldás, másfelől
mint az ifjúság megrontója, a pornográ-
fia és az erőszak terjesztője. Hogyne len-
ne a jó vagy gonosz internet a jó vagy
gonosz globalizáció médiuma, amikor
villanypostaként globálisan működik,
World Wide Web nevű szegmense már
a nevében is globális: világot átfogó háló.
A címben felvetett kérdésre adott vá-
lasz: *igen*, a magyar internet globa-

száma. Arra vonatkozóan, hogy a fél-
millió ember mit csinál az internettel,
kevesebb adatunk van, de azért erre is
tudok szakértői becsléseket idézni. A
magyar internetnek körülbelül a fele a
Hunganet hálózat (az akadémiai, az
oktatási és a könyvtári szféra hálózata).
Becslések szerint ezen a hálózaton kö-
rülbelül 200 ezer felsőoktatási hallgató,
legalább 10 ezer kutató, körülbelül 50
ezer könyvtárlátogató (ez bizonytalan
szám) használja az internetet. Martos
Balázs, a Hunganet hálózat munkatár-
sa kérésre a következő arányokat adta

Szekfű András

Globalizációs médium-e a magyar internet

71

K É K

lizációs médium. A gyors válasz azon-
ban – mint általában – pontosításra
szorul. A konferencia egésze a globali-
záció árnyalt képeinek megrajzolására
törekszik, részemről a magyar internet-
ről, globalizációs szerepéről kialakult
képet szeretném új szempontokkal gaz-
dagítani.

Az Internetto többféle módszerrel
készült adatgyűjtése és becslése, a leg-
frissebb felmérés szerint, Magyarorszá-
gon jelenleg az internethasználók szá-
ma valamivel több mint félmillió. Egy
évvel ezelőtt ez a szám 250 ezer volt. A
gyarapodásba belejátszik a Sulinet
program középiskolák felé történő ter-
jesztése, és épp ezért nem valószínű,
hogy mához egy évre 1 millió lenne a
magyarországi Internet felhasználók

meg: a forgalom 17 százaléka megy kül-
földre, 43 százaléka jön be külföldről, és
ebben benne vannak azok a levelek, amit
úgy küldenek, hogy az emberek nem
kérnek, csak kapnak egy postát, és azok
az állományok is, amit külföldi internet-
helyekről lekérnek.

A forgalom 40 százaléka országon
belül marad, azaz magyar felhasználó-
tól magyar felhasználóhoz megy, illetve
a magyar felhasználó által egy magyar
internethelyről, honlapról lekért infor-
mációk. Ha egy átlagfelhasználót né-
zünk meg a Hunganeten, amit ő, mint
felhasználó küld kifelé, annak a fele
megy magyar címekre és a fele külföldi
címekre, és az ő bejövő forgalmának
egyharmada jön magyar címről, kéthar-
mada külföldről.

Végül: a www-forgalom, tehát az internet multimédia szegmensének a forgalma, ahol a GIF-ek, képi anyagok a dominánsak, a teljes forgalomnak körülbelül 60-70 százalékát teszi ki, a maradék egyharmadon osztozik a vilánpostai forgalom, a egyéb hírsoportok és levelező listák.

A kereskedelmi szolgáltatók egyik munkatársa is hasonló arányokról számolt be. Tehát nincs nagy különbség aszerint, hogy valaki akadémiai vagy egyéb felhasználói ágon csatlakozik az internetre.

KULTÚRA

Nézzük meg ezeket az adatokat a mi eszmecserénk szempontjából, azaz az internet ezáltal a jó vagy rossz értelemben vett globális kultúra behatolásának a médiuma lett-e, vagy nem?

Úgy gondolom, hogy semmiképpen nem nevezhető ez egyirányú forgalomnak a számok alapján, a fejlődés nagyon biztató. A számokban tükröződik, hogy a hazai internet ún. tartalomipara az utóbbi egy-másfél évben látványosan fejlődött, megindultak az internetes publikációk, és ezeknek ténylegesen olvasói, használói is vannak. Figyelmükbe ajánlom továbbá: melyik volt az a távközlési sikerágazat, amelyik az utóbbi évben a leglátványosabb növekedést produkálta, akármilyen dimenzióban nézzük, akár forintokban mérjük, akár eladott darabszámban? A mobiltelefon, ahol a tartalmat nem a film- vagy TV stúdióban készítik, hanem mint kommunikációs

eszköz olyan tartalmat közvetít, amit én, a felhasználó állítok elő egy másik fél számára, ezután a másik fél előállít egy tartalmat nekem, sőt, ez egy interakciós tartalom, egymással kommunikálunk.

Ezek szerint a tartalomipar igazi nagy erőforrása az emberek egymás közti kapcsolataiban és az egymással történő információ-csere igényeiben rejlik. 1 millió mobiltelefon van ma Magyarországon forgalomban, és a növekedés még nem állt meg, a mobiltelefon dinamikusabban vette birtokba a magyar felhasználókat, vagy fordítva: a magyar felhasználó dinamikusabban vette igénybe ezt, mint annak idején a televíziót, amelyiktől először ijedt meg a humán értelmiség, aztán a videót, amivel szemben fenntartásaink voltak. Az Internet kapcsán érdemes elgondolkozni azon a tényen, hogy a tartalmaknak csak egy kisebb részét állítják elő szervezett kommunikátorok, újságok, tartalomgyárak, hírügynökségek, a tartalom jelentős része az emberek egymás közti forgalomából fakad.

72

K É K

Kamarás István

Új vallási jelenségek a globalizáció tükrében

Amikor Szilágyi Ákos azt állítja, hogy a *kulturális globalizáció* nem pusztán kísérőjelensége a gazdaságnak, hanem „teremtő forrása, közege, nyelvezete, mely nélkül a gazdaság globalizációja is elképzelhetetlen”, hasonlóképpen látja kultúra és gazdaság viszonyát, mint M. Weber a protestáns ethosz és a modern racionalis kapitalizmus kapcsolatát. Felvetődhet a kérdés, vajon a kulturális globalizációban milyen szerepet játszik a *vallás*: egyáltalán mennyire számottevő a szerepe, és ha igen, mennyire erősíti vagy gyengíti a globalizációt. A Szilágyi által is idézett

Dél-Európában 75, Kelet-Európában 65, Nyugat-Európában 54, Észak-Európában 50 százaléka tekinti magát vallásosnak. Míg azonban a lengyeleknek 96, addig a cseheknek csak 38 százaléka ugyanazon régió belül, a „nyugatnémeteknek” 76, a „keletnémeteknek” 32 százaléka. A magukat ateistáknak tekintők arányának átlaga Európában mindössze 5 százalék. De mit is jelent ez a hol elsöprő, hol megcsappant, ám valamennyi régióban jelentős mértékű vallásosság? Az adatok mintha a szekularizációs elméleteket igazolnák,

73

K É K

P. L. Berger (a kortárs vallásszociológia egyik legnagyobb tekintélye) szerint a nyugati eredetű, de a nem nyugati kultúrákat is egyre erőteljesebben átható kulturális globalizáció négy fő folyamatának egyike vallási jellege, s nem más, mint az evangélikál (Szilágyi tévesen evangélikusnak fordítja) protestantizmust, különösen annak pünkösdista formáját, mely világsszerte terjeszti a protestáns etika és a nyugati típusú modern pluralizmus értékeit.

Annak ellenére, hogy a hagyományos intézményes vallásosság lassan tért veszít, a mai világ – ezen belül is elsősorban az európai és amerikai világ – nem annyira kevésbé, mint inkább *másképpen* vallásos. A vallási önbesorolás alapján Észak-Amerikában a lakosság 80,

ugyanis az istenképeknek csak egyharmada keresztény, ugyanennyi a deista istenkép, és hasonló arányú az agnosztikus és ateista viszonyulás. A halál utáni életben az amerikaiaknak 70, az európaiaknak viszont csak 38 százaléka hisz, a feltámadásban pedig még kevesebben. A vasárnapi templomba járók aránya a tengeren túl 42, Európában 23 százalék. He ehhez hozzávesszük azt, hogy az iszlám, a hinduizmus és a buddhizmus világában csak kisebb változások tapasztalhatók, akkor megállapíthatjuk, hogy a *vallási mező kevésbé globális*, mint a gazdasági és a technikai.

A vallásosság világhelyzetének sajátossága, hogy nem könnyű egyértelmű trendeket kiolvasni, sokkal könnyebb azt megállapítani, hogy milyen válto-

zások következtek be kisebb mértékben, mint ahogyan azt még nemrégén megjósolták.

Kétségkívül sokféle jel mutat arra, hogy világunk egyre *racionalisabb*, haszonelvűbb, gyakorlatiasabb, anyagi-
asabb, amelynek templomai a bevásárlóközpontok, a magánjátosság pedig a képernyő előtt történik, mégsem jellemezhető ki egyértelműen, hogy csökkenőben van a *szellemi*, a *lelki* és a *transzcendens értékek iránti érzékenység és igény*. Elégge egyértelműnek tűnik, hogy a spiritualitástól – legalább-

KULTÚRA

Az individualizmus és a vallásosság azonban korántsem zárja ki egymást. Még akkor sem, ha a vallás egyik fontos dimenziója, a közösség sok esetben elszorvad. Amiképpen Csányi Vilmos joggal beszél egyszemélyes csoportokról, úgy beszélhetnek a vallásszociológusok *egyéni vallásosságról*, egyének által barokkolt, „maga módján” vallásosságról. Bár ez a fajta vallásosság jóval kevésbé időálló, jóval labilisabb, mint a közösségi, ez is egy fajta vallásosság, s ha a jövő vallásosságában valószínűleg nem is lesz egyeduralgó, annak kétségkívül fontos jellemzője lesz.

Azt is tapasztaljuk, hogy a vallásosság gyakran *felszínesítés, fogyasztási cikké* válik. Farkas Attila Márton úgy látja, hogy miképpen a későantik szinkretizmus, a „poszthippi vallásosság” – mint afféle könnyű drog – is lehetőséget biztosít a deviancia tompított formában történő kielésére. A pünkösdista gyülekezetek vagy a krisnások önfeledt énekének és táncának funkciója és hatása azonban jóval összetettebb és gazdagabb, mint a drogé. Igaz, hogy amíg a későantik szinkretizmus a kor legnagyobb tudósait, filozófusait, és művészeit vonzotta, irányzatai pedig nemegyszer a kor meghatározó fő szellemi áramlataihoz kapcsolódtak (neoplatonizmus, hermetika), ezzel szemben a poszthippi vallásosság eddig még sem jelentős gondolkodókkal, sem pedig önálló eredményekkel nem büszkélkedhet. Ennek azonban fő oka az, hogy sok esetben nem a teológiát indukáló hitrendszer a legfontosabb dimenziója ezeknek a vallási jelenségeknek, hanem az *érzések*, a *közösség* és a *rítus*, amint ez a hagyományos vallásosságban is előfordul. Más-

felől pedig számos New Age-típusú vallási csoport vagy mozgalom szoros kapcsolatban áll a tudománnyal (főleg a természettudománnyal), nem egyszer jeles tudósok tagjai.

Sok jel mutat arra, hogy az új fajta vallásosságban az erőteljesebb érzések felszínesebbek is, hogy a szertartások sok esetben *szegényesek*, s ha látványosak is, eléggé *üresek*, a hitrendszereket ilyen-olyan hitek laza és sokszor kusza halmaza váltja föl, a hittudományt pedig fundamentalista kiskatéék. A vallási térkép kétségkívül tarkább, mint évtizedekkel ezelőtt, de a hagyományos vallásosságot nem csupán felszínes hókuszpokusok váltják föl: számos fokozat különböztethető meg a szerzetesi közösséget alapító krisnásoktól, a rádiótelefonos, üzletelő buddhistán, vagy szcientológuson át az egészen felszínes gondolkodású, magának vallásfélét barokkáló háziasszonyig.

Bármennyire is általánosnak tűnő tapasztalat, hogy a vallási és a erkölcsi értékek helyébe *anyagias, pragmatikus, egoisztikus és fogyasztói értékek* lépnek, az alaposabb vizsgálatok mást is mutatnak. Az empirikus kutatások szerint Európa közös kulturális bázisa ma is a *keresztény értékrend*. Erre a bázisra Európa különböző országaiban persze más és más rétegek rakódtak, hol vastagabban, hol vékonyabban. A volt szocialista országok fiatal felnőtt nemzedékeinek a felfogása például leginkább a skandináv országokéra emlékeztet, de számos kérdésben közel áll a konfuciusz tradíciót képviselő feltörekvő kelet-ázsiai társadalmak utilitarista értékrendjéhez is. Az európai, s főleg a nyugati országokra jellemző kulturális sa-

74

K É K

is látszólag – elforduló mai ember továbbra is „ugyanaz” az ember: *transzcendentálisan nyitott* lény, és hogy az ember antropológiailag vallásos mivolta csak ideig-óráig nyomható el, előbb-utóbb felszínre tör. Akármennyire is fejlődik az ember, mindig megmarad *ellenőrizhetetlen esetlegessége*. Igaz, ennek megérzése vagy e tény tudatosítása még nem feltétlenül vallási élmény, egy bizonyos magyarázat elfogadása már lépés a vallás irányába.

Lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy a *fogyasztói individualizmus*, az „egománia” kiszakítja az embert a vallási közösségből, valamint azt is, hogy még a magukat vallásosnak mondó emberek egy részénél is az *egyéni lelkiismeret* a végső vagy egyetlen döntőbíró.

játosságok között a szociális érzék, a civil társadalom iránti igény mellett és a jelentős mértékű (de az amerikainál és kanadainál alacsonyabb szintű) vallásosság is jellemző. A keresztény értékek, sőt értékrendek továbbélése ellenére sem beszélhetünk többé *homogén keresztény kultúráról* vagy keresztény társadalomról. Visszaszorulásukkal együtt azonban csökkenőben van az erre a társadalomra jellemző *reflektálatlan*, pusztán résztvevő, fogyasztó vallásosság is. Sokkal inkább lehet beszélni a kereszténységnek, mint *hatalmi, társadalmi és kulturális stílusnak és szerkezetnek* a hanyatlásáról, mint magának a Krisztus-hitnek és Krisztus-követés mértékének a csökkenéséről.

Nem igazolódott az a tézis sem, hogy a *modernizációval* fokozatosan háttérbe szorul a vallás, már csak azért sem, mert a tudomány előrenyomulása korántsem töretlen, éppen nyugaton akadnak sokan, akik csalódtak a tudomány „megváltó szerepében”. Magas fokon modernizálódott társadalmak – mint az USA, Japán vagy Dél-Korea – korántsem vallástalanabbak az átlagosnál. Bizonyosnak látszik, hogy a társadalmi intézményrendszerben kétségkívül bekövetkező változások nem követik automatikusan a *tudat* változásai. Ha az ember lényege szerint *homo religiosus* – már pedig ez a nézet eléggé megalapozottnak tűnik – akkor az Európában kétségtelenül tapasztalható elvallástalanodás kivételes és átmeneti jellegű. A homogén helyzetet felváltó *vallási sokféleség* kialakulása *világnézeti versenyt*, az pedig *vallási föllendülést* eredményezhet. A vallás *azonosság-teremtő, cselekvésvezérlő, kontingencia-leküzdő, társadalomba integráló*, a vi-

lággal szemben *distanciát teremtő* és a *világot rendezett kozmoszként értelmező* funkció közül ma, úgy tűnik, a legutóbbi látszik leginkább nélkülözhetőnek. Nem csak a posztmodern világban, hanem az újkori társadalomban sem minden ízében modern. A modern világban továbbélő kereszténység szembeállt a *modernitás tetszőlegességi tendenciáival*, de azzal is, hogy mindenféle mítoszok védőpajzsa mögül rontsanak neki ennek a tetszőlegességnek.

Első hallásra igaznak tűnik B. Wilson megállapítása, mely szerint a mai társadalom a természetfelettire hivatkozás nélkül működik. W. Schluchter ezzel szemben azzal érvel, hogy a vallásnak továbbra is fontos szerepe lehet olyan politikai kérdésekben, mint a *család, a szociálpolitika és a nevelés*. Az érdek- és értékképviseletet azonban nem a keresztény pártok látják el, mert ezek elsődlegesen nem vallási értékek szerint szerveződnek, hanem inkább a keresztények *civil társadalmának* szervezetei, csoportjai, intézményei és mozgalmi.

Nem látszik igazottnak az a tétel, mely szerint az univerzális egyházak helyett totális *vallási pluralizmus* alakul ki, és vallási kínálat erőteljes bővülése szétszabdálja és aláássa a vallás világát. A hatvanas években kirobbanó mozgalmak többsége az Egyesült Államokban már a hetvenes évekre lehangolt, s bár a vallási sokszínűség még mindig eléggé erős, megjelentek az ellentétes *integrista, fundamentalista* tendenciák is, a hagyományos egyházak „*ellen szekularizációs*” lépései. Olyan fundamentalista mozgalmak indulnak és erősödnek meg hirtelen, mint

a Moral Majority, mely a evanglikánus pietizmus és konzervatív erkölcsi politika egyik leghatásosabb képviselője. Az evanglikalizmus jegyében 95 %-os növekedés mutatkozik a protestáns magániskolák számában. A Moral Majority komoly politikai erővé válik: 4 millió új evanglikánus szavazót sorakoztat föl, akik az iskolai ima bevezetését szorgalmazzák, ellenzik a pornográfiát, a homoszexualitást, a női emancipációt az abortuszt.

A divergáló tendenciát másféle ellentétek is keresztelik. Egyfelől az új

75

K É K

vallási mozgalmak között is vannak olyanok, amelyek a *vallások közötti egységet* célozzák meg, amelyek megengedik a párhuzamos tagságot, amelyek igen toleránsak más vallásokkal szemben, másfelől a hagyományos vallásokra is hat a *holisztikus gondolkodás* a nagyvonalú, toleráns inkluzivizmus, mely szerint minden vallás csak különböző síkja, fokozata, vetülete az egyetemes igazságnak.

P. Berger szerint a kulturális globalizáció végső soron az angolszász amerikai kultúra expanziója. Mindemellett azt tapasztaljuk, hogy a McDonalds éttermek előtt krisnások misszionálnak, a plakátok Budapesten is keleti mediterrán kultúrát reklámoznak. Az *szintetikus-szinkretikus* új vallási moz-

galmak jelentős részének egyik fontos alkotóeleme a hinduizmus vagy a buddhizmus valamelyik irányzata. Nem csak Indiából és egyéb keleti országokból utaznak Nyugatra mesterek, vallási tanítók, jógik, hanem a nyugati vallásosság is megjelenik keleten, így még a korántsem dinamikus változó indiai világ több új vallási irányzatában is kombinálódik a keleti misztika a nyugati racionalitással. Más kérdés, hogy ezek egyike-másika igazából nyugaton válik sikeressé.

76

K É K

A felsorolt, a sokak várakozásához képest gyengébben érvényesülő trendekhez képest a mai vallási helyzet markánsabb jellemzői a következők:

- az ember lényegét tekintve a transzcendensre nyitott, *vallásos lény*, ezért a vallásosság nem vesz el, csak *átalakul*, elsősorban a mi kultúránkban;

- *számtalan vallási modell* kínálja magát a vallási „világpiacon”, egyre kevésbé lehet „a vallásról” beszélni;

- a *hagyományos intézményes vallásosság háttérbe szorul*, helyén sok új vallási mozgalom és intézmény keletkezett, s a hagyományos egyházakon belül is nőtt a sokféleség;

- az *egyéni vallásosság* erősödik és sokféle formát ölt;

KULTÚRA

– a vallási karizma, tekintély és szimbólum továbbra is komoly súllyal szerepel a *mindennapi életben*, különösképpen a *politikában*.

Tény, hogy a komoly mértékben westernizációt és amerikanizációt is jelentő globalizáció idején nem csak Dél-Amerika, hanem Észak-Amerika is jóval vallásosabb, mint Európa, az Egyesült Államokban bejegyzett 1600 vallás pedig mintha egyenesen ellene mondana a globalizációnak. Látszólag ellene mond a vallási globalizációnak az *egyéni legbarkácsolt vallásosság*, a felhasznált vallási elemek többsége azonban széles körben, globálisan hozzáférhető. Másik jellemzője az egyéni vallásoságnak a *vallási fogyasztás és a kliens viszony*, mely a New Age kvázi vallásai (helyesebben: spirituális mozgalmak) esetében a legszembetűnőbb. A *Yuppie-habitusú* vallásosság is eléggé szembetűnő, elég csak a Hit Gyülekezete, a mormonok, és a Scientológia egyik-másik megnyilvánulására gondolni. Jó néhány új vallási mozgalom került át a hippi fázisból a yuppie fázisba, mint a flirty-fishinggel annak idején viharos botrányokat kavartó Isten Gyermekei.

Elégé általánosan jellemző kultúránkban az, hogy nem csak a magukat vallásosnak mondók között vannak kisebbségben az *egyháziasan vallásosak*, hanem a valamiképpen az egyházhoz tartozóknak is csak kisebb része igazán vallásos. „Ma Németországban az egyháztagok között a vallásos világnézetűek csak kognitív kisebbség” – írja W. Schluchter. A hívő közösség valamint a közös emlékezet, hit, kultúra, vallásgya-

korlat és hagyomány mellett éppen az intézmény és szervezet (és ezek képviselte: a papság) jelentik az egyház legfontosabb jellemzőit. Az általános intézmény-ellenesség az egyházat is érinti, tehát nem kifejezetten egyházellenes irányultságú a hagyományos intézményektől, tekintélyektől és személyektől felszabadult *autentikus személyiség* megtalálásának vágya. Az *intézményesített vallás és egyházak* – legalábbis Európában – kétségkívül válságban vannak, és ennek egyik oka H. Küng szerint merevségük és elszigetelődésük (ez inkább a katolikus egyházra jellemző), kimerültségük és jellegtelenységük (ez inkább a protestáns egyházakra) miatt. A kereszténység történetének azonban éppen az a legfőbb tanulása, hogy az *intézmény és a karizma* egyszerre van állandó ütközésben és szövetségben, hogy a válság egyben a megújulás folyamata is. A megmerevedő és elhaló intézményt újra és újra életre delejezik a karizmákat megtestesítő mozgalmak, amelyeket nem ritkán intézményesülésük teszi hatékonyabbá, s őrzi meg az utókornak.

Sokan úgy vélték, hogy a gitározó farmernadrágos pap, miniszoknyás apáca, beat-mise, elektronikus eszközök használata jelenti az áttörést a hagyományos keresztény egyházakban, és az átlépést a hivatalos-intézményesből a közösségi egyház felé. Ezzel szemben az utóbbi 20–30 évben a *liberális*, azaz a társadalmi hangulathoz igazodó, elvilágiasodó, a szociális és társadalmi célokat előtérbe állító egyházak, vallási mozgalmak és szerzetesrendek látványosan zsugorodnak, a nem evilági jellegüket őrzi, keményebb saját normákat érvényesítő, szorosabb egyházfegyelmet

követelő „konzervatív” egyházak viszont abszolút értelemben is létszámban és jelentőségben növekedtek.

A vallási világ a kétségkívül jelenlévő globalizáción kívül legalább annyira jellemző a *regionális-lokális-nemzeti* és a globális sajátos összekapcsolódása. Az erősen amerikanizált New Age az európai befogadó országokban rendre olyan helyi hagyományokhoz kapcsolódik, mint a kelta istenek, a druidizmus, a boszorkányság, a viktoriánus kor spiritizmusa, okkultizmusa és asztrológiája, valamint a Teozófiai Társaság, nálunk pedig az ősmagyar hitvilág. A nagyvárosi sámánizmus hazai doboló sámán változatában ősmagyar és katolikus szimbólumok egyaránt megtalálhatók.

Osztom Szilágyi Ákos nézetét, hogy a *globális kultúra szellemtelensége* az igazi kihívás. Kérdés, hogy az általa javasolt terápiában – vagyis „a szellemi kultúra ezerféle helyi színének, projektumának, eredményének, létmódjának hagyományának a globalizálásában” – lehet-e, s ha igen mekkora szerepe a mai hagyományos és új típusú vallásosságnak. Látok erre némi esélyt, s ebben olyan jeles gondolkodók és kutatók is megerősítenek, mint például M. Eliade, aki szerint a mo-

KULTÚRA

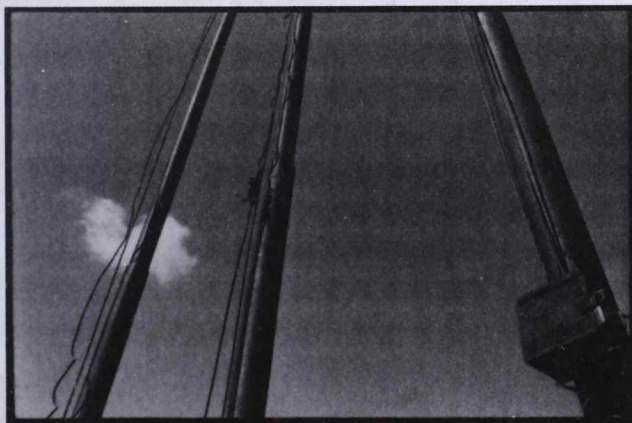
dern ember is „csak Isten létének feltételezésével tud szert tenni egyrészt a szabadságra, másrészt bizonyosságra, hogy a történelmi tragédiáknak történelmen túli értelmük van”. Ebben a globalizálódó szűkebb világunkban a keresztény politológus H. Büchele szerint a keresztény vallásosság a globalizáció alternatíváját jelentheti, mint a kontraszt-társadalom és mint alkotó etika. A *kontraszt-társadalom* nem valamiféle ellen-társadalom, mint jó néhány szekta és vallási mozgalom, hanem egyszerre oppozíciója és szolgálata a fennálló társadalomnak. Nem tökéletes – azaz bűn-, szakadás-, konfliktus- és szenvedésmentes – egyház utópiája, hanem egy reménykedő, kienkesztelődő, a konfliktusokat másként ki-hordó társadalmi szerveződés, amelyben a közösségi megtéréssel együtt jár a jobb és igazságosabb munkaszervezés és jövedelemelosztás, a természeti környezettel összhangban lévő gazdálkodás fejlesztése, valamint a közvetlen kommunikáción alapuló közösségek kezdeményezései. Ez nem a forradalom, de nem is az evolúció útja, hanem a felelősséget középpontba

állító *alkotó etikáé*, amelynek – hasonlóan a forradalomhoz – utópia-horizontja van, és – hasonlóan az evolutív úthoz – nem nulláról, hanem magából az elidegenedett valóságból indul ki. Ebben a modellben a kereszténység egysége is csak az *„egység a sokrétűségben”*-elv alapján jöhet létre. K. Rahner víziójában az egyház immár nem erkölcsrendészetként funkcionáló egyház visszalép a felszabadító és gondviselő egyház javára. De Roo, az ilyen fajta egyházat egyházmegyéjében megvalósítani igyekvő kanadai katolikus püspök azt vallja, hogy „ha hűek

77

K É K

akarunk maradni az evangéliumhoz, még *sokfélebbeknek* kellene lennünk, a kontinuitás fenntartásával új utakat kell találnunk, hogy a *legkülönbözőbb nyelveken* hirdethessük az örömhírt”.

Szilágyi Ákos téziseiből indulnék ki, mely szerint: „A kulturális globalizáció... nem egyik területe vagy összetevője, nem pusztán kísérő jelensége vagy mellékes következménye a gazdasági globalizációnak. Inkább... teremtető forrása, közege, nyelvezte, amely nélkül a gazdaság globalizálódása is elképzelhetetlen”. Ehhez a gondolathoz kapcsolódva néhány globalizáció felfogás kritikáját érinteném.

Két véglet összefonódásáról beszélnek először. Az egyik az értelmiségiellenes globalizáció, a másik az elitista, antiszo-

telmiségit a felvilágosodástól kezdve a próféták rossz, szekuláris utódaként bélyegzi meg. A Johnson által rosszhiszeműen exponált problémának persze van reális kiindulópontja, mert az értelmiségi veszélyes, ha erősen kötődve valamely politikai áramlathoz, csoporthoz, függetlennek képelve magát, mondja a magát. Ennek veszélyeire hívta fel a figyelmet és adott igen jó elemzést Konrád és Szelényi évtizedekkel ezelőtti emlékeztető könyve, *Az értelmiség útja...* A modern értelmiségi magatartásának, beszédmódjának csakugyan

Balassa Péter

Tanuljunk-e nyelveket?

Hozzászólás

79

K É K

lidáris globalizáció. Az első Paul Johnson széles körben olvasott, megtevesztő és kártékony könyve, az *Értelmiségiek* (Európa, 1998) jeleníti meg markánsan: „Az értelmiségiek távolról sem individualisták – írja egy helyen –, sem nonkonformisták, inkább bizonyos szabályszerű magatartási mintákat követnek. Mint csoport, gyakran ultrakonformisták azoknak köreiben, akiknek jóváhagyását igénylik és nagyra tartják. Ez az, ami tömegükben olyan veszedelmessé teszi őket, mert a szellemi rugalmatlanság olyan atmoszféráját teremti meg, amely már önmagában is irracionális és destruktív cselekvésre ösztönöz”. Ehhez csak annyit, hogy: a radikalizmus felületesen általánosító leplezéséről van szó, amely a modern ér-

van olyan tendenciája, hogy a hatalom erotikája elbűvölje és „tanácsadóként” az ideológiai, koncepcionális muníciót és tartalmat szállítsa a hatalom tényleges gyakorlóinak. Freud a maga individuál lélektanában ezt nevezte azonosulással az agresszorral. A Johnson-féle és a széles, értelmiségi körökben közmegegyezéses értelmiségellenességből azonban kifelejtődik, hogy a szakértelmiségit elvállassa a holdudvar-értelmiségitől. A szakmai elit fenntartása nem hatalomtechnikai, hanem társadalmi, gazdasági, kulturális érdek. A humántudományok nyelvezetét kölcsönözve: a filológus és szövegértelmező nem azonos az ideológiagyártóval. A „szövegazonosság” és a források hitelességének kritikai megállapítása a beszéd és a nyelv fenn-

tartásának és megújításának elemi feltevése. A „filológiai” értelmiség minden további kritikai beszédmód előfeltételét jelenti. Semmilyen globális kultúra nem mondhat le a radikális, nem-ideológus, „filológiai” értelmiség beszédmódjáról, amely a globalizáció sajátos, világméretű konformizmusára kérdez rá. Igen komoly érdekek, nyilvánvalóan a konformizmus és egyirányúsítás hat abba az irányba, hogy ez a fajta globalizációkritika lehetőleg elhalkuljon, netán eltűnjön. Az értelmiség soknyelvűségére és viszonylagos nyelvi füg-

KULTÚRA

téséről is. Ezen a ponton a globalizáció totalizációvá változik. Ahogyan Bourdieu írja: „Nálunk maradinak, populistának vagy a múlt iránti nosztalgiával megvertnek minősíthető az a civil szervezet vagy értelmiségi, aki harcot hirdet egy civilizáció lerombolása ellen, mely civilizáció a közszolgálatok létehez kapcsolódott, és olyan jogok republikánus egyenlőségéhez, mint a képzéshez, egészséghez, kultúrához, kutatáshoz, művészethez s mindenek fölött a munkához való jog”. Bourdieu a globalizációról, mint a felejtés kultúrájáról, vagyis elemi hétköznapi, közös tapasztalatunkról beszél. Ilyen értelemben a maradi értelmiségellenesség globális modernizációnkban feleled (lásd Johnson könyvének esetét) és egyedül követendő, „haladó” attitűdnek tünteti fel magát. Konzervatív moralizálás és organicista társadalomfilozófia az értelmiség funkcionalista társadalomtechnikussá tételében posztmodernizálja „áramvonalasítja” magát.

Van itt azonban egy másik kényes kérdéskör, amit Szilágyi talán nem ennyire expliciten, de érint a téziseiben, hogy: a globalizáció mai állapota és a mostani délszláv háború sorozat mélyen összefügg. Szilágyi azt írja, hogy a metropolisz központjában született tervet helyi szinten a komprádor értelmiség valósítja meg s hogy az egyetemi értelmiség yuppie-mintákat követ, amiről azt mondja, hogy ez az önfelszámolás-hoz vezet, olykor visszataszító önkritikák formájában. A periféria saját értékeit rombolja le. Ebben az önrombolásban – véleményem szerint – nem a nem-

zeti szuverenitás sérülése a probléma, hanem a nyelvek, a sokféleség, a régiók, kultúrák, közösségek önálló individualitásként való elismerésének az eltűnése. A globalizációnak nevezett totalizáció nem ismeri az igazság-fogalmazáshoz nélkülözhetetlen árnyalás alapalakzatát, a rész-egész szerint történő individuális fogalmazást. Ez ugyanis azonnal rávilágítana az egyirányúsított „kollektivistista” mentalitás tarthatatlanságára. Ebben a problémában a szabadság egyféle, oktrojált értelmezéséről és a kényszerítő egynyelvűségről van szó, egyetlen nyelvjáték globálisként való elismeretéről, a legprimitívebb „felvilágosítás” és „modernizáció” alternatíva nélkülüként való szabálykövetéséről. Ez az egyirányúsítás úgy kapcsolódik a fent említett funkcionalizmushoz, hogy nem vesz, nem vehet tudomást a valódi, hiteles modernitás-gondolat mély belátásáról, hogy az emberi lény megoldatlan, bizonyos mértékig megoldhatatlan, befejezhetetlen, problematikus „projektum”, a róla és az érte való beszéd önnön természetének és történetének réseiben, hasadékaiban, inkonzisztenciáinak folytonos reagálásában, diskurzusában lehetséges. A mostani „felvilágosító”, globalizációs PR azt jelenti, hogy alsóbbrendűnek tartott, archaikus, heterogén és több szempontból kaotikusnak nevezhető civilizációt és nyelveit eleve alsóbbrendűvé degradálunk, amelyhez el kell vinni az északi, fehér demokráciát és világosságot, amely az egynyelvűség kényszerét jelenti minden szinten. Ez bizony alapvetően amerikai játszma, amely a demokráciát és a világosságot úgy szavatolja (beleértve az extra- és szuperprofitot, amely anonim, transznacionális trösztök „világkormá-

80

K É K

getlenségére viszont az a veszélyes, ha nem lehet értékszembesítő módon értelmezni a fennálló világot, csak funkcionálisan. Ebben az esetben nemcsak a kritikai igazság igényéről mondunk le, hanem a pusztá tényfeltárás és leírás alapműveletéről is. A funkcionális elemzés ui. eleve feltételezi a fennálló társadalmi, kulturális, gazdasági modell végső soron kritikát nem igénylő működési racionalitását, helyességét, „üdvös” voltát. A funkcionálisan „tiszt”, steril értelmiségi beszéd, korunk egyik vezető beszédmódja ráadásul etikailag semleges, teljes mértékben ignorálja a szolidaritás nyelvét, amennyiben automatikusan lemond a szociális igazság/igazságtalanság egész globalizációnkat érintő, radikális botrányának pusztá felve-

nyának", globális pénzezésének nyelv-játékát gazdagítja hogy nem hajlandó számolni azzal a lélektani hatással, amit akkor vált ki, amikor elviszi – úgy mond – a szabadságot és a demokráciát, a *fehér mítosz* nyelvét az archaikusnak, tehát alsóbbrendűnek tekintett politikai, gazdasági stb. kultúrák világába. Ha valami valójában antidemokratikus, akkor az amerikai eredetű globális demokrácia-modell mélységes intoleranciája, süketsége az, mindenféle kulturális mássággal szemben. Ennyiben függ össze a mai háború a globalizáció kritikai újratárgyalásának szükségességével és viszonylag kis esélyeivel a globális gőzhengerrel szemközt.

Jelen gondolatmenet nem az archaikus, nem az antidemokratikus (hiszen

KULTÚRA

tucatnyi demokrácia-modell lehetséges), nem a premodern, nem az önkényuralmi és nem a tömeggyilkos politikai „kultúrák” sajátos establishmentje mellett érvel, nem az etnikai tisztogatás „politikája” mellett voksol, hanem amellett, hogy a multikulturalitás jelszavát válasszuk külön a globalizáció unikulturalitásától. Hovatovább ui. egyetlen nemzetköziség működik hatékonyan, a multik nemzetközisége, amely a szavak pontos játéka szerint inkább uni-nak nevezhető, a közöttük újratermelő féktelen verseny ellenére is. A szocialdarwinista „létharc” egymás elleni módszerei ui. meglepően hasonlítanak egy-

másra. Mindez azt jelzi, hogy az értelmiségi, kritikai nyelv kivonása az egyirányú „forgalomból” égetően szükséges. Ebben az évszázados öngyűlölettel, meg a világmegváltó, nagyzásos ideológémákkal le kell számolni, tehát az értelmiség belterjes elitizmusával is, azzal, hogy saját magát a mindenkori felső középosztály párhuzamosaként kívánja újra meg újra stabilizálni. Ehhez azonban sok nyelvre és az identitások pluralitására lenne szükség.

Ferge Zsuzsa

Az európai szociális trend

A kultúra valamelyik értelmezéséhez az is hozzátartozik, hogy létezik valamilyen civilizáció, és ez arról szól, hogy együtt tudunk-e élni egy városban, egy országban, egy társadalomban, egy világban, mondjuk, Európában. Két kérdésről szeretnék beszélni, az egyik az, hogy egyáltalán mi az, hogy európai egység, abból a szempontból, ahogy én ezt közelítem, van-e, lesz-e, lehet-e, és a másik, hogy milyenfajta tendenciák látszanak ebben a szociális Európa-ügyben. Az, hogy Európa van-e, meg hogy egység van-e és így tovább, olyan nagy

enni és az nem ildomtalan, Kínában még nem olyan nagyon régen illetlenség volt azt képzelni, hogy az ember közösen élközhet. Vannak ilyen együttélési normák, amelyek európaibbak, tehát van bennük valamilyen európai egységesség. Van valami abban is, hogy van valamilyen közös értékrend valahol a zsidó-keresztény-görög-római-humanista és így tovább vonulatból, lehet hogy kikovácsolódott valami, ami az Uralon innen van. Tehát lehetnek valakik által osztott közös értékek, de hogy kik által, az már nehéz kérdés, merthogy ezek a társadalmak vég-

83

K É K

kérdés, hogy semmilyenfajta választ nem merek adni, az valószínű, hogy – ami a globalizációról, itt a mai napon is elhangzott, meg amit általában tudunk – valamilyen fajta gazdasági egységesülés létezik. Ez Európában is végbe megy, ennyiben Európa van, de ez nem Európa, hanem ez egy világ része, amelyik valóban halad valamilyen globális egységesülés felé, és amelyek ott domináns tendenciák, hívjuk ezt neoliberális paradigmának vagy a chicagói fiúk játéktérének, teljesen mindegy, ennyiben van valamilyen fajta egység. Ennél sokkal izgalmasabb az, hogy társadalmilag van-e Európa? Madártávlatból nézve talán van. Valamilyen kicsit közös együttélési szabályokban, amelyek mások Európában, mint Kínában. Európában lehet együtt

telenül tagoltak. Én ugyanilyen közös dolognak tartom, ami Európából sokfelé kisugárzott: a jog, azaz, hogy a társadalmi együttélési normák valahol joggá kristályosodtak ki, és hogy a jogállamiság, a jogtudat, az emberi jogok döntő fontosságúak lettek.

Ami szintén a társadalommal kapcsolatos, a gazdaságot kiegészítő rendszer, vagyis a szociálpolitika, hogy ebben van-e egységes Európa, ez számomra kérdés.

Ha igaz az – hogy a gazdaságban van valami, ami közös; ha igaz az, hogy a piac önmagában mindenféle, társadalmilag veszélyes problémákat okoz minden csodájával és bűbájával együtt, akkor a szociálpolitika arról szól, hogy hogyan lehet a piacnak ezeket a spon-

tánul örökké újratermelő és növekvő problémáit kezelni, valamilyen erős közösség révén. Hogy ez most lokális vagy állami, vagy állam fölötti, ezt e pillanatban még zárójelbe teszem. A szociálpolitika tulajdonképpen nem más, mint a piac kiegészítője, olyan értékek nevében, amelyek a társadalmi együttélést annak ellenére lehetővé teszik, hogy a piac ezt örökké megkérdőjelezi.

Elképzelhető egy olyanfajta Európa, EU, amelyiknek most már van egy egységesülő gazdasága. A kérdés az, elképzelhető-e, hogy ehhez fog tartozni egy

szubszidiaritás eredetileg, mint katolikus doktrína azt jelenti, hogy a dolgokat ott kell elrendezni, a problémákat ott kell megoldani, ahol vannak, azaz a lehető legalacsonyabb szinten. Gondolkozz globálisan, azaz gondolkozz abban, hogy lehet szubszidiaritás, de cselekedj lokálisan, azaz a betegség, oktatás, az egészség ügyét oldd meg lokálisan. Az eredeti elképzelés szerint, a szociálpolitika szubszidiárius szervezése néhány országban csírájában megvan, majdnem tökéletesen Németországban létezik: kell betegét szállítani, kell házassági tanácsadás, kell óvoda és iskola, kell a fogytékosoknak ilyen-olyan ellátás, és erre megvan a pénz. De az már az egyes régiók dolga, pontosabban az egyes városoknak, lokalitásoknak, területi egységeknek a dolga, hogy megkeressék azokat a szereplőket, akik mindezeket a dolgokat el fogják látni. Eredetileg öt ilyen szerveződés volt: a zsidó, a katolikus, a lutheránus egyház, a munkásjóléti egyesület, meg a Vöröskereszt. *A szubszidiaritás ebben a felfogásban azt jelenti, hogy gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan.* Van egy fantasztikus együttműködés, egy erős állam, meg egy erős és önálló lokalitás között, és ezek összjátékából születik meg valamilyenfajta cselekvés.

Az EU nagyon komolyan vette a deregulálást, a piaci szabályok oldását, a nemzetköziség megcsinálását, azt a piacot, ami tényleg fenyegetheti, vagy valamilyen ellenlábasa lehet Amerikának. Minderről kötelező érvényű, végrehajtható, végrehajtandó szabályok vannak. Ebben a tekintetben létezik egy nem-

zetek fölötti állam, s létezik egy bürokrácia is, és még valamennyi pénz is van. De ennek az az ellensúlya, amelyiket tulajdonképpen minden civilizált állam a 20. században, és főleg a második világháború után megcsinált, hogy a piaccal szemben létezik ez a bizonyos civil társadalom meg nemzetállam, illetve van közösségi felelősség, ez az EU-ban nem született meg. A szubszidiaritás elve azt jelenti, hogy csinálj a nemzetállam szintjén a szociálpolitikáddal, amit akarsz. Sem pénzt, sem jogszabályt nem adok hozzá, vannak puha, jogharmonizációs ügyek, ez Brüsszel. Most oldalon ehhez hozzájárul Strassbourg az Európa Tanáccsal, amely tanács igazából minden humanista álma, mert ők a kultúra, a jog letéteményesei, és csudaszép dolgokat tudnak megfogalmazni arról, hogy mégis mit kellene csinálni azért, hogy ez a már globalizálódó és deregulálódó gazdaság valahogy kordában legyen tartható, és megfogalmazza – egész más értelemben az álmaikat, amit úgy hívnak, hogy Európai Szociális Charta. Ennek már a legelső formájában is emberi jogokról, munkáról, munkához való jogról, meg még nagyon sok mindenről szó volt, csak éppen nincs olyan hatalom, amelyik a charta megvalósulását kikényszeríthesse. Az, hogy Magyarország még nem ratifikálta a chartát, senki nem sürgeti ha nem hajtja végre. Más kérdés, hogy azért azt mondhatják: „na, na”, kiküldhetnek mindenféle vizsgálóbizottságokat, megróhatják az országot. De kötelező érvénye ennek a dolognak nincs.

Az EU mai építkezése mellett elméletileg nem képzelhető el egy olyan szociálpolitika, amelyik valahol érvényesíti azokat az értékeket, amelyek egyébként

84

K É K

egységesülő szociálpolitika. Erre nagyon sokféle válasz van, és ezekből szeretnék ízelítőt adni. Van egy elég markáns álláspont, ami szerint ez tökéletesen lehetetlen. Az, hogy létrejöjjön egy olyan EU, amelyik túllép azoknak a szabályoknak az egységesítésén, amelyek a gazdaságra és a politikákra vonatkoznak, lehetetlen. Éppen ezeken a területeken – a gazdaságokat kivéve –, a nemzeti szuverenitást fenntartották ezek az államok. Egyetlen társadalommal sem legitimáltható az, hogy közös szociális jogokat fogadjanak el. Úgy is tűnik, hogy ez az EU hatáskörén kívül is esik. Hivatkozom egy nagyon érdekes vitára, az EU kompetenciájára és a nemzetállamokra hagyott kompetenciára, az úgynevezett *szubszidiaritás-elvére*. A

rendkívül elevenen jelen vannak, két színtéren: egyfelől az emberek fejében, másfelől nagyon sok nem gazdasági tartalmú uniós nemzetközi dokumentumban. Melyek azok az erők, amelyek mégiscsak azt gondolják, hogy ez így nem jó, vagy talán lehet mást is csinálni.

Két dologra utalnék. Az egyik az: Magyarországon ma már alig van közgazdász, már legalábbis neoliberális, vagy abba az iskolába tartozó közgazdász, aki ne mondta volna ki – nem felkiáltó vagy kérdőjellel, hanem ponttal a mondat a végén –, hogy a jóléti állam halott. Ha az ember végignézi azt, hogy mi történik Nyugat-Európában, akkor nagy kétségei támadnak e kijelentés igazságát illetően. Most fog megjelenni egy könyv, amelyik ismertetni fogja mindazokat a közvélemény-kutatásokat és adatokat, amelyek azt mondják, hogy az emberek 60–70, 99 százaléka úgy gondolja, hogy egyrészt ez nem igaz, másrészt nem is akarja, hogy igaz legyen. Miközben Magyarországnak a maga – amúgy is rossz színvonaláról sikerült tíz év alatt a GDP-arányon belül 10 százalékkal leküzdeni a szociálisra adott pénzeket, azonközben a nyugat-európai országokban a szociális kiadásokra adott pénzek emelkedő GDP-n belül, vagy nem, vagy alig csökkennek, esetleg növekednek. Példátlan Európában az, hogy egy amúgy is alacsony szintű jóléti rendszert 10 százalékponttal csökkentsenek. Ennél is fontosabb dolog az, hogy egyfelől a hivatalosságban is – a világszervezeteknél is és európai szervezeteknél is –, másfelől a civil világban is meglehetősen erős mozgalmak indultak el annak érdekében, hogy ez a fajta teljes dominanciája a szabadjára

eresztett szociálpolitikának mégse következzen be.

Brüsszeli pecséttel jelentettek meg egy tanulmányt, amelyet az Európa Tanács fémjelzett. Eszerint nem lehet munkanélküliségre és társadalmi kizárásra építeni, sem pedig csonka társadalmi tagságra, amely csak a jogok egy részével bír. Európa vagy mindenki Európája lesz, vagy semmi nem lesz belőle, mondja Brüsszel az egyik szájával. 1997-ben azt mondja, arra válaszolva, hogy hallotta-e a jóléti állam, hogy az európai szociális modell, ami maga a fejlett jóléti állam, értékes és megerősítendő közös értékekre épül, és annak belátására, hogy a szociálpolitika és a gazdasági teljesítmény nem ellentétesek, hanem egymást erősítik. A kihívást az jelenti, hogy hogyan lehet a társadalmi védelmet az új helyzethez igazítani, alapértékeinek, a szolidaritásnak és a kohéziónak a feladása nélkül.

Itt csak egyetlen zárójelet nyitok a szolidaritás szó kapcsán. Ezt a szót használták mindazok a mozgalmak, amelyek, – mint mondjuk, a derék szakszervezetek, – arról szóltak, hogy valamilyen kölcsönös, egyenlő viszony van köztünk, valamilyen egymást segítő viszony. Hogyha az ember Kornai János és Bokros Lajos legújabb műveit elolvassa arról, hogy mi a szolidaritás, akkor kiderül, hogy a szolidaritás az a szegények és az elesettek megsegítése. Bokros Lajosnak van egy új könyve a Világbank kiadásában, ami a magyar államháztartási reformról szól. A könyv zárófejezetében fejti ki a szolidaritásról vallott nézeteit, amelynek kvintesszenciája az,

hogy az államháztartási reformnak – miközben megszünteti ezeket a nagyszereket, és csak a rászorulókra koncentrálna – az a legnagyobb társadalmi hozadéka, hogy általa a gazdagok segítik a szegényeket s ezzel újraéled a szolidaritás.

A szolidaritás szó érteleme csúsza sok másával együtt rendkívül érdekes és mélyebb elemzést érdemelne. A szolidaritásnak mindig volt altruista tartalma is, de az, hogy csak ezt értsem alatta, ez abszolút új.

85

K É K

Úgy áll a dolog, hogy Nyugat-Európában gazdagságuk, történelmi tradícióik, erős civil társadalmuk és – merjem azt mondani, hogy viszonylag demokratikusabb berendezkedésük okán, nagyon sok mindenben utánaengednek a neoliberális és egyéb követelményeknek. Alapjában véve azt, hogy nem adnak föl integrátor-rendszereket, sőt, kezdenek lassan emlékezni olyan szavakra is, amelyeket már az utóbbi időben nem nagyon illett kimondani, például, azt, hogy a korlátlanul nagy egyenlőtlenségek az ördögtől valók. Érdekes, ez az amerikai filozófiában is megjelenik.

A kérdésem tehát a következő: úgy tűnik, hogy a régió, nemcsak Magyarország, hanem az egész régió abban az értelemben indul el a westernizáció felé,

hogy valóban – részben a Világbank, részben az IMF, részben nagyon erős hazai érdekcsoportok hatására – elfogadják mindazokat az elemeket, amelyek ebből a globalizációs folyamatból a szociálisra vonatkoznak. Úgy láttuk, hogy Nyugat-Európa nem egészen ezt csinálja, bár ott is nagyon erős a nyomás. Ebből adódik a kérdés, ha végül is beengednek-e bennünket abba a klubba, akkor milyen lesz a klub állapota, és milyen lesz a mi állapotunk? Két lehetőség van: az egyik az, amit én e pillanatban valószínűbbnek tartok, hogy ők a nagy egységet – hív-

juk ezt integratív szemléletnek – nem adják fel, sőt megpróbálnak ez ellen tenni különféle módszerekkel, miközben mi megyünk lefelé, akkor egyrészt magánál a csatlakozásnál lehet probléma, másrészt ha véletlenül mégis beengednek a klubba, akkor nem fognak minket igazán szeretni, vagy nagyon nehéz dolgunk lesz. Az is lehet, hogy a velünk kapcsolatban már úgysis meglévő félelmeket ezek a folyamatok még erősítik is. Mindenesetre a távolság túl nagy lehet. Úgy is mondhatnám, hogy ha folytatjuk azt, amit eddig csináltunk, akkor egyre távolodunk attól, amit én az EU meglévő részére kicsit valószínűbbnek tartok. Egyetlen példát idéznék: a francia egészségügyi miniszter most jelentette be, hogy az egészségügyet úgy alakítják át, hogy az lényegében állami egészségügy, amiből soha senki, véletlenül sem maradhat ki. Eközben nálunk az illetékes kormánybiztos

azon dolgozik, hogy elfogadják azt a tervezetet, miként kell magánosítani az egészségügyet. Ez azt jelenti, hogy ki is maradhatnak belőle emberek, noha azt mondják, hogy nem. Ha viszont az EU-ba is elér ugyanez a globalizációs gazdasági hullám, akkor vajon milyen EU-ba megyünk? Az EU-ban magában erősödnek azok a hangok, amelyek csalódottan szemlélik ezt. A magyarok is nemcsak azért szeretnének csatlakozni, hogy egy kicsit többet fizethessünk árukért, hanem azért is, mert tisztességet, ellátást stb. akarnak.

Összefoglalva: vagy az történik, hogy mi megyünk az egyik úton, ők a másikon, és akkor nem tudom, hogy fogunk-e találkozni; vagy az történik, hogy mind a ketten elindulunk azon az úton, ami a szubszidiaritásnak az értelme, hogy a gazdaságot szabályozzuk össze-európai szinten, de a szociális szféra csinaljon amit akar. De akkor nem tudom, hogy érdemes-e egyáltalán bármiben gondolkodni?

86

K É K

Az a feladat, hogy a globalizációs folyamat oktatási rendszert érintő hatásairól, következményeiről, várható fejleményeiről mondjak vitaindítót. Triviális dolog, hogy az a világfolyamat, ami most zajlik, és amit többek között a globalizáció szóval is jelölnek, a tudásközvetítő intézményrendszerek társadalmi jelentőségét egyértelműen fölértékeli, és egyúttal sok új kihívást is megjelenít az intézményrendszer számára. Egy dolog azonban biztosan hosszútávon sem fog változni: az iskolarendszer marad a társadalmi tudásközveti-

szert a társadalmi tudásközvetítést tradicionálisan kezelte. 10–15 évenként nagy tartalmi- tantervi reformokkal próbálták hozzáigazítani az iskolai tudás- tartalmat a releváns változásokhoz, azt követően pedig olyan konszolidáltabb időszakok következtek, amikor inkább csak korrekciókat hajtottak végre. Ez a fejlesztési stratégia a maga lehetőségeit teljesen felemésztette és nagy problémának tartom, hogy Magyarországon még mindig nagyrészt ehhez ragaszkodunk, még mindig egy államvezérelt, nagy tantervi reform ke-

Gazsó Ferenc

Globalizáció és az új oktatási modellek

tés és tudáselosztás alapvető intézményrendszere. Csakhogy az oktatási rendszer ebben a minőségében szembetalálja magát alternatív tudásközvetítőkkel is. A társadalmi reputációjának a megmaradása, megerősödése sok tekintetben attól függ, hogy a tudásközvetítés új formáit és intézményeit mennyire tudja integrálni. Ezért fontos például az Internet-program iskolai tudásközvetítésbe történő beépítése. Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy az Internet, mint a tudáshordozók egy meghatározott realizmusa vagy szisztémája, fölslegessé teszi a tudás pedagógiai adaptálását vagy közvetítését. Hanem arról, hogy olyan információhordozók jelennek meg, amelyek nagyban módosítják azt a stratégiát, ahogyan az iskolarend-

retei közé helyeződik a korszerűsítésnek az egész folyamata, különösképpen a közoktatásban, ami ráadásul még politikai ütközetek tárgya is lesz. Nem azokat a fejlesztési lehetőségeket, feladatokat gondoljuk át, amelyek az oktatási rendszert hosszabb távon tennék alkalmassá az intézményi szintű önfejlesztésre, a folyamatos megújulásra. Ez teljesítmény csökkenéshez vezet, bár az ide vonatkozó mérések egyfolytában a teljesítményhiány növekedését regisztrálják. Tehát az a paradox helyzet áll elő, hogy amíg a világfolyamatok, meg a hazai fejlődés szükségletei is az oktatás intenzív korszerűsítését és fejlesztését igényelnék, addig a jelen magyar társadalomban relevánsan érvényesülő eszközök, beavatkozásmódok, fejlesztési

87

K É K

stratégiák és elképzelések ennek az igénynek igen kevésbé, vagy egyáltalán nem felelnek meg.

Másfelől a magyar oktatási rendszerre mindmáig egy rendkívül erőteljes kizorító versengés jellemző, amely azt sugallja, hogy csak a másik rovására, másokat kizorítva és megelőzve juthat valaki előre. Maga az intézmény is erősen szegregáló jellegű, hiszen már az általános iskola szintjén kizorítja mindazokat, akik szociokulturális körülményeik miatt a többieknel kevésbé gyorsan képesek eleget tenni annak a köve-

KULTÚRA

hallatlanul elmélyítette. Az általános iskola tárgyi, pedagógiai, ellátottsága teljes egészében a helyi társadalom anyagi teherviselő képességének, vagy a helyi hatalom belátóképességének függvényévé vált Magyarországon. Mi indokol egy ilyen lépést? Mi lehet ennek a pozitív hozama? És egyáltalán miért kellett egy ilyen lépésre sort keríteni? Tehát itt lenne az ideje annak, hogy a társadalom az oktatási rendszert a világos társadalmi szükségleteknek megfelelően perspektivikus fejlődési pályára próbálja állítani, az ehhez szükséges feltételek folyamatos felhalmozásával együtt. Úgy gondolom, hogy az utóbbi időben – néhány nagyon pozitív kezdeményezések kivételével, mint amilyen az Internet program volt, – nem ez az erőforrás felhalmozás zajlott az oktatási rendszerben. Ráadásul egy sor olyan társadalmi, kulturális terhet tettek a közoktatásra, amivel egyáltalán nem tudott megbirkózni. Ilyen például az etnikai probléma.

Néhány szó az iskolarendszerrel összefüggő irracionális elemről. Az államszocializmus a magyar oktatási rendszert túlságosan is ráállította a munkamegosztás szükségleteinek a kielégítésére, amelyben a kilépők többsége nagyon szűk, konvertálhatónak semmiképpen nem nevezhető kultúrát sajátított el. Ez a hagyomány fennmaradt, az egész képzési rendszer elvesztette értékét. Főként vonatkozik ez a három éves szakmunkásképzésre, amely teljesen elértéktelenedett, nemcsak azért, mert ez nem ad érvényes, valamire való általános műveltséget, hanem azért, mert

elveszítette munkapiaci relevanciáját. Lényegében az iskolarendszer egy része a munkapiacra esélytelenek újratrénálását végzi, meglehetősen nagy költség-ráfordítással.

Magyarország olyan ország, ahol az egyének mozgásterét elsősorban az általuk megszerzett tudás – minősége, jellege, konvertálhatósága határozzák meg. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az oktatási rendszert, akkor azt mondhatjuk, hogy a valóban releváns tudást közvetítő intézményrendszer vagy iskolák befogadóképessége annyira szűkös, hogy gyakorlatilag, aki releváns tudáshoz kíván jutni ma Magyarországon, az iskolán kívüli útra kényszerül. Ezzel függ össze, hogy az általános iskolás korú gyerekek kereken 60 százaléka évekig tartó tanfolyamokon tanul pl. idegen nyelveket, matematikát és mindenki, aki megteheti, beruház ebbe). Azt is mondhatjuk, hogy az oktatási rendszer keretei között a kultúra társadalmi méretű elosztásának egy olyan rendszere kezd kialakulni, amely nem a társadalmi esélyek valaminő kiegyenlítésére, tehát a teljes esélytelenség valamilyen megszüntetésére orientálódik, hanem sokkal inkább ennek konzerválását végzi el. Lehet azt mondani, hogy ez egy átmeneti jelenség, és majd csak megszűnik. Úgy gondolom, hogy jelentős érdekek fűződnek ahhoz is, hogy ez a rendszer ilyen maradjon. Tudniillik az iskolarendszer ebben a formában a társadalmi előnyök újratrénálásának egy kiválóan működő intézményrendszere, amely legitimálja is azt az esélykülönbséget, ami itt kitermelődik, és ami erre a rendszerre ráakódik. Ennek megfelelően a nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező társadalmi csoport-

88

K É K

telményrendszernek, amelyet az iskola az ifjúság elé állít.

A következő vitára bocsátandó megállapításom: a társadalom az oktatási rendszert még mindig olyan rendszernek tekinti, amit tetszés szerint lehet visszafejlesztetni, vagy fejlődési pályára állítani. A magyar társadalom összekapcsolta a gazdaság szintjén megjelent társadalmi problémákat az oktatási rendszer nagymérvű erőforrás-csökkenésével. Nem hiszem, hogy bármilyen gazdasági megfontolás is indokolhatná azt a hatalmas erőforrás-kivonást, ami az oktatási szférában történt. Ez az eszköztelenítés, továbbá a nyilvánvalóan diszfunkcionális irányítási és fenntartási rendszerek ráerőszakolása az oktatásra, a korábban is meglévő zavarokat

toknak nem fűződik érdeke az iskola-rendszer átalakításához, akiknek érdeke fűződne hozzá, azoknak meg nincs érdekérvényesítő képességük.

Valószínű tehát, hogy itt a társadalom szellemi elitjére hárulnának valamelyes feladatok abban, hogy ezt a problémát a társadalmi nyilvánosság szintjén, egyrészt világosan körvonalazzák, másrészt állandóan napirenden tartsák, mint olyan dolgot, ami nem ötöd- vagy hatodrendű, hiszen a társadalom restruktúrázó mechanizmusai

KULTÚRA

között kevés olyan hatékony elem van, mint maga az oktatási rendszer. Ebből a szempontból nézve a dolgot, akár szegényp problémáról, akár bármilyen más problémáról beszélünk, mindig belefutunk az iskola-rendszer működésébe. és e nélkül semmilyen társadalmi problémát sem lehet kezelni, legfeljebb csak a segélyezés szintjén. De – az oktatási rendszer nélkül – esélyt adni, erőforrást gya-

rapítani a társadalomban nem lehet. El kellene dönteni, hogy akarunk-e erőforrás-gyarápító iskola-rendszert működtetni, vagy csak olyan rendszerre van szükség, amely tulajdonképpen a meglévő társadalmi különbségeket folyamatosan leképezi, érvényesülni hagyja, és ilyen formán lényegében egy kialakult és polarizált társadalom újratelésének eszközeként funkcionál.

A szegénység olyan kérdés, amely kevéssé van jelen a globalizációs irodalom egyre sokszínűbb palettáján. Ez talán összefügg azzal, hogy hányféle és milyen értelemben használjuk a fogalmat. Nálunk a rendszerfogalmak mintegy tíz évvel ezelőtt érvényüket veszítették. Ekkor belekapaszkodtunk egy, évtizedek óta a világirodalomban használt fogalomba, anélkül, hogy megvizsgáltuk volna.

Ugyanakkor a globalizációs gondolat új „divatja” az általános önbecsülésünk kifejeződése, azaz részesei vagyunk a világ fő folyamatainak, és úgy is viselke-

a szegénység újratermelésének, vagy ha úgy tetszik, az új és a régi szegénység elválásának az a határvonala, ami egyébként már jó néhány évtizede látszik és eléggé alapvetően köthető ahhoz a módhoz, ahogy az államszocializmus annak idején egy transzformációt hajtott végre a régi, hagyományos szegénységen. Azok a rétegek tudnak ma váltani tudást, foglalkozást, amelyeknek módjuk volt egyfajta piaci és ezzel együtt egyfajta polgári ismeretet felhalmozni. A leszakadónak valójában nem annyira a pénz hiányzik, hanem ezeknek a kapcsolódó

Szalai Júlia

A szegénység és a globalizáció

91

K É K

dünk/cselekszünk kollektíven, mint akik minden lépésüket ehhez igazítják.

A második problémakör: mit csinál a honi szegénységünkkel a nagy „globalizálódni akarásunk”, milyen dilemmák vetődnek fel?

A harmadik, a tömeges migráció problémája, ami most éppen a határunkon túl dúló háború révén európai problémává és szegénységproblémává válik. Még hozzá olyan folyamatok által, amelyeknek a kezelésére, fogadására sem nemzetállami, sem más szinten nem vagyunk felkészülve.

Hosszú történelmi folyamat után végül is 1989-ben lejjebb végeztük, mint ahol kicsit korábban voltunk, legalábbis gazdasági értelemben. Abban a felzárkózásban, ami ma az európai kapcsolódásunk lehetősége, még markánsabbá vált

pontoknak, kulturális, tőke, kapcsolódásoknak az ismerete, lehetősége.

A szegénységhez való mai viszonyulásunk talán legelemibb kérdése, hogy hogyan kezeli Magyarország az úgynevezett állampolgári jogokat, amelyeket nagyon sok állampolgárától éppen a szélesen vett szociálpolitika területén megvont. Ilyen pl. a menekültek ügye.

Ha viszont azt gondoljuk, hogy emberi jogok újragondolásáról, megfogalmazásáról és többek között ezek globalizációjáról van szó, akkor ebben az országban nekünk, talán éppen most kell elkezdenni mindazokat a szempontokat végiggondolni, amelyeket ismereteim szerint senki nem gondolt végig, nemcsak Magyarországon, de Nyugaton sem.

2011. június 2.

A szegénység és a globalizáció

Kraiciné
Szokoly Mária

Egy pedagógus kérdései a konferencia ürügyén

A konferencia végighallgatása során örömmel tapasztaltam, hogy valamennyi terület képviselője, közgazdászok, szociológusok, esztéták, politikusok, mind-mind magukénak érzik a globalizáció kihívásait és elemzéseik, reflexióik, megoldási javaslataik egyfajta koherencia irányába mutatnak.

Természetes módon a pedagógus is – mint paradigmaváltáskor mindig – azt gondolja, ő is főszereplő, hiszen az oktatás-nevelés területe nélkül a jövő nem tervezhető, a kulcs egyik nyelvecskéje a mi kezünkben van: a kultúra és tudás-

Bár a közoktatás és a felnőttoktatás tartalmát, formáit, módszereit alapvetően a globalizáció jelenségei és törvényszerűségei határozzák meg, mégis ezek gyakorlata a nemzetállam által meghatározott feltételek között, lokális szinten, regionális szempontok figyelembevételével valósul meg. Az iskola belső világa sokszor erősen érinti a lakosságot, befolyásolja életvitelüket, erősítheti-sértheti érdekeit, társadalmi folyamatokat indíthat el. A pedagógustársadalom autonóm döntéseivel, lépéseivel (az iskolatípusok és szakmai profilok megválasztásával) be-

93

K É K

közvetítés alapintézménye az iskola-rendszer marad. Ráadásul az iskola sokat tehet annak érdekében, hogy Magyarország hamar a globalizáció által „magával húzott” országok közé kerüljön, s szellemi tőke vonatkozásában hagyományosan erősnek tekintett ország nagy lépésekben behozza lemaradását, s nyertes pozícióját képes legyen tartósan fenntartani.

Ehhez azonban újra kellene gondolni az iskola funkcióját, célrendszerét; stratégiákat, eljárásokat, eszközöket és módszereket dolgozni ki azokra a – már közvonalazódó, vagy még csak nem is sejthető – globális, regionális és helyi szintű társadalmi jelenségekre, amelyek az iskola cél- és feladatrendszerét, napi gyakorlatát alapvetően meghatározzák.

folyásolhatja az egész régió iskolarendszerének alakulását, a munkaerő-piaci trendeket, a munkanélküliség alakulását.

A pedagógus tehát valójában „a gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” szlogen szellemiségében cselekedne, ha tudná mi várható globálisan, s feladatai megoldásához mit várhat a nemzetállamtól.

Kit és mire képezzen akkor, amikor várhatóan a munka világa a rendelkezésre álló munkaerőnek csak egyötöd, vagy egytized, nagyon magasan képzett krémjét szűkségeli, az összes többivel nem tud mit kezdeni. Ez igen nagy kérdés még Magyarországon is, ahol a harmadik világ népességrobbanásával szemben a lakosság fogy. Hogyan tudja felkészíteni a kötelező általános iskola

azonos követelményrendszere szerint a klasszikus értelmiségi, a yuppie, a munkanélküli, alulképzett bányász, a globalizációs versenyben alulmaradt, veteményét beszántó mezőgazdasági munkás gyermekét arra, hogy a globális társadalomban értékeket tudjon és akarjon találni, s legyen társadalomépítő ereje és kedve azt kifejezni.

Mi is legyen tehát az oktatás célja?

– A piaci igények kielégítése (melyik piac?), azaz a humánerőforrás újra termelése – de milyen gazdasági konstrukció és technológiai kultúra szerint?

– A kultúra átadása, de melyik kultúráé (a magas kultúra, a menedzseri kultúra és az akadémiai kultúra; juppie kultúra, tömeg/törmelek kultúra), és milyen rétegek kultúrák, kultúraformák keletkeznek még?

– Bizonyos készségek, kompetenciák kialakítása, amely lehetővé teszi az eligazodást az életben – de milyen lesz az élet tíz év múlva?

– Hogyan „zárjuk ketrecbe” a globalizáció elembertelenítő, technokrata értékrendjét?

– Mit gondolunk az esélyegyenlőségről, mit tehetünk az esélyegyenlőtlenség enyhítéséért?

– Valójában mit tehet a kultúra, az oktatás, és a közművelődés, a könyvtár

KULTÚRA

intézményrendszere az egyötödös, netán egytizedes társadalom tartósan a munka világán kívül rekedt négyötöd, kilenctized részéért? Hogyan értelmezhető a lifelong learning eszméje a másod- és harmadgenerációs, alulképzett, reménytelenül munkanélküli fiatal szempontjából, – legyen az Franciaországban élő arab, Németországban élő török, Olaszországban élő albán, vagy Magyarországon élő roma, akinek a családjában már senki nem emlékszik, hogy milyen is volt a „8 óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás” világa. Milyen értékek mentén, milyen pedagógiai és andragógiai elvekkel, módszerekkel és eszközökkel tehető elviselhetővé, netán hasznossá azoknak a társadalmi csoportoknak az életideje, akiket a globalizációs-informatikai forradalom talán örök parkoló pályára kényszerít egy olyan világban amelyben a szolidaritás, az önkéntes segítség egyre ritkább. Vámos professzor optimista és előadásában azt mondta, hogy „az agy kisgyermekkorban különleges fogékonysága és képessége, másrészt az agy egyébként bővíthető kapacitásai révén – lesznek olyan pedagógiai módszerek, amelyek lehetővé teszik azt, hogy az emberiség – ebben a vonatkozásban – tömegeiben átálljon”. Úgy legyen.

– Másként fogalmazva, mit kezdünk a társadalmi méretekben megnövekedett szabadidővel, az időszekeret fel lazulásával, aminek eredményeként a társadalom egy jelentős részének megváltozott az időhöz való viszonya. Megvalósul-e a közeljövőben Európában a 35 órás munkahét, elosztva a rendelkezésre álló munkamennyiséget a várako-

zók között és mérséklük-e magukat a multinacionális cégek, lemondanak-e a harmadik világbeli nők és gyermekek olcsó munkaeréjéről?

– Hogyan építsünk mindenki számára járható hidat a globalitás/amerikanizálódás és a nemzeti identitás helycsúcsai között, mikor tudjuk, hogy Európa ereje többek között multikulturalitásban van, továbbá abban az együttélési szabályokban, normákban, gondolatokban tetten érhető közös értékrendben, amely a közös zsidó-keresztény-görög-római-humanista vonulatából adódik és más földrészekéhez nem fogható?

– Ehhez kapcsolódik a nyelvi kompetencia kialakítása, azaz az anyanyelv megőrzésének és fejlesztésének fontossága mellett az angol és egy másik európai nyelv elsajátításának szükségessége.

– Mit kezdjünk az iskolában megjelenő és szelesező szociális problémákkal, hogyan kezeljük?

Végezetül, hogyan valósítható meg az iskolában a küzdelem a Szilágyi Ákos által nevesített elszellemtelenedés ellen? Meg vagyok győződve arról, hogy a globalitás kulturális úthengere nem állítható meg. Még csak a folyamat elején vagyunk, de a képi forradalom, a popzene világa, majd az életforma, öltözködés már világszerte átvette és megvalósította a globalitás jelszavát: „mindenütt, minden, ugyanúgy”.

De hiszek abban, hogy az iskola sokat tehet a globalizáció ellenhatásaként megjelenő lokális kulturális visszacsapások kialakulásáért: a nemzetfogalom újraéledéséért, a nemzeti kultúrák és a nyelvek megerősödéséért. Ez azért nagyon fontos, mert a multik globális kulturá-

lis termékeikkel és életmód ideáljukkal főként a gyerekeket és a tizenéveseket célozzák meg. Ha pedig gyermekeink nem a nemzeti kultúrában, hanem a globális hipervilágban szocializálódnak, elfelejtődnek a nemzeti tradíciók, elvesznek a nemzeti civilizációt jelentő szokások, elbeszélési fordulatok, eltűnhet a humor, s ezek később már nem építhetők be és semmivel sem pótolhatók. Optimista vagyok és meg vagyok győződve arról, hogy a kulturális gyökerek olyan erősek, hogy a globalizáció gőzhengere nem fogja tudni romba dönteni az élő nemzeti kultúrákat, sőt éppen az informatikai társadalom ellenében és annak talaján egy emberibb világ kialakulása várható.

Végül, de nem utolsó sorban az oktatás számára a legnagyobb kihívás az, hogy hogyan tudja kezelni, a globalizáció

KULTÚRA

és az informatikai társadalom által produkált, új alternatív tudásközvetítőket, információhordozókat? Hogyan inkorporálja a hipertanulás filozófiáját, lehetőségeit és eszközrendszerét? A pedagógustársadalom hogyan lesz képes elfogadni azt a tényt, hogy az iskola elvesztette kulturális egyeduralmát, hogy a tanár- és tanításközpontú világot felváltja a diák- és tanulásközpontú világ, azaz a tanárnak le kell lépni a katedráról, s a tudás egyetlen letéteményeséből tanácsadóvá, navigátorrá átváltva kell segíteni a tudás világhálóján önállóan ismereteket szerző új generációt. No, nem kell félni attól, hogy szűkül az iskola feladatrendszere, mert újabb és újabb kompetenciákat igénylő feladatok megoldása vár a pe-

dagógustársadalomra. Eddig soha nem látott mennyiségű és fajtájú szocio-kulturális feladat a kirekesztettség enyhítésére, a megnövekedett szabadidő szervezése a munkán kívüli lét elviselésére, az értelmes szabadidő eltöltésére való nevelés, az iskola működési feltételeinek megteremtése a helyi társadalom anyagi teherviselő képességének függvényében, részvétel a helyi társadalom szervezésében, az etnikai problémák megoldásában, s nem utolsósorban a beláthatatlan fejlődés előtt álló felnőttképzésben.

95

K É K

Merth László

Zárszó

Ha a konferenciánk üzenetének lényegét kellene röviden összefoglalnom, akkor azt úgy fogalmaznám meg, hogy a jelen viszonyai között a civil társadalom tud-e hatni, avagy nem? Hogy mindazok, akikről a „globalizációs úthenger” nem vesz tudomást, és azok is, akik nélkül nem alakítható a világ, hogyan tudunk eljutni a hatalomig, ott befolyást szerezni annak érdekében, hogy sorsunkat irányítani tudjuk? Nos, ezzel kapcsolatban Gombár Csaba gondolatait kölcsönvéve, hadd mondjak néhány szót a hatalomról.

akaró értelmiségek vannak jelen, akkor igenis a mi Egyesületünknek, a mi civil/értelmiségi fórumunknak, csoportosulásunknak hatalmas lesz a presztízse. Előbb-utóbb talán a média is, meg a hatalom is méltat majd arra bennünket, hogy meghallgasson és ránk figyeljen. Miért van erre nagyon nagy szükség?

Végighallgatva a konferenciát, úgy érzem, hogy a motiváció nélküli ember a globális társadalom legfontosabb és legkíváncsabb személyisége. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez az ideáltipikus lény

97

K É K

A hatalom strukturálisan gazdaságból és tudásból áll. Funkcionálisan erőszakból, az értékrendszer preferenciájának képességből és presztízsekből. Hatalmat csak az tud gyakorolni, aki mind a funkcionális, mind a strukturális elemeket egyaránt birtokolja. Aki részeket birtokol, az csak befolyással bír ugyan, de szükségszerűen bír befolyással. Ezért nem nehéz a válasz arra a kérdésre, hogy hogyan tudunk mi civilek, politikától elfordult független értelmiségek a hatalomban befolyást szerezni? Mindenekelőtt a tudással. Mi tudjuk ugyanis egzakt hivatkozásokkal megmondani politikusainknak, hogy merre kell menni, és azt is, hogy miért. A másik a presztízis. Ha a mi Egyesületünkben gondolkodó elmék, tenni tudó és

a reklámra fogyasztó – csak ezáltal motivált – kommersz hülye, akinek nincs igazi hite, nincsenek valós céljai és legfőljebb a yuppie-ságig tud eljutni. Közösségnélküli, mert egy virtuális világban kívánja/tudja magát individuálisan (önzően?) jól érezni, abban a virtuális világban, ahol nincsenek konfliktusok, megoldásra váró problémák, aktivitást preferáló közösségek.

Mit tudunk mi tenni ebben a helyzetben? Semmiképpen sem azt, hogy haladunk az ár ellenében, szembezállunk olyan hatásokkal, amelyek erősebbek nálunk, mert csábítóbbak, hiszen a könnyebb ellenállás irányába terelnek tömegeket. Nekünk a sikert kell zászlónkra tűzni, nekünk sok tehetséges embert kell felfedezni és segíteni őket ab-

ban, hogy érvényesüljenek, hogy a sikeresség legyen a mértékadó motivációjuk.

A tudásalapú (globalizálódott) társadalomban csak a tudásnak lehet valós és konvertálható értéke. Ezért áldozatokat hozni is érdemes, hiszen ezzel érvényesülést lehet szerezni, mivel a tudás fegyver, védőpajzs és munkaeszköz is egyben. Ezzel védekezni tudunk a globalizáció egyenlőtlenségeket, hátrányokat idővel felerősítő, eszkaláló hatásai ellen. Vagyis ha tudunk védekezni, van mivel védekezni a globalizáció negatív hatásai el-

98

K É K

len, akkor nosza: képezzünk sikeres embereket! Ha tudjuk azt, hogy ennek a globális világnak mik az oktatási, tudásbeli szükségletei, akkor ennek értelmében neveljünk sikeres embereket, próbáljunk ilyen oktatási rendszereket létrehozni, működtetni, akár a „hivatalos” állami, akár alternatív, piaci igények diktálta módon.

Szó volt a konferencián a társadalmi el/lemaradásról, a vidékfejlesztésről is. A vidékről, ahol nem is akármekkora tömeg sántán, bénán futnak egy olyan egyre gyorsuló vonat után, amelyet soha nem fognak tudni utolérni. Mi, értelmiségiek – ha még nem is mindannyian értük utol –, utolérhetjük ezt a vonatot, vagy már rajta is vagyunk ezen a vonaton. Nos, hát akkor azt ajánlom, hogy

KULTÚRA

„emil”-ezzünk¹ ennek a társadalomnak, „emil”-ezzünk ebbe a „Tajgetoszba”, ami csak problémát termel a globális világ irányítói, gazdái számára. Az igazi Tajgetosz ugyanis, amikor onnan ledobták a nemkívánatos gyereket, az nagy biztonsággal „megoldotta” a problémát, de ebben a Tajgetoszban nem halnak meg a nemkívánatos egyedek, hanem védekeznek, ellenállnak a pusztulásnak. Hogyan védekeznek? Például azzal, hogy szaporodnak. Nemcsak számosságukban, hanem a problémákat is szaporítják, amiket nekünk – a vonatra szállt értelmiségieknek – kell majd megoldani.

Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! – szövege a konferencia üzenete. Mit jelent ez? Azt, hogy minden, ami a multinacionális tőke, a „globalizációs szellem” számára fontos, azt csináljuk meg, végezzük el, de a problémáinkkal, nevezetesen a szociálpolitikával, az oktatással, a vidékfejlesztéssel, egyebekkel foglalkozunk itt, nemzetállam-szinten. Ehhez aztán vagy kapunk külső forrásból pénzt, támogatást, vagy nem; vagy ellenükre van amit teszünk, vagy fölkarolják azt, – egy dolog azonban a világos: a „globális szellemet” olyan túlságosan nem érdekli, hogy mit és miként teszünk, a problémáinkat miként oldjuk meg, és hogy meg tudjuk-e oldani egyáltalán, mert a globalizáció eredendően nem a szolidaritásról szól. A nemzetközi tőkének, a globalizációs folyamatoknak olyan túl sok közülük nincsen a mi nyavalygásainkhoz. Ezért a saját problémáinkat saját magunknak kell megoldani!

Erről – a problémakezelésről, problémamegoldásról – szól a mi történetünk,

ez lesz a sorsunk, ez a jövőnk. A konferencián exponált gondolatokat, ajánlásokat, programokat mi globálisan is megpróbáljuk majd közvetíteni, azokra a szintekre, közegekbe, ahová valók, ahová illeszkednek/illeszkedhetnek. De addig is beszéljünk, „párbeszéljünk”, „emil”-ezzünk egymással.

A konferencia résztvevői megkapták az egyesületünk célkitűzéseit és programját tartalmazó dokumentumot, amivel – remélem – lehet azonosulni. Ha tenni is kívánnak azokban az ügyekben, amelyekről e dokumentumban szóltunk, legyenek tagjai az egyesületünknek, dolgozzunk együtt. Ígérhetem, hogy a vidék velünk van. A budapestiek mellett a vidéki egyetemek is együttműködnek velünk. Ezek az intézmények regionális programokat kreálnak majd közreműködésünkkel. Ezért azt hiszem, hogy van biztató jövőnk, de ehhez nekünk, értelmiségieknek sürgős, felelős tennivalóink vannak. Mert mi, és csakis mi segíthetjük föl a nemzetet a globalizáció már haladó gyorsvonatára, hogy felzárkózzunk, gyorsuló módon globalizálódjunk, olyanképpen, hogy az minden számára a legjobb legyen. Hogy a Tajgetosz is előbb-utóbb Európa, a világ szalonképes része lehessen.

Ezen gondolatok jegyében a konferenciát bezárom.

JEGYZET

¹ Humoros utalás a konferencia azon gyakori felvetésére, miszerint az Internet a jövő meghatározó kommunikációs médiuma, ahol az e-mail kapcsolatok válnak a társadalmi érintkezés bázisává. Ezt a konferencián többek „emil”-ezésként aposztrofálták.

Az Európai Unió egyik meghatározó intézményeként működő *Európai Bizottság* pénzügyi támogatásával az utóbbi években különböző szakmai szervezetek és kutatócsoportok szakértők részvételével olyan kutatási programokat valósítottak meg, amelyek a kiválasztott témák vizsgálata során tényleges és összehasonlító nemzetközi áttekintésre törekedtek. E kutatások némelyike a társadalmi változások és a szabadidős tevé-

lémények: városi környezetben kifejezetten növekszik a használók száma, de kezdetét vette ez a folyamat már a falusi fiatalság körében is. Az is kiderült, hogy kábítószerrel való visszaélés láthatóan stabil szálakkal hozzáköthető bizonyos *szabadidő-eltöltési szokásokhoz*, pontosabban azok *színtereihez* is. E jelentés az információit egy olyan kutatásból szerezte, amit egy évvel korábban „*Az extasy jellegzetességei és szociális képviselői Európában*” címmel spanyol szakemberek

Mihályi Ildikó

Szórakozás – zenei stílusok – kábítószer-fogyasztás

99

K É K

kenységek, pontosabban a szabadidő keretében megvalósuló – a ma divatos kifejezéssel élve – *rekreációs programok* közötti összefüggések megfigyelésére vállalkozott. Különösen fontos információk megszerzését várták az érintettek a 15 és 25 év közötti fiatalok időfelhasználásának tanulmányozásától, ezen belül is a szabadidejükben végzett kulturális tevékenység bizonyos formáinak elemzésétől. Az 1996-os évben például két ilyen vizsgálat is volt: nagyrészt az ott szerzett értesülések szolgáltatták az alapját későbbi, a korábbiaknál komplexebb és árnyaltabb felméréseknek.

1998-ban egy közösségi jelentés felhívta a figyelmet arra, hogy az európai országok többségében változatlanul jelen vannak, sőt, súlyosodnak a *drug-fogyasztás* okozta prob-

végezték. A kapott adatok elemzésekor a szakemberek már egy újabb elemet is beépítettek a feltárt összefüggések közé: vizsgálták ugyanis a *zenének* és a táncnak a fiatalok életmódjára gyakorolt meghatározó szerepét is. Ezt a kutatási programot folytatta aztán az a program, melynek szakértői kilenc európai városban – Athénban, Berlinben, Bécsben, a portugáliai Coimbrában, Manchesterben, Modenában, Nizzában, Palma de Mallorcán és Utrechtben – vizsgálták a fiatalok *szórakozásának* mikéntjei és a *droghasználat* közötti kapcsolatok természetét, immáron az *extasy* kizárólagosságán is túllépve, minden kábító hatású szere egyformán kiterjesztve a figyelmüket. A felmérésben kvantitatív és kvalitatív módszerek egyaránt szerephez jutottak: részen ugyanis a kiválasztott fiatalok célcsoportjai

körében *kérdővekkel* dolgoztak (minden városban 300 fő), részben pedig az éjszakai életre jellemző kulcsszereplőkkel (üzlet-tulajdonosok, lemezlovasok, biztonsági őrök, szociális munkások stb.) készítették ún. félig-strukturált *interjúkat* (városonként 90 fő). A kutatási beszámolót – a vizsgálati segédanyagokkal együtt – önálló kötetben megjelentették. (*Night life in Europe and recreative drug use*. Research coordinator: Amador Cafalat. Valencia, 1999.)

A fiatalok bizonyos csoportjai számára a kikapcsolódást kínáló *éjszakai*

SZEMLE

A vizsgálat során minden városban pontosan feltérképezték az ottani szórakozóhelyek – a „pub”-ok, a diszkók, a kávéházak, a különféle klubok és a többtől eltérően kifejezetten reggelig nyitva tartó intézmények – zenei kínálatát és egyedi jellegzetességeit is (a nyitvatartási időtől kezdve a felügyelet megoldásáig), az odalátogató fiatal népesség sajátosságait (társadalmi hovatartozását, öltözködését, napirendjét), az adott helyen érvényes drogfogyasztási szokásokkal együtt. Ezek alapján megállapították, hogy a kilenc kiválasztott város *éjszakai életében* a különféle szórakozóhely-típusok igencsak eltérő szerepet töltenek be; mint ahogy az egyes odalátogató csoportok is jól megkülönböztethetők egymástól – a zenei vonzódáson kívül elsősorban az *életkor*, az öltözködés, a család *szocio-ökonómiai szintje*, és a *tanuló/nem tanuló* státus szempontjából. *Nemek* szerint is tapasztalható eltérés az éjszakai életben való részvételt illetően: bár ez a fajta szórakozás minden városban több férfit érint, mint nőt, a *különbségek mértéke* az, ami városonként változik.

A szórakozni vágyókat a rendelkezésre álló *intézményrendszer* segítségével ma már valóságos *szórakoztató iparág* szolgálja ki, amely állandóan fejlődik, egyre sokszínűbbé válik. (Ez a sokszínűség nyilvánul meg a zenei stílusok már említett óriási kínálatában is.) Sajnos azonban, ebben az iparágban a zenén kívül meghatározó szerepe van nemcsak a cigaretta, az *alkohol*, hanem a különféle *drogok* rendszeres – legális vagy illegális – terjesztésének és fo-

gyasztásának is. Ma Európában a kábítószeresek közül a legnépszerűbb a *cannabis*, azaz az indiai vadkender, olyanira, hogy egyes helyeken már szinte érzékelhető egyfajta, ezzel kapcsolatos szociális engedékenységgel. (Különbségek természetesen e téren is vannak: az erősen katolikus Utrechtben az átlagmennységnél ma is jóval kevesebb cannabis fogy, míg például Spanyolország fiataljai között viszont valóságos mozgalom indult el a kábítószer legalizálása érdekében.) De természetesen a már régóta ismert *extasy* is – különféle elnevezések alatt –, széles választékban továbbra is domináns mértékben jelen van a piacon. Bécsben például az elfogyasztott drogmennyiség több mint 70%-át teszi ki, Berlinben közel 40%-át. A hiedelmekkel ellentétben viszont az *extasy* az utóbbi időben komoly vetélytársra kezdett találni a *kokain* növekvő népszerűségében, ami elsősorban a csökkenő árak tulajdonítható. Berlinben állítólag a kokain már átvette a „vezetést” is! Ugyancsak változatlanul növekszik a különféle hallucinogének használati gyakorisága is, bár arányaiiban az előzőek mögé szorulnak: mégpedig elsősorban a kábulatkeltő gombafajták és az LSD formájában. Egyedül Manchester adatai jelzik azt, hogy – bár a fiatalok körében emelkedik a fogyasztásuk – ezek a szerek a népesség egészét tekintve csökkenő tendenciát jeleznek. Megjelennek azonban újabb drogok is a piacokon, szerencsére nem nagy mennyiségben, ilyenek például a Hollandiában és Olaszországban használt ún. „*eco-drogok*”, amelyeket használói kevésbé tartanak veszélyesnek, mint a szintetikus alapanyagokból készületeket, mondván, hogy ezek *természetesek*. S

100
K É K

életnek a szórakozóhelyeken játszott zenéhez, annak stílusához kapcsolódó egyéni- és csoport*identitás* szempontjából meghatározó jelentősége van. Mindegyik zenei stílusnak ugyanis sajátos *kulturális kerete* van, amely az ifjúsági szubkultúra egyéb elemeivel (öltözködés, környezet, erkölcsi értékek, *drogfogyasztás*) együtt érvényesül. A vizsgálat során egyébként a szakértők a következő zenei stílusok rajongóit különböztették meg egymástól: *house*, *mellow*, *hardcore*, *speed garage*, *rock*, *pop*, *punk*, *salsa*, *jungle*, *drum'n bass*, *funky*, *hip hop*, *rap*, *reggae* és a *techno*. A különféle stílusok hívei körében aztán *négy*, a további vizsgálatot megkönnyítő jellegzetes csoportot sikerült még elkülöníteni egymástól.

végül e körbe sorolhatók még a korántsem veszélytelen *energia-italok* is, amelyek – például Portugáliában – máris óriási fogyasztói közönséget mondhatnak magukénak.

Nyilvánvaló, hogy ilyen mértékű kábitószert-fogyasztásra nem lehetne lehetőség, ha a *rendőrség* megfelelő ellenőrzést gyakorolna az éjszakai szórakozóhelyek felett. Rendszeres ellenőrzés azonban jobbra csak a közlekedési útvonalakon van, leginkább a balesetek megelőzésének szándékával. A szórakozóhelyeken szükséges rendőri jelenlét helyett inkább jellemző az intézmények tulajdonosai által fizetett *biztonsági őrk* alkalmazása. (Emiatt is tekinthették példakéntüknek a kutatók az utrechti gyakorlatot, ahol az éjszakai szórakozóhelyeken rendőrség és a biztonsági személyzet feltűnően hatékony együttműködését tapasztalták.)

Szabadidő-kutatás során, a tevékenység idő- és térbeli struktúráinak megszervezését vizsgálva természetesen nem kerülhet meg az a kérdés sem: *miért* választják – esetünkben – a fiatalok ezeket az eltöltési formákat. A magyarázatot a „jól akarom érezni magam”, szeretnék „barátokkal találkozni”, „táncolni”, „zenét hallgatni”, és ezekhez kapcsolódóan egyéb tevékenységek megjelölése adja – ebben a fontossági sorrendben. S bár a fiatalok csoportjai között – emlékezzünk csak: öltözködés, tevékenység és életmód tekintetében – komoly különbségek voltak észlelhetők, nem hagyhatók figyelmen kívül a csoportjaikat valamiképpen *egységesítő tényezők* sem. Ezek között pedig a legfontosabbak a következők: számukra a *zene egyfajta kommunikációs eszköz*, a *szórakozás a létezés egyik alapvető cél-*

SZEMLE

ja, a *barátságra* és az együttlétre helyezett hangsúly pedig esetükben leginkább *egy bizonyos csoporthoz* való köztársasági kötődést feltételez. S mivel az ő köreikben mutathatók ki leginkább a *transznacionális kulturális hasonlóságok* (a zenei stílusok nemzetközisége mellett ugyanis az angol nyelv használatának és az Internet-kommunikációnak a terjedése is ezt erősíti), elmondhatjuk, hogy ezek a szociálisan kétségkívül nagyon aktív korcsoportok egy bizonyos szinten már megvalósítanak valamit abból, amit „*európai identitásnak*” nevezzünk. Ezeken az általánosságokon belül azonban sok tanulságot kínálnak a különféle részletek is, például a vizsgálat során feltárt szocio-demográfiai jellemzők.

Az éjszakai szórakozóhelyek közönségének *nemek szerinti* különbségeiről már volt szó. Érdekes módon a résztvevők átlag*életkora* is szóródik: legmagasabb Berlinben (közel 25 év), legalacsonyabb Palmán (20 év alatt). Nagyobb a homogenitás a résztvevők családi állapotának tekintetében: közel 90%-uk ugyanis még független, azaz *nem házas*. (A legtöbb együtt élő párt Bécsben regisztrálták.) Jelentős különbségeket mutatnak viszont az *iskolázottsági* adatok: a megkérdezett fiatalok többsége ugyanis elvégezte a *középiskolát*, sokan a *főiskolát/egyetemet* is: csak 10% alatt van körükben az ennél alacsonyabb végzettségűek aránya. (Utrechtben például az egyetemi hallgatók aránya 8% fölött van – egyetemi város, ami természetesen egyéb módokon is megjelenik a felmérésben.) Jelenlegi státuszukat tekint-

ve egyébként a fiatalok nagyobb része *dolgozik*, de közel 20% azok aránya, akik nappali felsőoktatási intézményben folytatott tanulmányaik mellett *jövedelemszerző alkalmazásban* is vannak.

Családi hátterüket tekintve legtöbben a *középosztályhoz tartozónak* tekintik magukat; többségük családjával él, Modenában 80% fölötti, Manchesterben alig 40%-os arányban. Arra a kérdésre válaszolva pedig, hogy *ki finanszírozza* a szórakozásukat, két nagy csoportra különíthetők el a megkérdezettek: azokéra, akik a családtól kapják

101
K É K

a szükséges pénzt, illetve akik – állandó vagy időszakos munkával – maguk teremtik elő azt. Ez a különbség természetesen egyszersmind a fiatal családtól való függetlenségének szintjét is mutatja: ez a szint pedig városonként ugyancsak eltérő arányokat jelez. Érdekes, hogy a mediterrán zónában – Athénban, Coimbrában és Palmán – mennyivel több fiatal él családi függőségben, mint például az angliai és német városok mintáiban! Feltételezések szerint viszont ennek a *függőség-függetlenség* dichotómiának egyéb összefüggésekben is éreztetnie kellene a hatását; elvárható lenne, hogy erősebb családi kontroll esetén nem kerülne sor drog-fogyasztásra, a vizsgálati adatok azonban nem ezt mutatják. Nemcsak ennek a felmé-

résnek, hanem másoknak a tanulságai is jelzik ugyanis, hogy a szülői ellenőrzés ezen a téren általában nagyon *alacsony szintű*, nem bizonyul elég hatékonynak. A pozitív kivételt – mondhatjuk, természetesen – megint csak Modena példája jelenti; a másik véglet pedig, a család részéről egyáltalán nem tapasztalható ellenőrzést az angliai iparváros fiataljai emlegetik.

A szórakozóhelyek látogatásának *gyakoriságát* illetően a domináns időpont a hétvége; a fiatalok több mint 50%-os többsége havi három-négy al-

SZEMLE

zóhelyet is felkeresnek. Ez a mozgás azonban – járműhasználatot feltételezve – az időközben már elfogyasztott alkohol vagy kábítószer hatása miatt fokozott *veszéllyel* jár. Ezt a veszélyt legjobban úgy lehet kiküszöbölni, ha a városok gondoskodnak éjszakai tömegközlekedésről is, egyáltalán, a szórakozóhelyek megfelelő elérhetőségéről. Nehéz elképzelni ugyanis a holland gyakorlatnak, a közel 50%-os bicikli-használatnak a többi európai országra is ártérjedő népszerűsödését...

A felmérésnek ezeket a részleteit azért volt érdemes megismernünk, mert lényegében mindegyik valamiképpen szerepet kapott a központi téma, az intézményes kontroll alól ily módon majdnem teljesen kikerült ifjúság *szubkultúrájának* is kétértelmű szerves részét képező *droghasználati szokások* összefüggéseinek alakításában. A használt kábítószeresek nagyságrendjét korábban már ismertettük, bemutatva, hogy a cannabis, az extasy és kokain után a sorban az amfetamin-származékok, a gombák és nyugtató hatású gyógyszerek fogyasztási gyakorisága tapasztalható; a kutatók azonban két másik, általuk következetesen kábító hatásúnak tekintett anyagról is gyűjtöttek adatokat. Ez az *alkohol* és a *dohány*, amelyek népszerűsége a legtöbbet fogyasztott kábítószeresek nagyságrendjét is megelőzi. Legfeljebb annyi a különbség, vagyis az, ami e kettőt a többitől különválasztja, hogy a mai társasági kultúrának az alkohol és a dohány már szinte integráns részévé vált: inni – különösen szabadidőben – a résztvevők számára szinte megkerülhetetlen kötelezettséggé vált.

Éppen ezért az sem meglepő, hogy sok fiatal ezeket a szereket *együtt* fogyasztja, nemcsak variálva, hanem ily módon meg is sokszorozva a hatásukat.

A drogfogyasztáshoz való eljutás egyébként jobbra olyan, többéves *folyamat*, ami éppen az alkohollal és a dohányzással való kapcsolatba kerüléssel veszi a kezdetét. Az alkohol fogyasztásának megkezdése a megkérdezettek átlagában a 14. életév körülre tehető. Az első cigaretta is ugyanilyen életkorban, legfeljebb néhány hónappal később kerül a gyerekek kezébe – Nizza kivételével, ahol ez az esemény, nem tudni, minek köszönhetően, a 15. életév betöltése utánig várat magára.

A dohányzás és az alkoholfogyasztás pedig egyértelműen olyan fogyasztási szokások, amelyeket elsősorban *családi minták* közvetítenek, mint ahogy későbbi gyakorlásukat is megkönnyíti a családokban irányukban tapasztalható nagyfokú tolerancia. (Természetesen a reklámok idevonatkozó befolyásáról sem szabad megfeledkeznünk!) Ez, a családi környezet és felnőtt világ részéről megnyilvánuló tolerancia pedig valamiképpen abból adódik, hogy az alkohol is, a cigaretta is mintegy a nagykorúság, a függetlenség *szimbólumává* vált. Annál elkeserítőbb azonban, hogy a ma már szinte társasági „kellék”-ként szereplő alkoholfogyasztás a fiatalok körében milyen nagy mértékben okoz komoly *rézszeget* is! (Több mint 60%-uk ugyanis – saját bevallása szerint legalábbis – volt már részeg, egynegyedük számára pedig ez az állapot majdnem minden héten bekövetkezik.) A nők és a férfiak közötti különbség itt is leginkább a fogyasztás gyakoriságában és mértékében tapasztalható. Akárcsak a cannabis vo-

102

K É K

kalommal is él ezzel a lehetőséggel. Nem kevésbé meghatározó az, hogy egy hétvégén *hány éjszakát* töltenek el így: sokan vannak, akik egy hétvégén két alkalommal is kiruccannak. Ez persze nem jelenti, hogy hét közben a fiatalok nem látogatnak el kedvenc szórakozóhelyeikre: 40% ugyanis hétfő és péntek között is beszámol ilyen programokról. Az éjszakai szórakozóhelyen eltöltött idő *hossza* is változik: az európai átlagnak tekinthető alkalmankénti 6 óra egyik véglete 7 óra fölötti adattal Palma, másik véglete 4 órával Athén és Modena fiataljainak adata. Ezeket az órákat természetesen *baráti körben* töltik el, kikerülve – úgy mond – a felnőttek látóköréből, gyakran úgy, hogy ugyanazon az éjszakán egymás után *több szórako-*

natkozásában, ahol a nők – egyelőre leg-
alábbis – alacsonyabb arányban használ-
ják a szert, mint a fiúk-férfiak. Valószí-
nűsíthető, hogy a szocializációs különb-
ségek, és a velük kapcsolatban még ma is
erősebb ellenőrzés játszanak ebben szere-
pet.

Mivel a szabadidő-tevékenység is
egyike a fiatalok szocializációs helyze-
teinek, nyilvánvaló, hogy egyfajta ér-
téktերemtő és –követítő szerepet is be-
tölt. Láttuk, hogy a mintában szereplő
fiatalok számára (is) ezt az értékrendszert
a választott csoport teremtette úgy, hogy
az egyaránt különbözik a családi és a
hivatalos értékrendszertől is. A fiatalok
színhelyválasztásában is tehát az egyes
csoportok közötti *kulturális különbsé-
gek* tükröződnek. Kedveltségi sorrend-
ben ezek a következők: leglátogatottab-
bak a bárók, ezt követik a kávéházak,
majd a diszkók. Tekintettel arra, hogy
ezek a választások bizonyos rendszer-
séget tükröznek, a felmérés készítői
konkrét összefüggéseket is ki tudtak
mutatni például a különböző helyszí-
nek közönsége és az alkohol, illetve drog-
fogyasztás jellemzői között is. Eszerint
a *legtöbb alkoholt* a bárók törzsvendé-
gei fogyasztják, ők használják legna-
gyobb mértékben a *cannabis* és az
extasy is. (Ugyanakkor – bármilyen
meglepő is – minden helyszínen előfor-
dulnak olyanok, akiknek van erejük el-
utasítani a fogyasztást – akár alkohol-
ról, akár drogról van szó! Vajon mi a tit-
ka különbségüknek?)

Hasonlóképpen megjelennek a kultu-
rális különbségeknek ezek a leágazásai a
zenei stílusok választásában is. A koráb-
ban felsorolt irányzatok között a felvétel
időpontjában (azaz 1998-ban) a *house*
uralta terepet, ezt követte sorrendben a

SZEMLE

rock és a *heavy metal*, utána a *funky*-
csoport, majd – egészen kis arányú pre-
ferenciával – a *punk* és hasonló követ-
kezők. Számszerűen is megjelenítették a
kutatók az alkoholfogyasztás és a zenei
választás kapcsolatát: táblázataik szerint
a legnagyobb arányú – akár a lerészeye-
désig is elvezető mértékű – alkoholfog-
yasztás elsősorban a *house* és a *rock*-hí-
veket jellemzi, míg például a *pop* és a *rap*-
rajongók fogyasztási szintje mélyen a kor-
osztályi átlag alatt marad. Jellegzetesen
kapcsolódik egymáshoz egyébként a
house-választás és a *cannabis*-fogysz-
tás is, 30, illetve 50%-os egybeeséssel, de
számottevő a kapcsolat az *extasy*-fog-
yasztók és a *house*-rajongók között is.
A *rock*- és *reggae*-hívek viszont nem
kedvelik az *extasy*t, bár egyre több sze-
szes italt és *cannabis*t fogyasztanak. (Még
szerencse, hogy a megkérdezettek között
egyötödöt sem tesz ki azok aránya, akik
csak a drog elérhetősége miatt járnak el a
kiválasztott szórakozóhelyre!) Az is ki-
tűnik a számadatok összesítésekor, hogy
akik leginkább táncolni akarnak, azok
kétharmad része soha vagy alig iszik al-
koholt, míg az elsősorban zenét hallgatni
kívánók körében inkább az alkalman-
kénti ivás dívik. A „drogkeresők” a töb-
bieknél jóval nagyobb arányban táncol-
nak is a szórakozóhelyeken, míg a pusztán
kalandért bejövők, vagy a pusztán
csak a remélt szexuális partnerek kedvé-
ért érkezettek is előbb-utóbb rákaphatnak
az *extasy*-fogyasztásra.

Ezeket az adatokat természetesen
észrevehető mértékben módosítják a már
ismertetett szocio-ökonómiai és iskolá-
zottsági adatok. Mind az alkohol-, mind

a drogfogyasztás esetében fékező szere-
pe van például a *sikeres tanulmányok-
nak*, pontosabban a tanulmányi telje-
sítménnyel kapcsolatos pozitív önérté-
kelésnek. A *társadalmi helyzet* is befo-
lyásolja ezeket a mutatókat: a mintáról
f elrajzolható általános kép középosz-
tálybeli hátteret jelenített meg, megfe-
lelő vásárlóerővel, mindez a drogstatisz-
tikákban úgy jelenik meg, mint vi-
szonylag magas fogyasztási arányok
hordozója (bár e téren a különbségek
nem tűnnek igazán szignifikánsnak).

103 K É K

Korosztályi adatokat összevetve pe-
dig rögtön kiderül: e visszaélések nagy-
ságrendje szempontjából általában a leg-
veszélyeztetettebbeknek a 19 és 22 év
közöttiek tekinthetők, bár van két na-
gyon figyelemre méltó kivétel. A *cannabis*-
fogyasztás ugyanis a 18 életév
alatt tetőzik, a *kokainé* pedig 26 év föl-
ött. Még egy érdekes részlet: a vizsgá-
latok felfigyeltek arra, hogy miközben
a drogok fogyasztása leginkább a szó-
rakozóhelyekhez kötődik, az *extasy* az,
ami már – meglepő arányokban – a
magánházaknál rendezett összejöve-
teken is megjelent.

A felsorolt fogyasztói magatartásokkal
együtt járó *veszélyek* közül az eddigiek-
ben a közlekedés, különösképpen a jármű-
használat veszélyeiről esett szó. De nem

hagyhatók figyelmen kívül azok sem, amiket a fogyasztást követő kontroll- vesztés miatti *szexuális szabadosságok, erőszakos és kriminális cselekmények* okozhatnak a fiataloknak. Sajnos, általános tapasztalat, hogy legtöbbször egyáltalán nincs tisztában a szórakozás ezen lehetséges következményeivel. Még kevesebb fiatalban tudatosul az, hogy a rendszeres fogyasztás nyomán *szociális deviációkra* is számítani lehet – amik elsősorban lázadó magatartásban, a társadalom uralkodó értékeitől való elidegenedésben, a bűnözés iránti eltolzott toleranciában, nagyon erős függet-

lenség-vágyban, szenzáció-keresésben és különféle antiszociális magatartásformákban nyilvánulnak meg. Az *antiszociális magatartás* megnyilvánulási formái például – rendszeres drog-fogyasztás esetén – az életkor haladtával nem csak gyakoribbá válnak, hanem súlyosodnak is; vonatkozik ez – egyebek között – a jogosítvány nélküli járműhasználat, a másoknak okozott anyagi károk, a bolti lopások és a fizikai erőszak különféle eseteire is. (Érdekes, hogy a kutatók a káros egészségügyi következményekre egyáltalán nem tértek ki.)

A felmérés részleteinek summázata után a kutatók néhány – a továbbiakban megszívlelendő – ajánlást is megfogalmaztak. Ezek között – természetesen – első helyen a további, még részle-

SZEMLE

tesebb kutatások szükségének hangsúlyozása szerepel. Figyelmeztetésként mondják viszont azt ki, hogy pusztán a drog-fogyasztás aktuális jelenléte miatt nem szabad abba a tévedésbe esnünk, hogy magát a szabadidőt, és a hozzá kapcsolódó szórakoztató környezetet diszkreditáljuk. Inkább olyan szórakozási lehetőségeket kell kínálnunk a fiataloknak, amik – változatos módon – valódi és nem kártékony kikapcsolódást, kommunikációs lehetőségeket nyitnak meg előttük. Egyáltalán: nagyobb teret kellene biztosítani a *prevenciónak*, amihez pedig a szociálpolitikának kellene megteremtienie a megfelelő alapokat. Ezen kívül az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani a „legális” drogokra, vagyis az alkoholra és a dohányra, hisz bebizonyosodott, hogy ezek akár a későbbi kábítószer-fogyasztás előkészítőinek is tekinthetők. Ebben a szórakoztatóipari „felfutásban” egyébként még arra is szükség lenne, hogy szakemberek rendszeresen ellenőrizzék azokat a *kulturális partnereket*, amiket a zenék, illetve a szórakoztató környezet közvetítenek. Végül, de nem utolsósorban: megfelelő információs csatornákon keresztül tudatosítani kellene az érintettekben kockázati tényezőket, illetve a veszélyeket is. Ha ugyanis nem is szembesülnek velük, miként próbálkozhatnak meg az elkerülésükkel?

Eddig arról ejtettünk szót, ami szerepelt a kutatásban, de érdemes azt is számba venni, mi az, amire nem is figyeltek oda a szakemberek! Feltűnő például, hogy szó sem esett a *munkanél-*

külségről, pedig ez a probléma Európa fiataljai körében igen nagy arányban jelen van. Vajon a munkanélküliek nem járnak szórakozóhelyekre? Ha igen, hogy-hogy nem kerültek be a mintába? Elfelejtkeztek azokról a fiatalokról is, akik nem fejezték be még az elemi iskolát sem, mert már onnan *lemorzsolódtak*; mint ahogy nem figyeltek oda azokra sem, akik megfelelő családi és bentlakásos intézményi háttér nélkül az utcán *csellengenek*. Nem kérdeztek rá – pedig lett volna rá lehetőség! – a fogyasztási szokások nyomán már nagyon hamar kialakuló *egészségügyi problémákra*: pedig rájuk hivatkozva nyilván könnyebb lehetne a szükséges figyelmeztetéseket megfogalmazni. Nem foglalkoztak megfelelő mértékben azzal a jelenséggel, hogy miért alakult úgy: a mintába került szórakoztató intézmények látogatói között alulreprezentáltak a középosztálynál *alacsonyabb* társadalmi csoportok. Kiesett a kutatók látóköréből a Nyugat-Európa városaiban már jelentékeny számban megtalálható *emigránsok* és etnikai kisebbségek csoportja is. Itt is felvetődik a kérdés: ők nem járnak éjszakai szórakozóhelyekre, vagy *nem ezekre* járnak – akkor viszont miért nem vizsgálták ott is, ahol ők előfordulnak? *Nekik* vajon milyen kapcsolataik vannak a különféle zenei stílusokkal, a drog-fogyasztással stb.? S hogyan hatnak ezek a viszonyok a mintába került csoportok értékrendjének alakulására?

A felvetett kérdésekre – persze – hiába várjuk a választ. Ha azonban megpróbálnánk hasonló kutatást itthoni környezetben is megszervezni, mindenképpen érdemes lenne ilyen összefüggések feltárására is felkészülni.

Bevezetés

A színházlátogató közönségről keveset tudunk. A statisztikai elemzések csak a mennyiséget, a nézőszámok változását, legfeljebb az egyes színházi területek, pl. műfajok közötti mozgást képesek megragadni. Nem mondanak azonban semmit sem arról, hogy egy bizonyos időszakban a számon tartott nézőszám valóságosan hány nézőt takart, hogy ennek a

két feladatot kell teljesíteni: törekedni a vélemények, az álláspontok, az értékrend megismerésére, ugyanakkor a válaszoló személyére vonatkozó szociológiai tényeket is rögzíteni szükséges.

A következő felmérés mindezen tények figyelembevételével készült. Gondolkodásunkban a tények tisztelete, a felfedezés öröme és a megalapozatlan határozottságtól való félelem egyaránt jelen van: tudjuk, hogy egy az utóbbi évtizedek-

Szabó István

A színházak közönsége Budapesten 1999-ben

105
K É K

tömegnek milyen volt a szociológiai rétegzettség, hogy milyen szándékok motiválták az egyént, amikor jegyet váltott, és mennyire volt elégedett azzal, amit látott. Ám ha mindezt tudnánk is, akkor sem lehetnénk bizonyosak a dolgunkban. A színház közönsége ugyanis folyamatosan változik. Időről időre új generációk jelennek meg, közben pedig sokan élethelyzetük vagy érdeklődésük megváltozása miatt eltávolodnak a színháztól. Paradox módon, mire valamit megtudhatnánk, addigra lehetséges, hogy már egészen más lett a helyzet.

Kézenfekvő lenne ezt a hiányt szociológiai kutatásokkal megszüntetni. Egy reprezentatív minta időszakonkénti megkérdezése sok kérdésünkre választ adhatna. A megkérdezés során egyszerre

ben teljesen elhanyagolt területen próbálunk meg lassan előrehaladni. Eredményeinkben még sok a bizonytalanság, de az is látszik már, hogy a folyamatban nemcsak kirajzolódik valamilyen kép, de lépésről lépésre árnyaltabb is lesz.

A felmérés körülményei

A kérdőíves felmérés 1999 decemberében készült, nyolc budapesti színházban, összesen 800 nézőt kérdeztünk meg.

A vizsgálatba bevont színházak:

Katona József Színház

Kamra

Radnóti Miklós Színház

Új Színház

Bárka Színház

Budapesti Kamara

Kiválasztásuk legfőbb szempontja az a feltételezés volt, hogy a művész színházakban, illetve a művészeti szempontból szándéka vagy funkciója alapján igényesnek nevezhető színházakban találjuk a közönség krémjét, s ennek a körnek a véleménye, értékrendje, hozzáállása különös figyelmet érdemel.

Fontos szempontnak tartottuk, hogy a kiválasztott színházak nézőtereinek befogadóképessége ne különbözzön lényegesen. Ezért került a vizsgálandó körbe a

106

K É K

Nemzeti, illetve a Vígyszínház kamarszínháza.

2000 áprilisában kontrollként az egyik színházban megismételtük a felmérést, illetve két további helyszínen kérdeztük meg a közönséget, hogy a következtetéseket tágabb összefüggésekbe is beágyazhassuk. Az áprilisi felmérés adatait a József Attila Színház esetében a táblázatok utolsó oszlopában közöljük, a Pesti Színházban készült kontroll eredményét pedig a színház saját táblázati oszlopában zárójelbe téve tüntetjük fel. A harmadik felvétel a Tháliában készült, amelynek adatait, befogadó színház lévén külön kell majd elemezni.

A kérdőív összeállításának legfőbb szempontjai voltak:

BUDAPEST

- az összehasonlíthatóság érdekében megismételtünk néhány olyan kérdést, amelyek egy kb. egy évvel korábban / 1998 novemberében/ készült felmérésben is szerepeltek;

- feltettünk néhány, az értékrendre általában vonatkozó, illetve a művelődési szokásokat firtató kérdést;

- az érintett színházak képviselőinek kérésére megfogalmaztunk praktikus hasznosságú kérdéseket, s az ezekre adott válaszokat továbbgondolásra vissza is juttattuk hozzájuk;

- megfogalmaztunk néhány kérdést a válaszoló társadalmi helyzetének megismerése érdekében;

- a kérdőív terjedelmét alapvetően meghatározta, hogy a kérdéseket az előadások előtt, illetve a szünetekben tettük fel.

A kérdező biztosok az ELTE hallgatói voltak, és a véletlenszerűen kiválasztott nézők az esetek 90–95%-ában partnerek voltak a válaszadásban. Előadásonként 6–10 kérdőív készült, így biztosítani lehetett, hogy a színház valamennyi, éppen repertoáron lévő, darabjának nézőit megszólítsuk.

Úgy látjuk, a színházak közönsége fontosnak tartja, hogy véleményére kíváncsiak, ezért az esetek túlnyomó többségében komolyan veszi a válaszadást.

A színházba járási szokások

A színházak látogatói különböző gyakorisággal jutnak el az előadásokra. A kérdőív 3. kérdésére adott válaszokat az 1. számú táblázat mutatja. Kiinduló hi-

potézisünk az volt, hogy a kiválasztott színházakba a legfanatikusabb, a színházat leginkább szerető közönséggel fogunk majd találkozni. Összehasonlítási alapként ez esetben kínálkozott először az 1998-as felmérés során feltett azonos kérdés. Akkor a budapesti közönségről teljes keresztmetszetben készült, de lényegesen kevesebb kérdést tartalmazó felmérés során a válaszolók 30%-a állította azt, hogy havonta, 28%-a pedig, hogy ennél gyakrabban jut el színházba. A havi gyakoriságtól a másik irányba tért el a nézők 42%-a, akik a havi átlagnál ritkábban fordultak meg az előadásokon. A jelenlegi felmérés során kapott eredmény szerint ugyanezen csoportok jelenléte rendre: 32, 28 és 40%. Az elittól többet vártunk – mondhatnánk. A meglepő egybeesés magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy a szórakoztató színházaknak is – a művész színházakhoz hasonlóan – megvan a saját törzsközönségük, akik hasonló gyakorisággal, de elsősorban szórakozni járnak színházba. Ez a tény egyben utal arra a körülményre is, hogy a közönség jelentős hányada „mindenevő”, vagyis értékrendjében nem a kizárólagosság, hanem a sokféle igény változatos kielégítése dominál. A 2000 tavaszán az említett három színházban készült felmérés eredménye után (a 30, 27 és 43%-os arány) végképp egyértelmű, hogy a több alkalommal kapott, lényegében hasonló eredmény nem a véletlen műve. Úgy gondoljuk, hogy ezekből a számokból, a stabil arány miatt az egyik legfontosabb kérdésre adhatunk választ, arra, hogy hányan is vannak azok, akik a statisztikai nézőszámot megtermelik. Budapesten 1999-ben az Operaház nézőit nem számítva valamivel kevesebben mint 2 millióan váltottak jegyet. Ebből

– az említett arányt figyelembe véve
 – egyszerűen kiszámítható, hogy kb. 170 000 néző fordult meg a színházakban minimum egyszer, illetve a sor másik végén akár hetente többször is. A színházba járók tehát átlagban kb. tízszer ültek be évadonként a nézőterekre, s ez a szám arra is rávilágít, hogy a nézők többsége szükségszerűen nem egy színházba jár, hiszen egy-egy helyen átlagosan 3-4 bemutató van. Hipotézisünk alapján azt mondhatjuk, hogy a színházba járók majdnem kétharmada, kb. 100 ezer fő legálább havonta megtiszteli az előadásokat. A további kb. 70 ezer fő rendszertelenül, évente egy – két – három, esetleg négy alkalommal jut el színházba.

A táblázat azt is megmutatja, hogy a leggyakrabban színházba járók a kisebb színház termekben választak legtöbbször. Mivel a kis befogadóképesség miatt ezekbe kevesebb néző fordulhat meg, ezért ezeken a helyeken elsősorban azok töltik meg a nézőteret, akik mindenáron látni akarják az ott futó darabokat, tehát nagyrészt tudatosan választják az adott előadást. A kéthavonta vagy ritkábban színházba eljutók nagyobb számban (50% körül) a Katona, a Radnóti és a Pesti színházak nézőterén választak. Ők valószínűleg valamilyen véletlen oknak köszönhetően választották ezt a színházat, de lehet az is, hogy ez a véletlen nem más, mint a színháznak, az előadásnak a jó híre.

A továbbiakban vizsgáljuk meg azt, hogy a színházba járást, különösen a gyakori látogatásokat, mi motiválja.

A színházba járás motivációi

A nézőt elsősorban az sarkallja jegyvásárlásra, hogy szeret színházba járni, és

BUDAPEST

helyzeténél fogva meg is engedheti magának, olykor persze más tevékenységek rovására, vagy anyagi áldozatok révén, ezt az úri passziót. Az 1. számú kérdés (2. táblázat) a motiváció irányultságára kérdez: miért van éppen az adott színházban a megkérdezéskor a válaszoló. Az egyes színházak adatait az 1. számú táblázattal összevetve láthatunk némi korrelációt a gyakori színházba járók és az adott színházba leggyakrabban előforduló aránya között. Ugyanitt az is kiderül, hogy a színházba általában ritkán járók számára a nagyobb színházak jelentenek inkább megjelenési lehetőséget. Ezzel némiképp ellentétes tendencia, hogy a viszonylag kis befogadóképességű Katona József vagy a Radnóti Miklós Színház immár komoly tekintéllyel rendelkezik, ezért a színházat véletlenszerűen felkeresők is viszonylag nagy számban eljutnak ezekre a helyekre, s az értékes előadások megtekintése által, valószínűleg, megerősödik bennük a motiváció.

Általánosabb, értékrendbeli motivációra kérdeztünk rá a 4. kérdésben, azt tudakolva, hogy kinek miért fontos a színház. Nyilván ezt egyetlen mondatba sűrítve nehéz lenne megfogalmazni. A kérdéshez ezért hat külön-külön is értelmes, egymással egyenrangú válaszlehetőséget csatoltunk, s ezeket kellett érvényességük mértékében osztályozni a válaszolóknak. Az állítások a következőképpen hangzottak:

1. A színházi előadástól választ várok aktuális problémáimra.
2. A színház a társasági élet elegáns színtere.
3. Aki művelt színházba is jár.

4. A színház ma is fontos társadalmi, közeleti fórum.

5. A színház a szórakozás egyik legnemesebb formája.

6. Az előadásoktól megrendítő művészi élményt várok.

Az egyes színházakban adott osztályzatok átlagát és az összes válasz átlagértékét a 3. táblázat tartalmazza. Mint látható a szórakoztató funkciót értékelték mindenhol a legmagasabbra. Az összesített átlagtól csak a Kamra közönsége tért el jelentős mértékben, azaz a szórakoztató jelleget itt értékelték a

107
K É K

legkevésbé. A többi színház esetében az átlagtól való eltérés 0,1-en belül van. A második helyre a közönség mindenhol a művészi értéktérmetést, a katartikus élmény reményét sorolta. Ezzel a minősítéssel nemcsak a színház két legfontosabb arcvonását rajzolta meg a közönség, hanem az is kiderült, hogy a művész színházak közönsége sem gondolkodik másképpen ebben a kérdésben, mint a szórakoztató színházaké. A kapott eredményt érdemes összevetni a József Attila Színházban később készült felmérés idevonatkozó adataival. Itt a szórakozást 4,29-re, míg a művészetet 3,68-ra minősítette. Mivel kivétel nélkül mindegyik esetben a művészet követi a szórakoztatást, az osztályzatok különbsége érdekes összehasonlításra ad

lehetőséget az egyes színházak között.

A sorrend:

1.	Bp. Kamara	0.33
2.	Kamra	0.38
3.	Bárka	0.42
4.	Várszínház	0.42
5.	Radnóti	0.52
6.	Katona	0.60
7.	Új Színház	0.65
8.	Pesti	0.87

A „kisebb távolság” magyarázata a szórakozás viszonylagos lepontozásában, illetve a művészet felértékelésében keresendő. Látható, hogy itt is a kisebb

BUDAPEST

meglepő talán, hogy az egyes számú válaszlehetőség, amely érthető módon az összesítésben a legkevesebb pontszámot kapta, éppen ebben a két – oly gyakran együtt szavazó – színházban értékelődött fel. Aktuális problémáimra várok választ, szólt a megfogalmazás, és a két színház többségében fiatal, nyitott, „befejezetlen” közönsége itt valószínűleg a művészetnek az élet nagy kérdéseit felvető, olykor megválaszoló funkcióját díjazta.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a közönség elsősorban szórakozni megy a színházba, de a művészi élmény is elsőrangúan fontos számára. A műveltségbeli és a közéleti funkciók, korábbi adatok híján csak vélhetően, ellenkező irányú utat járnak be. A politikai helyzet megváltozása tehermentesíti a színházat is, ezért politikai intézményeket pótló szerepe csökken. Ugyanakkor, mivel egyre kevesebben férnek hozzá, műveltségbeli presztízse látványosan növekszik. A társasági élet szempontjából is csökken a színházlátogatás jelentősége. Ezt a vélekedést megerősíti a József Attila Színház közönsége is, bár érdemes talán azt is megjegyezni, hogy ennek a színháznak a nézői a másik nyolc színház közönségénél jelentősen magasabban jegyzik a műveltségen belüli szerepét és a közéleti funkcióit is.

A színház közönségét közvetlenül befolyásolja a színházi kritika – vélhetnénk. Más kérdés, és témánk szempontjából messzire is vezetne elemezni, hogy egy tizenöt-húsz év előtti állapothoz képest nagyon megváltozott a helyzet, hogy ma már alig van az át-

lagközönséget megcélzó rendszeres kritika. Nehéz lenne eldönteni, hogy ez esetben mi az ok és mi az okozat, de tény, hogy kevesen olvasnak kritikát. A 4. számú táblázatból látható, hogy a közönség majdnem kétharmada nem élel a lehetőséggel. Még ennél is súlyosabb tény, hogy a kritikát olvasók között is azok vannak többen, akiket a bírálat megismerése nem befolyásol a darabválasztásban. Összességében minden hatodik néző állítja azt, hogy a kritika is motiválja, bár a Kamra közönsége körében ugyanez a szám három és a Bárkán látunk még lényeges eltérést, ahol minden negyedik látogató tájékozódik a kritikából. Tehát jó esetben is csak a közönség 25–35%-ról van szó, azaz a többséget lényegében hidegen hagyja, hogy éppenséggel ha akarna sem nagyon tájékozódhatna a kritikából.

A konkrét motivációk felé haladva azt kérdeztük: minek köszönhető elsősorban, hogy akkor este éppen abban a színházban nézett meg valaki egy előadást. Nem zárhattuk ki annak a lehetőségét, hogy normálisan többféle hatás eredményeképpen születik minden döntés, ezért a felkínált válaszok közül többet is lehetett választani, illetve lehetőség volt további okokat is megnevezni. Minden színházban azt állították a legtöbben, hogy ismerősüktől hallottak az előadásról. Az összes említés egyharmadában ezt nevezték meg oknak. A második helyen szereplő válasz is ennek egy alvariációjaként fogható fel, hiszen ezekben az esetekben a néző szerint partnere döntött a programról. A sorban ezután két olyan tényező jelenik meg kb. azonos erősséggel, amelyeket manapság szeretnek túlértékelni, a műsorúságok és a propagandaanyagok sze-

terű stúdiószínházak közönsége került az élre. Az imént ideidézett József Attila Színháznál a különbség 0,61, s ez a szám szintén „lik a sorba”.

A 3-as és 4-es válaszlehetőség, amely a színháznak a műveltségben játszott szerepét, illetve a közéleti-társadalmi funkcióját hangsúlyozta, közepes osztályzatot kapott, és kb. azonos szinten ítéltetett meg. Az átlagtól való eltérés itt különösen érdekes: a Katona és a Radnóti közönsége mindkét vonatkozást az átlag felett minősítette, míg a Kamra és a Bárka nézői mindkét funkciót lepontozták. A többi színházban kétirányú az átlagtól való eltérés.

A társasági élet színtereként ugyancsak a Kamra és a Bárka közönsége számára kevésbé vonzó a színház. Elsőre

repe. Némiképp meglepő módon csak ezután következik a közönségszervező ajánlása, sőt a Katonában, a Kamrában, a Bárkán és a Radnótin lényegesen többen válaszoltak úgy, hogy ők mindent megnéznék ott, mint ahányan a közönségszervezőre hivatkoztak. A többi színház közül kiemelkedve a Kamra nézőinek 31%-a vallotta, hogy minden előadást megnéz a Kamrában. Ez az állítás egybevág a 6. kérdésre adott válasszal, hiszen ott a Kamra közönségének 45%-a állítja, hogy az előző évadban legalább négy alkalommal járt – ezek után bátran fogalmazhatunk így – kedvenc színházában. L. 5. táblázat 3. és 4. sora.

Vonzások és választások, az értékrendről

Néhány kérdés kapcsán arra voltunk kíváncsiak, hogy az adott színházhoz milyen erős szálak kötik a látogatókat, illetve a színházak melyik körét érzik magukhoz közelállónak.

Az 5. számú táblázatba négy különböző kérdésre adott válaszokat gyűjtöttünk egybe. Ezeknek a válaszoknak különösen fontos az igazságtartalma, mert a leginkább elfoglalt rajongótábor, érthetően, hajlamos a túlzásokra. Elsősorban azt szerettük volna kontrollálni, hogy nem kerülnek-e a válaszolók saját magukkal ellentmondásba. A táblázat első sora azt mutatja mennyien állították, hogy a leggyakrabban a megkérdezés helyén fordulnak elő, a második szerint ennyien vannak, akik mindent megnéznék ott, a harmadik sor tanúsága szerint az előző évadban a válaszolók legalább négyszer voltak az adott színházban, míg az utolsó sor azt mutatja, hogy a válaszolók hány százaléka

BUDAPEST

szerepeltette kedvenc színházai között az intézményt. Az adatsor minden esetben koherens, a válaszok logikai szempontból ellentmondásmentesek. A legnagyobb százalékban a Kamrában láthatunk olyan nézőket, akik tudatosan és cselekvően vállalják színházukat, s ezt az állapotot fejezzük ki azzal, ha a Kamra közönségének az átlagot messze meghaladó zártságáról beszélünk. A legnyitottabb, pontosabban leginkább esetleges közönséget a Pesti Színházban találjuk. E lényegi eltérés mellett hasonlóságot állapíthatunk meg viszont abban a vonatkozásban, hogy mindkét színház közönsége saját nagyszínházában, a Katonában, illetve a Vígben, fontos orientációs pontot tudhat magáénak.

A rendszertelenül színházba járókról már korábban képet alkothattunk a 2. számú táblázat második és harmadik sora alapján. Most egy másik kérdés kapcsán a fluktuáció mértékéről tehetünk megállapítást. Viszonylag sokan vannak, akik az előző évadban nem jártak abban a színházban, ahol megkérdeztük őket (6. táblázat első sora). Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a rendszertelenül, sőt ritkán színházba járók száma milyen magas, már nem is olyan érthetetlen ez a tény. Aki keveset jár, az valószínűleg rendszertelenül és irány nélkül teszi ezt, illetve, ha ragaszkodik is valamelyik színházhoz, egyáltalán nem biztos, hogy most éppen ott sikerült megszólítanunk.

A kérdőív 5. kérdése a konkrét értékrendre kérdezett rá. A három leginkább tetsző színházat kellett megnevezni, értékssorrendben. A kérdés során

természetesen nem zárhattuk ki annak a lehetőségét, hogy azt a színházat is megnevezzék, amelyben éppen akkor tartózkodtak. Az is nyilvánvalóvá vált a továbbiakban, hogy előnyös helyzetbe kerülnek azok a nagyszínházak, amelyek kamaraszínházzal, illetve stúdióval is rendelkeznek, ezért több helyen, nagyobb számban tudják fogadni a közönséget. Ez utóbbi vonatkozás némiképpen torzítja az eredményt: pl. aki a Pesti Színházban válaszol és azért van ott mert az – egyik – kedvenc színháza, az szinte bizonyosan bemonlja a

109
K É K

Vígyszínházat is. Ezzel azonban csak tovább torzul az az egyenlőtlenség, amely attól kezdve létezik és hat, hogy a színházak befogadóképessége, tradíciója, profilja, minősége, épületének komfortossága, megközelíthetősége stb. különböző. A 7. táblázat a közönség szavazatainak összefoglalója színházanként. Mivel a közönség mindenhol a legmagasabb szavazatszámú díjazta azt a színházat, amelyikben éppen az előadást nézte, ezeket a szavazatokat töröltük. Meghagytuk viszont azokat a szavazatokat, amelyek az anyaszínházra vonatkoztak, pl. a Kamrában a Katonára. Érdekes megemlíteni, hogy míg ez a „felvétel” mindhárom hasonló esetben működött (Kamra, Pesti és Várszínház), addig a Katonából nézve a Kamra, mint a

önálló minőséget képviselő – s ezzel a Katonától különböző – színház, nem lett megnevezve. A Katona József Színházban a közönség 69%-a sorolta az első három hely valamelyikére a Katonát, míg a Kamrában a Katonával 76% tet- te ugyanezt, miközben a Katonában 5% említette meg külön a Kamrát. Általá- nosságban elmondható, hogy minden- hol 50% körül volt azok aránya, akik az adott színházat az értékválasztás alap- ján díjazták. L. 5. táblázat negyedik sora.

110

K É K

A 7. táblázat a szavazás sorrendjé- ben tartalmazza az első hat helyen sze- replő színházakat, mert a további he- lyeken már nagyon alacsony lenne a színházra eső pontérték. Négy színhá- zat látunk mindegyik listán, vélemé- nyünk szerint ezek adják a fővárosi színházi élet legstabilabb bázisát. Kö- zülük kettő elsősorban mennyiségi ala- pon, mint színházi nagyüzem, került be ebbe a körbe (ezek a Vígyszínház és a Madách Színház), míg a másik kettőt inkább művészi minősége alapján jegy- zik ilyen jól (Katona József és Radnó- ti). Ezen a ponton nem felesleges talán a Katona közönségének a táblázatból is látható „nyitottsághoz” némi magya- rázatot fűzni. A Katona nézőtere 380 személyes, évente kb. 200 előadáson te-

BUDAPEST

hát 76 000 nézőt fogad. Az évadonként szokásos 4 bemutató, a repertoáron sze- replő 10–11 darab mellett a Katona kb. 5 000 fős törzsközönsége jó esetben is csak a nézőszám kb. harmadát tudja produkálni, tehát igencsak szükség van arra, hogy a más színházakat is látoga- tó, esetleg „csak” a kultúrált szórako- zást kereső nézők is minél nagyobb számban eljussanak ide. A korábban elemzett táblázatok adatai csak ennek figyelembevételével érthetőek meg. Ezért vannak a Katonában viszonylag sokan olyan nézők, akik ritkábban és esetlegesebben járnak színházba, ahogy ezt az 5. táblázat is mutatta.

A közönség elsősorban azzal szavaz, hogy újra és újra eljön az előadásokra. Előfordul, hogy valaki az egyik darab- ban, színházban csalódik, ilyenkor mód- jában áll egy vagy több másikkal pró- bálkozni. A közönség tehát mozgásban van, például kedvenc színésze/i/ után el- megy olyan helyekre is, ahol még egyál- talán nem járt. Ma, amikor egyre gyak- rabban látunk példát arra, hogy a színé- szek több színházban is szerepet vállal- nak a társulatok eróziójával párhuzamo- san a közönség zártabb csoportjai is fel- lazulnak. Erre vonatkozóan ugyan nem rendelkezünk még megalapozott, szám- szerű bizonyítékokkal, de a folyamat – a megbízható leírástól függetlenül – a szemünk előtt játszódik le.

A gyakori színházba járók egy része kedvenc színházát, színházait folyama- tosan kitünteti érdeklődésével. Kérdő- ívünk is kíváncsi volt azok véleményé- re, akik az adott színházat gyakran fel- keresik: milyennek minősítik az ott fo-

lyó munka eredményeként látható elő- adásokat. Ezt a kérdést csak azoknak tettük fel, akik legalább háromszor el- látogattak az elmúlt évadban az adott színházba. Válaszuk természetesen az volt, hogy jónak. L. 8. táblázat. Ez ért- hető is, hiszen különben nem járnának oda. Az eredmény azonban szerencsére túlmutat ezen a közhelyen. Először is jelez/het/ egyfajta erős érzelmi kötődést, hiszen az elfogultság kaphat itt tág teret. A megkérdezett nézők elégedettsé- güknek nem véletlenül adtak leginkább hangot a Katonában, a Kamrában és a Bárkán. Ugyanakkor a közepes minő- sítést nyugodtan felfoghatjuk egyfajta kritikának, s ennek megfelelően láthat- juk, hogy az alacsonyabb számarányú kiváló minősítés együtt jár az elégedet- lenséget megfogalmazó közepes osztály- zatok viszonylag magas számával. Az Új Színház viszonylag sok közepese példálul jól mutatja az egyik oldalon a közönség ragaszkodását és ugyanakkor az igaz- gatóváltást követő átlállás okozta bi- zonytalanságot is.

A jegyárakat megítélésére minden- kit megkértünk, függetlenül attól mi- lyen gyakran fordult meg az adott szín- házban. A 9. táblázat a válaszokat az olcsó, megfelelő és drága sorrendben tar- talmazza. A válaszolók realitásérzékét dicséri, hogy milyen sokan felismerik például a jegyek viszonylagos olcsósá- gát a Katonában, a Kamrában vagy a Várszínházban. Az árnyaltabb megíté- lésben nyilván azok jártak az élen, akik más színházakban is megfordultak és nemcsak megéreztek, hanem tapasztal- ták is, a valóságosan meglévő külön- ségeket. Ugyancsak fontos leszögezni a válaszok alapján, hogy a közönség több-

sége a színházi helyáratokat elfogadhatónak ítéli.

Egy másik kérdés kapcsán arra kellett válaszolni, mi kellene ahhoz, hogy az illető gyakrabban jusson el a színházba (*10. táblázat*). A válaszok itt is azt mutatják, hogy nem elsősorban a megfizethetetlen jegyár a probléma. A megkérdezettek 50–60%-a mindenhol a szabadidő hiányát jelöli meg elsődleges gátló tényezőként. Az olcsóbb jegyárakat kívánó válaszolók közé soroltuk azokat is, akik úgy válaszoltak, hogy többet fordítanának színházra, ha több pénzük lenne. Ők alkották a második nagy csoportot, bár – mint látható – jelentősen elmaradtak az elsőtől. A harmadik kategóriába tartozók tulajdonképpen minőségi panasszal éltek: ők úgy vélik, hogy nem elég jók az előadások. Ez a kifogás azonban teljesen szubjektív, ugyanis ha sokkal jobbak?/ lennének is az előadások, akkor is előfordulhatna, hogy valaki tényleg nem rendelkezik elég szabadidővel vagy pénzzel, hogy eljusson az általa amúgy nagyon áhított helyzetbe. Az ezután következő további válaszok már nagyon megoszlottak, bár több színházban is említettek a szervezés, a bérletezés, a jegyvásárlás problémáit.

A *II. táblázat* a legalább havi rendszerességgel végzett kulturális tevékenységek között helyezi el a színházlátogatást. Az adott színházban a nézőknek a táblázatban jelzett %-a állította magáról, hogy elolvasott egy könyvet, megnézett a moziban egy filmet stb. A színházba járás ebben a sorban – a Kamra közönségét kivéve – mindig a középmezőnyben helyezkedik el. Ez – értelmezésünk szerint – annyit jelent, hogy a leginkább színházba járó közönség kul-

BUDAPEST

turálisan aktív, és elsősorban a /szép/irodalom illetve a film tűnik jelentős hatású művelődési formának az életében. Egy következő vizsgálat mutathatja majd meg, hogy havi gyakoriságon belül mennyien vannak azok, akik legalább heti vagy kétheti gyakorisággal hódolnak valamelyik felsorolt „kulturális szennvedélyüknek”. Csak az érdekesség okán említjük meg, hogy a József Attila Színház közönsége hasonlóképpen nyilatkozott, mint a *II. táblázatban* szereplő színházak közönsége, tehát ott sem vallották lényegesen kevesebben, hogy elolvasnak egy könyvet (76%), vagy megnéznek egy filmet (71%).

A televízió fontos kultúráközvetítő és szórakoztató intézmény. A közönség saját bevallása szerint naponta átlagosan 1–3 órát tölt a képernyő előtt. L. a *12. tábla* első sora. Arra a kérdésre, hogy megnéz-e a televízióban egy színházi közvetítést, a válaszolók 60%-a igenel felelt. Azért tartottuk fontosnak, hogy ezt a kérdést feltegyük, mert éppen a jelenlegi időszak tette végérvényessé azt a változást, amelynek eredményeképpen gyakorlatilag megszűnt a közszolgálati televízióban a színházi közvetítés. Pontosabban új felvételek már nem készülnek, s így a magyar színháznak ez a korszaka összehasonlíthatatlanul rosszabbul lesz majd dokumentálva, mint a hetvenes-nyolcvanas évek. A táblázatból kitűnik az is, hogy azok néznék szívesebben a színházi közvetítéseket, akik többet televízióznak. Arra a körülményre most csak néhány szó erejéig utalunk, hogy a közvetítések elmaradása miatt nagyon fontos propa-

gandaeszköztől esik el a színház, hiszen vitathatatlanul volt valamilyen kedvcsináló, motíváló szerepe is a képernyőn megjelenő előadásoknak.

A közönség szociológiai összetételéről – röviden

A matematika egzaktságába bízva állítottuk korábban, hogy kb. 170 000 személy jut el a színházi előadásokra. Várhatóan ezt a számot sokan, akik milliós nagyságrendben gondolkodtak, kevésnek tartják majd. Az igazi kérdés azonban az

111
K É K

lehetne, vajon mennyien vannak azok, akik életük során egyáltalán nem jutnak el színházba. Folyamatos fluktuációt feltételezve megkockáztatjuk a kijelentést, hogy a lakosság kisebb hányadának marad ki az életéből teljes mértékben a színház. Tény azonban, hogy a színházzal bizonyos életkorban van nagyobb esély találkozni, és az sem vitatható, hogy tartósabb kapcsolatba elsősorban az értelmiség tagjai kerülnek ezzel a művészeti ággal, vagy hogy realisabban fogalmazzunk: ezzel a szórakozási formával. Ez a tény azonban közvetlen tapasztalat útján nem erősíthető meg. Ha körülnézünk a nézőtereken, akkor legfeljebb annyit regisztrálhatunk, hogy több nő ül a sorokban, mint férfi. Sok-sok tapasztalat legfeljebb még arra a megállapításra ragadtatja a

hivatásos színházi nézőt, hogy a közönség körében többen vannak a harminc éven aluliak, mint az idősebbek.

A kérdőíves vizsgálat után vitathatatlanul okosabbak vagyunk, de nem tudhatjuk igazán, hogy mennyire. Aggályainkat félretéve most mégis úgy kell tekintsünk a begyűjtött adatokra, mintha érvényességük alapján nem volna megkérdőjelezhető. Másképpen fogalmazva: nem gondolhatjuk a közönségre vonatkozó adatokat kevésbé érvényesnek, mint azokat a vélekedéseket,

BUDAPEST

Az iskolai végzettséggel kapcsolatban némi bizonytalanságot okozott az, hogy nem mindenhol sikerült pontos határvonalat húzni a végzettséggel rendelkező, illetve felsőfokú tanulmányait még a képzéskor is folytató személyek közé. Ezért biztonsággal csak azt állíthatjuk, hogy a megkérdezettek 49,4%-a egyetemi, főiskolai tanulmányokat folytatott vagy felsőfokú végzettségű volt. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya az alacsonyabb korösszetételű közönség esetén – érthetően – kisebb.

A 14. táblázat első sora azt mutatja színházanként, hogy a megkérdezettek hány százaléka született Budapesten. A második sorban azon nézők százalékos arányát tüntettük fel, akik állandó lakhelyükként nem Budapestet nevezték meg. Ennek a körnek a nyolc színházra vett átlaga 24%. Ez az arány megegyezik a korábbi vizsgálat eredményével. A nem budapestiek egy része, kb. egyharmada munka vagy tanulás céljából tartósan a fővárosban lakik. A fennmaradó kétharmad többsége viszont azt állítja, hogy szórakozás, tehát ez esetben színházlátogatás miatt jött ide. Tehát a látogatók 10–12%-a nemcsak, hogy nem budapesti, hanem a főváros kulturális vonzása miatt jött Budapestre.

Rövid epilógus

Minden kor művészetének minőségét a csúcsteljesítmények határozzák meg. Így van ez akkor is, ha az adott művek a kortárs közönség elenyészően kis hányadához jutnak el. A minőség

tehát nem attól lesz, ha hangosan kikiáltják, vagy ha sokan rajonganak érte.

Amikor egy színház saját közönségének karakteréről nyilatkozik, akkor tulajdonképpen szándéknyilatkozatot tesz, vagyis gondolkodásának irányát mutatja csak fel. A színházi ember hajlamos arra, hogy azokat gondolja jó közönségnek, akik egyenként és egészében is olyanok, mint ő. A közönséget ugyanakkor nem a nyilatkozatok, hanem az előadások viszik be a nézőtérre. Amikor valaki megnéz egy darabot, akkor általában nem azt gondolja, hogy ő most az igényes középosztály, vagy valamilyen városi nagypolgári réteg, esetleg a társadalomformáló intelligencia részévé vált, hogy ő most valamilyen évszázados hagyományt vitt tovább, hanem azt mondja: ez most jó volt, szép volt, jól szórakoztam, olykor talán azt, ide se jövök többet. Minden színház élete sok-sok hétköznap, és csak vágyaink töltik meg ezen alkalmakkor is a nézőtereket a premierek környékén gyakran látott ideáltípussal. Minden műalkotásnak sok olvasata van, miért is ne közelíthetne hozzá akár száz irányból is az ezerarcú tömeg. A jó színház számol ezzel a ténnyel, nem tagadja, sőt határozottan állítja, hogy szívének öröm, ha közönsége sokféle. Ez persze nem változtat azon, hogy a lényegét mindig csak kevesen értik.

112

K É K

amelyek alapján eddig bátorkodtunk bizonyos kijelentéseket tenni.

A megkérdezettek 36%-a férfi volt, 64%-uk pedig nő. (12. táblázat). Korosztályi összetételüket a 13. táblázat tartalmazza. Eszerint az összes látogató kb. 60%-a 30 éven aluli, ezen belül pedig a 20 és 30 év közötti korosztály van túlsúlyban. A színházankénti adatok megerősítik az általánosítás jogosságát, hiszen az egymástól teljesen függetlenül lefolytatott megkérdezés nagyobb részben azonos arányokat mutat. A Várszínház szervezett ifjúsági közönsége révén a fiatalabb korösszetételre mutat példát, míg az Újszínházban a 40 évesig látható három korosztály eloszlása egyenletesebb, de volumene itt is a többihez hasonló.

1. táblázat

A színházba járás gyakorisága (%-ban kifejezve)

	Hetente	Kéthetente	Havonta	Kéthavonta	Ritkábban	Összesen
Katona	6	8	37	21	28	100
Kamra	31	22	30	8	9	100
Radnóti	7	8	34	23	28	100
Új	15	15	39	14	17	100
Bárka	21	16	27	20	16	100
Bp. Kamara	18	14	31	22	15	100
Pesti	9 (10)	11 (24)	26 (28)	21 (17)	33 (22)	100 (100)
Vár	11	14	30	22	23	100
Összesen	15	13	32	19	21	100
József A.	8	12	31	24	25	100

2. táblázat

A színházba járás motivációi I. (%-ban kifejezve)

	Ide gyakran	Ide ritkán	Ált. ritkán	Összesen
Katona	22	37	41	100
Kamra	45	39	16	100
Radnóti	14	56	30	100
Új	16	66	18	100
Bárka	24	54	22	100
Bp. Kamara	19	62	19	100
Pesti	15 (29)	50 (46)	35 (25)	100
Vár	17	61	22	100
Összesen	21	53	26	100
József Attila	20	54	26	100

3. táblázat

A színházba járás motivációi II.

	1	2	3	4	5	6
Katona	2,04	2,6	3,4	3,3	4,2	3,6
Kamra	2,17	1,85	2,72	2,89	3,97	3,59
Radnóti	1,94	2,57	3,16	3,16	4,12	3,6
Új	1,9	2,5	3,36	2,9	4,25	3,6
Bárka	2,14	2,19	2,7	2,95	4,22	3,8
Bp. Kamara	2,05	2,43	3,16	2,68	4,23	3,9
Pesti	1,68 (2,03)	2,43 (2,37)	3,21 (3,76)	2,77 (3,48)	4,19 (4,41)	3,32 (3,58)
Vár	1,9	2,52	2,93	3,12	4,17	3,75
Összesen	1,98	2,41	3,09	3,07	4,18	3,65
József A.	1,98	2,82	3,85	3,62	4,29	3,68

4. táblázat

A színházba járás motivációi III. (%-ban kifejezve)

	Kritikát olvas	Kritikát nem olvas	Befolyásolja a kritika	Nem befolyásolja a kritika
Katona	25	75	48	52
Kamra	60	40	53	47
Radnóti	25	75	24	76
Új	34	66	47	53
Bárka	43	57	55	45
Bp. Kamara	47	53	52	48
Pesti	26 (32)	74 (68)	15 (62)	38 (85)
Vár	23	77	54	46
Összesen	36	64	46	54
József A.	21	79	32	68

5. táblázat

Négy kérdés összevethető válaszai (%-ban kifejezve)

	1	2	3	4
Katona	21	16	20	69
Kamra	40	31	45	55
Radnóti	14	9	18	56
Új	15	6	21	48
Bárka	23	14	15	48
Bp. Kamara	18	14	23	49
Pesti	14 (29)	2 (22)	17 (33)	36 (53)
Vár	17	11	16	50
József Attila	20	16	27	49

1. Ha színházba megyek leggyakrabban itt fordulok meg
2. Ebben a színházban szinte mindent megnézek
3. Az elmúlt évadban legalább négyszer járt ebben a színházban
4. Legkedvesebb színházak között hány % nevezi meg a kérdés helyszínét

6. táblázat

Hányszor voltak az adott színházban? (%-ban kifejezve)

	Egyszer sem	1-3	4 vagy több
Katona	44	37	19
Kamra	27	28	45
Radnóti	32	50	18
Új	37	42	21
Bárka	49	36	15
Bp. Kamara	37	40	23
Pesti	38 (36)	45 (35)	17 (33)
Vár	27	57	16
József Attila	38	34	27

7. táblázat

Az egyes színházak közönsége körében felvett

„népszerűségi” lista

	1	2	3	4	5	6
Katona	Vígszínház	Madách	Radnóti	Pesti	József A.	Nemzeti
Kamra	Katona	Vígszínház	Radnóti	Bárka	Új Színház	Madách
Radnóti	Katona	Vígszínház	Madách	Új Színház	Thália	Pesti
Új Színház	Vígszínház	Katona	Radnóti	Madách	Kamra	Opera
Bárka	Katona	Vígszínház	Radnóti	Pesti	Madách	Új Színház
Bp. Kamara	Vígszínház	Madách	Radnóti	Katona	Kamra	Nemzeti
Pesti	Vígszínház	Madách	Katona	Radnóti	Operett	Nemzeti
Vár	Nemzeti	Madách	Vígszínház	József A.	Radnóti	Katona
József A.	Vígszínház	Madách	Nemzeti	Pesti	Katona	Madách Kamara

8. táblázat

A színház minősítése az előző évad alapján (%-ban kifejezve)

	1	2	3	4
Katona	56	41	3	100
Kamra	72	26	2	100
Radnóti	50	43	7	100
Új	20	65	15	100
Bárka	66	34	0	100
Bp. Kamara	46	51	3	100
Pesti	31 (36)	60 (60)	9 (4)	100
Vár	35	60	5	100
József Attila	33	60	7	100

1 Kiváló 2 Jó 3 Közepes

9. táblázat

A jegyárak minősítése (%-ban megadva)

	1	2	3	4
Katona	21	77	2	100
Kamra	37	58	5	100
Radnóti	8	82	10	100
Új	6	81	13	100
Bárka	22	73	5	100
Bp. Kamara	25	62	13	100
Pesti	18 (13)	75 (83)	7 (4)	100
Vár	31	64	3	100
József Attila	3	91	6	100

1 Olcsó

2 Megfelelő

3 Drága

10. táblázat

Mi kellene ahhoz, hogy többször menjen színházba?

(%-ban megadva)

	1	2	3
Katona	59	19	6
Kamra	50	26	9
Radnóti	47	21	7
Új	53	14	10
Bárka	62	12	5
Bp. Kamara	57	28	5
Pesti	58 (55)	13 (19)	5 (5)
Vár	62	16	5
József Attila	55	16	2

1 Több szabadidő

2 Olcsóbb jegyárak, több pénz

3 Jobb előadások

(Több válasz is lehetséges volt.)

11. táblázat

A havi vagy nagyobb gyakorisággal végzett kulturális tevékenységek (%-ban kifejezve)

	1	2	3	4	5
Katona	Könyv 71	Film 70	Színház 51	Kiállítás 50	Koncert 29
Kamra	Színház 83	Könyv 80	Film 73	Kiállítás 58	Koncert 50
Radnóti	Könyv 64	Film 62	Színház 48	Koncert 47	Kiállítás 42
Új	Könyv 74	Film 73	Színház 69	Kiállítás 50	Koncert 43
Bárka	Könyv 87	Film 85	Színház 66	Koncert 56	Kiállítás 48
Bp. Kamara	Film 82	Könyv 77	Színház 69	Kiállítás 45	Koncert 34
Pesti	Film 61	Könyv 59	Színház 41	Kiállítás 34	Koncert 32
Vár	Könyv 82	Színház 56	Film 52	Kiállítás 39	Koncert 33
József Attila	Könyv 76	Film 71	Kiállítás 59	Színház 51	Koncert 44

Értelmezés

A megkérdezettek ... %-a legalább havonta

Könyv: Elolvass-e egy könyvet

Film: Megnéz-e egy filmet a moziban

Koncert: Meghallgat-e egy élő zenei koncertet

Színház: Elmegy-e színházba

Kiállítás: Megnéz-e egy kiállítást

12. táblázat

A megkérdezettek között a férfiak és a nők aránya

(%-ban)

	1	2
Katona	38	62
Kamra	32	68
Radnóti	38	62
Új	34	66
Bárka	42	58
Bp. Kamara	30	70
Pesti	35 (33)	65 (67)
Vár	36	64
Összesen	36	64
József Attila	40	60

1 Férfi

2 Nő

13. táblázat

A válaszadók korosztályi összetétele

	1	2	3	4	5	6
Katona	16	53	13	10	5	3
Kamra	22	42	12	13	8	3
Radnóti	15	40	14	16	9	6
Új	20	27	21	19	11	2
Bárka	14	59	13	10	2	2
Bp. Kamara	29	38	6	11	8	8
Pesti	6 (13)	48 (42)	20 (16)	16 (9)	6 (13)	4 (7)
Vár	40	27	10	11	10	2
Összesen	20	42	13	13	8	4
József A.	14	36	12	15	14	9

1. - 20

2. 20 - 30

3. 30 - 40

4. 40 - 50

5. 50 - 60

6. 60 -

14. táblázat

A válaszadók megoszlása szülőhely és lakóhely szerint (%-ban kifejezve)

	1	2
Katona	59	31
Kamra	72	18
Radnóti	42	24
Új	60	21
Bárka	55	24
Bp. Kamara	56	21
Pesti	56	21
Vár	58	32
József Attila	56	28

1. Budapesten született

2. Állandó lakhelye nem Budapesten van

Az elmúlt év elején, 1999 márciusában a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke (ma: Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttképzési Intézete) országos kutatást kezdeményezett „A kulturális értékközvetítő szakemberek képzése és munkaerőpiaci helyzete Magyarországon” témakörben.

T. Kiss Tamás

az egyetemi képzés 20. századi kialakulását, a képzési szintek különféle területeit és formáit, a tanszékek fejlődéstörténetét. Az alulról kezdeményezett önműködő országos kutatás célja a 21. századi szakmakép kimunkálása a képzés tartalmi és formai fejlesztése, hogy a nemzeti és az egyetemes kultúra értékeit közvetítő szakemberek a változó és globalizálódó világban megfeleljenek a helyi, a

A kulturális értékközvetítő szakemberek képzése és munkaerőpiaci helyzete

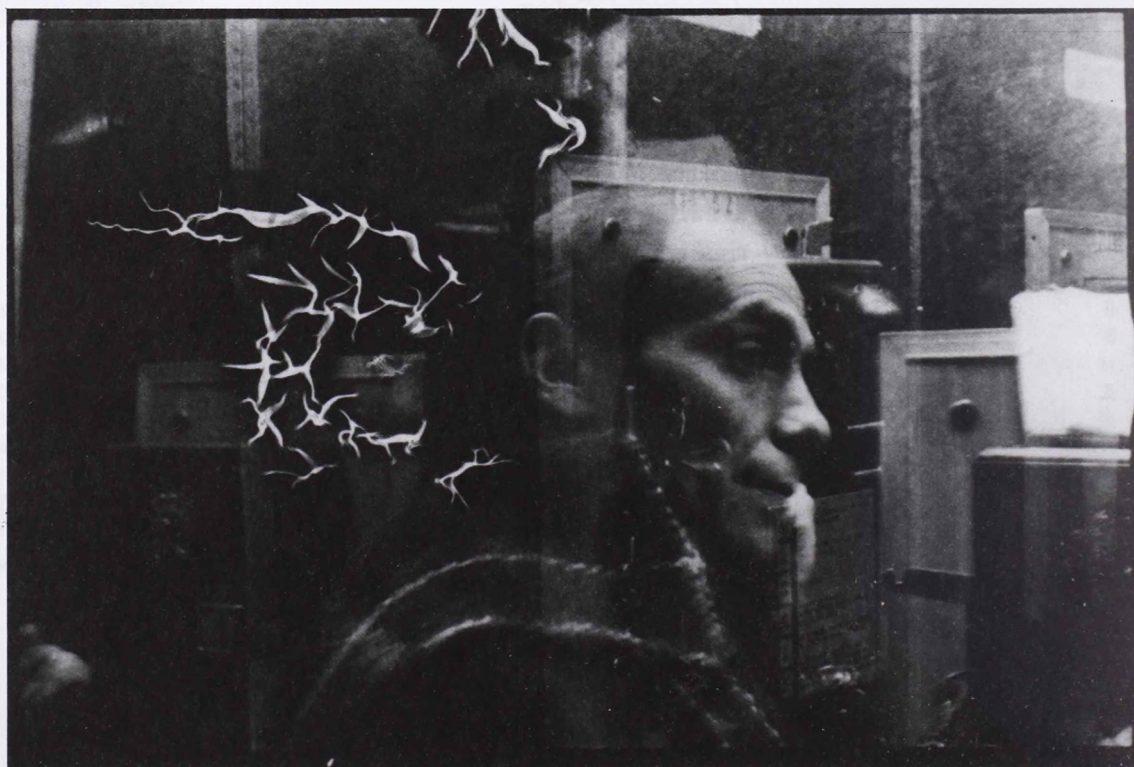
115
K É K

Az egyetemi és főiskolai szaktanszékek, a Magyar Művelődési Intézet az MTA Szociológiai Kutatóintézet Kulturakutató Műhelyének közreműködésével a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium Közművelődési Főosztályának támogatásával az 1988/89-es tanév és az 1998/99-es tanév között végzett hallgatók reprezentatív kérdőíves megkérdezésére került sor 2000 márciusában. Elsősorban arra keresve a válaszokat, hogy az ország munkaerőpiacán hol helyezkedtek el, szakmai tudásukból mit tudnak kamatoztatni, életkörülményeik miként alakultak. A szociológiai vizsgálat mellett a tanszékek oktatói kutatói elemző módon tekintik át a főiskolai és

regionális, valamint az egész magyar társadalom elvárásainak, kihívásainak. A gyorsan változó mikro- és makrovilág, valamint a munkaerőpiac kényszereinek és szükségleteinek elemző feltárásával elősegíteni, hogy a képzés helye, szerepe és valamennyi funkciója rugalmasan illeszkedjen az európai mérték szerint formálódó hazai felsőoktatás rendszeréhez.

A kutatómunkáról a kutatók az év novemberében megrendezésre kerülő konferencián számolnak be. A Német Népfőiskolai Társaság Budapesti Projejtirodájának és a Magyar Művelődési Intézet támogatásával az Új Mandátum Kiadó kötetekben jelenteti meg a kutatás eredményeit.

A kulturális értéközvetítő szakemberek képzése és munkaerőpiaci helyzete

A konferencia célja

Az **ESÉLY 2000** konferenciát életre hívó civil szervezetek, a felnövekvő generációkért érzett felelősségük jegyében fel kívánják hívni a politika, a társadalom figyelmét az egyenlőtlenségek növekedésében rejlő veszélyekre.

Be kívánják mutatni, hogy az óvodások, a gyerekek, fiatalok és felnőttek nevelési, képzési színtereinek, az iskolának, a művelődési intézményeknek milyen lehetőségeik vannak az egyenlőt-

A konferencia helyszíne

ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnázium (Budapest, XIV. Cházár András utca 10.) díszterme.

Programelőzetes

2000. Szeptember 22. (Péntek)

– Plenáris ülés

– Előadások az alábbi témákban:

Esély 2000 Konferencia

Budapest 2000. szeptember 22-23.

117
K É K

lenségek csökkentésében, az esélyteremtésben.

A konferencián megfogalmazandó ajánlások hozzájárulhatnak egy olyan széleskörű nemzeti program megteremtéséhez, amely hatékonyan segítheti az oktatás esélyteremtő funkciójának érvényesítését, az iskola mozgásterének szélesítését.

A résztvevők köre

A konferencia – funkciójából és céljából eredően – a pedagógus szakma széleskörű képviselte mellett mozgósítani kívánja az esélyegyenlőtlenség-esélyegyenlőség kérdéskörének különböző vonatkozásaiban érdekelt szakmai, szakértői köröket és csoportokat.

1. Az „esély-esélytelenség”, az iskolázási esély és esélyegyenlőtlenség” társadalom-, államfilozófiai és szociológiai értelmezései

Előadó: Gázsó Ferenc, egyetemi tanár.

2. Az iskolázási és tanulási esélyt, a hozzáférhetőséget meghatározó tényezők bemutatása, áttekintése

Előadó: Mihály Ottó, egyetemi tanár.

3. Régiók, települések és iskolázási esélyek

Előadó: Enyedi György, akadémikus.

A szakmai programot kulturális rendezvények, pódiumbeszélgetés, könyvbemutató – sajtótájékoztató követi.

2000. Szeptember 23. (Szombat)

– Szekcioulések

A szekciók a plenáris ülések témáinak három szinten történő megvitatására szerveződnek:

1. Az intézményfenntartók szintjén
2. Az intézmények szintjén
3. Az osztálytermi munka szintjén

A konferencia plenáris üléssel zárul, ahol a szekciókban megfogalmazott **ajánlások** elfogadására kerül sor. Ezek kiindulópontjai lehetnek egy későbbi társadalmi program kibontakozásának.

A KONFERENCIA SZERVEZŐBIZOTTSÁGA

Academia Ludi et Artis

Általános Iskolai Igazgatók Országos Szövetsége

Magyar Pedagógiai Társaság

Általános Művelődési Központok Országos Egyesülete

Bólyai János Matematikai Társulat

Budapesti Montessori Társaság

Egyetemes Magyar Pedagógusok Egyesülete

Eötvös József Szabadelvű Pedagógiai Társaság

Értük - velük Egyesület

Földrajztanárok Egyesülete

Gimnáziumok Országos Szövetsége

IIZ/DVV Német Népiskolai Szövetség Budapesti Projektirodája

Iskolai Esélyegyenlőségért Egyesület

Iskolairányítók Magyarországi Egyesülete

Károlyi István Gyermekközpont

Kodolányi János Főiskola

Kollégiumi Szakmai és Érdekvédelmi Szövetség

Kölcsey Ferenc Pedagógiai Műhely

Könyvtáros Tanárok Egyesülete

Magyar Drámapedagógiai Társaság

Magyarországi Pedagógiai Szaktanácsadók Egyesülete

Magyar Rajztanárok Országos Egyesülete

Magyartanárok Egyesülete

Magyar Tehetséggondozó Társaság

Magyar Úttörők Szövetsége

MH Líceum Alapítvány

MTA Pedagógiai Bizottsága

Országos Köznevelési Intézet

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

Összevont Iskolákban Tanítók Egyesülete

Pedagógiai Lapok Egyesülete

Pedagógiai Szakmai Szolgáltatók Országos Egyesülete

Pozitív Országos Szakmai Egyesület

Történelemtanárok Egylete

VE-GA Gyermek és Ifjúsági Szövetség

118

K É K

SZERZŐINK

- ALMÁSI MIKLÓS Budapest, 1932. Esztéta, filozófus. Az ELTE BTK Esztétika Tanszékének vezetője.
- BALASSA PÉTER Budapest, 1947. ELTE BTK Esztétika Tanszék, egyetemi docens.
- BLAHÓ ANDRÁS Kecskemét, 1946. Közgazdász, BKÁE, egyetemi tanár.
- CSILLAG ISTVÁN Budapest, 1951. Jogász, közgazdász, Pénzügykutató Rt.
- DESSEWFFY TIBOR Budapest, 1962. Szociológus. ELTE-BTK Szociológiai és Szociálpszichológiai Intézet, egyetemi adjunktus. Kultúrszociológiai és posztmodern jelenségek vizsgálója.
- FERGE ZSUZSA Budapest, 1931. Szociológus. A társadalmi rétegződés, a szociálpolitika elismert magyar és nemzetközi szakértője.
- GAZSÓ FERENC Békésszentandrás, 1932. Szociológus. Kutatási területe: a politikai rendszerváltás szociális környezete.
- HORÁNYI ÖZSÉB 1942. PTE egyetemi tanár, kommunikáció kutató.
- KAMARÁS ISTVÁN Munkács, 1941. Vallásszociológus.
- KRAICINÉ SZOKOLY MÁRIA Vác, 1945. ELTE TÓFK, főiskolai docens.
- LÁNYI ANDRÁS Budapest, 1948. Filmrendező, író.
- MERTH LÁSZLÓ Böhönye, 1950. Vállalkozó.
- MIHÁLY ILDIKÓ Budapest, 1942. Pszichológus. Budapesti Műszaki Főiskola, Kandó Kálmán Villamosmérnöki Főiskolai Kar, főiskolai adjunktus.
- PALÁNKAI TIBOR Jakabszállás, 1938. Közgazdász, a BKÁE rektora, egyetemi tanár, akadémikus.
- SCHNEIDER MÁRTA Budapest 1954. Szociológus, főtanácsos, a Budapest rovat szerkesztője.
- SIMAI MIHÁLY Budapest, 1930. Közgazdász.
- SURÁNYI SÁNDOR Csongrád, 1937. Közgazdász, BKÁE, egyetemi tanár.
- SZABÓ ISTVÁN Budapest, 1950. Magyar Színházi Intézet, esztéta.
- SZALAI JÚLIA Budapest, 1948. Szociológus, a társadalmi szegregáció, a kisebbség szociális helyzetének kutatója.
- SZENTES TAMÁS Dunakeszi, 1933. Közgazdász. BKE, egyetemi tanár.
- SZILÁGYI ÁKOS Budapest, 1950. Költő, műfordító, esztéta.
- TAMÁS PÁL Budapest, 1948. Szociológus, az MTA SZKI igazgatója.
- T. KISS TAMÁS Jászberény, 1949. SZIE JFK Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttképzési Intézet igazgatója.
- TÓKÉS RUDOLF Budapest, 1935. Politológus.
- TÖRÖK ÁDÁM Budapest, 1952. Közgazdász.
- VAMOS TIBOR Budapest, 1926. Akadémikus.
- VÉRTES ANDRÁS Budapest, 1951. Közgazdász.
- VITÁNYI IVÁN Debrecen, 1925. Szociológus, országgyűlési képviselő.

MASTAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

